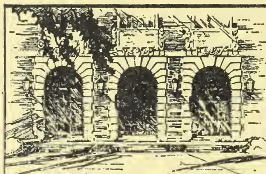

CORNELII TACITI

OPERA MINORA

RECOGNOVIT

BREVIQUE ADNOTATIONE CRITICA INSTRUXIT

HENRICUS FURNEAUX

COLL. C.C. OLIM SOCIUS

OXONII

E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO

OXONII

Excudebat Horatius Hart

Typographus academicus

GERMANIA

PRAEFATIO

In constituendo huiusce libelli textu a plerisque editoribus hi quattuor codices adhibiti sunt, quorum varietates notabiliores ex ampliore Muellenhoffii apparatu critico deprompsimus:

A (Muellenhoffii et Halmii *B*) Vaticanus, 1862.

B (Muellenhoffii et Halmii *b*) Leidensis sive Perizonianus.

C (Muellenhoffii et Halmii *c*) Farnesianus sive Neapolitanus.

D (Muellenhoffii et Halmii *C*) Vaticanus, 1518.

Hi omnes Germaniam, Dialogum, et fragmentum Suetonii de viris illustribus continent, *C* etiam sex posteriores Annalium libros et Historias, *D* alia quaedam opuscula. Leidensis nomen et auctoritatem Ioviani Pontani (1426–1503) praefert, e cuius exemplari deperdito descriptus est. Ipse Pontani codex et *A* ad archetypum deperditum nomine *X* designatum referuntur, ita tamen ut *A* sincerum archetypi textum exprimere videatur, quem in *B* sive ipse Pontanus sive apographi scriptor in pluribus locis immutavit. *C* et *D* ad archetypum deperditum *Y* referuntur, ita tamen ut uter-

que correctiones e codicibus *X* generis ortas haud raro admiserit. Denique ipse *X* et *Y* descripti fuisse iudicantur e vetusto quodam codice quem sive (ut a Pontano traditum est) Henochus Asculanus, sive (ut recentiores quidam critici existimaverunt[1]) ignotus aliquis e Germania in Italiam circa A. D. 1457 attulit.

Alfredus Holder, in textu huius libelli constituendo (1878), tribus Germanicis codicibus magna ex parte usus est, scilicet Hummeliano (nunc, ut videtur, deperdito, sed ex collationibus Hummelii, Longolii, Sellingii aliquatenus restituendo), Monacensi, Stutgartensi: quorum primo etiam Aemilius Bährens, tertio nuperrime Iohannes Holub[2], magnam auctoritatem tribuerunt. Sed ex uberrima Ricardi Wuenschii disputatione[3] de his tribus et Vindobonensi 711 (cum Hummeliano artiore quadam adfinitate conexo) colligitur hos omnes sive ex deterioribus *Y* generis codicibus sive ex mixta quadam stirpe ortos et ad textum stabiliendum parvi aestimandos esse: itaque non nisi insigniores eorum varietates (litteris H. M. S. V. notatas), praesertim Hummeliani in quibusdam propriis Germanicae linguae nominibus (cf. c. 1; 28) citavimus. Idem dicendum est de Vaticano 4498 (Δ), de quo etiam in praefatione ad Agricolam scripsimus.

De aliis quibusdam parum cognitis, sive a Massmanno olim (1847) adhibitis, sive recentius repertis, consulendi

[1] Contra Voigtii aliorumque de hac re dubitationes nuperrime disputavit M. Lehnerdt (Hermes xxxiii, 1898, pp. 499–505).

[2] Progr. Weidenau, 1892–1894.

[3] De Taciti Germaniae codicibus Germanicis, Dissertatio Inauguralis, Marpurgi Cattorum, 1893.

sunt idem Wuenschius (Hermes xxxii, 1897, pp. 42–59) et R. Reitzenstein (Philologus lvii, 1898, pp. 307–317).

E permultis virorum doctorum coniecturis paucas tantum et insigniores sive in textum admittere sive in adnotatione critica colligere potuimus.

Scribebam Oxonii mense Octobri, a. 1899.

SIGLA

CODICES, ut supra indicati

A Vaticanus 1862

B Leidensis

C Neapolitanus

D Vaticanus 1518

H Hummelianus

M Monacensis

S Stutgartensis

V Vindobonensis 711

Δ Vaticanus 4498

Correctiones eorundem: A^2, B^2, &c.

cett. ceteri codices

EDITORES:

Put. Franciscus Puteolanus, *circ. a.* 1475, 1497

Rhen. Beatus Rhenanus, *a.* 1519, 1533

Lips. Iustus Lipsius, *a.* 1574–1600

CORNELII TACITI

GERMANIA

GERMANIA omnis a Gallis Raetisque et Pannoniis Rheno 1
et Danuvio fluminibus, a Sarmatis Dacisque mutuo metu
aut montibus separatur: cetera Oceanus ambit, latos sinus
et insularum inmensa spatia complectens, nuper cognitis
quibusdam gentibus ac regibus, quos bellum aperuit.
Rhenus, Raeticarum Alpium inaccesso ac praecipiti vertice 2
ortus, modico flexu in occidentem versus septentrionali
Oceano miscetur. Danuvius molli et clementer edito montis 3
Abnobae iugo effusus pluris populos adit, donec in Ponticum
mare sex meatibus erumpat: septimum os paludibus
hauritur.

Ipsos Germanos indigenas crediderim minimeque aliarum 2
gentium adventibus et hospitiis mixtos, quia nec terra olim
sed classibus advehebantur qui mutare sedes quaerebant, et
inmensus ultra utque sic dixerim adversus Oceanus raris ab
orbe nostro navibus aditur. quis porro, praeter periculum 2
horridi et ignoti maris, Asia aut Africa aut Italia relicta

TITULUS. Cornelii (C. Cornelii *CD*) Taciti de origine et situ Germanorum (Germaniae *C*) liber *ACD*: Cornelii Taciti de origine situ moribus ac populis Germanorum liber *B*

1 Raetisque *Cellarius*: raetiisque (ret-, rhet-) *codd.* 2 danubio *ABC* 6 Reticarum *A*: rheticarum *B* 8 danubius *AB* 9 Abnobae *Rhen.*: abnobe *H*: arnobae *vel* arbonae *cett.*

Germaniam peteret, informem terris, asperam caelo, tristem cultu aspectuque, nisi si patria sit?

3 Celebrant carminibus antiquis, quod unum apud illos memoriae et annalium genus est, Tuistonem deum terra editum et filium Mannum originem gentis conditoresque. Manno tris filios adsignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingaevones, medii Herminones, ceteri Istaevones
4 vocentur. quidam, ut in licentia vetustatis, pluris deo ortos plurisque gentis appellationes, Marsos Gambrivios Suebos
5 Vandilios adfirmant, eaque vera et antiqua nomina. ceterum Germaniae vocabulum recens et nuper additum, quoniam qui primi Rhenum transgressi Gallos expulerint ac nunc Tungri, tunc Germani vocati sint: ita nationis nomen, non gentis, evaluisse paulatim, ut omnes primum a victore ob metum, mox etiam a se ipsis invento nomine Germani vocarentur.

3 Fuisse apud eos et Herculem memorant, primumque omnium virorum fortium ituri in proelia canunt. sunt illis haec quoque carmina, quorum relatu, quem barditum vocant, accendunt animos futuraeque pugnae fortunam ipso cantu augurantur; terrent enim trepidantve, prout sonuit acies, nec tam vocis ille quam virtutis concentus videtur.
2 adfectatur praecipue asperitas soni et fractum murmur, obiectis ad os scutis, quo plenior et gravior vox repercussu
3 intumescat. ceterum et Ulixen quidam opinantur longo illo et fabuloso errore in hunc Oceanum delatum adiisse Germaniae terras, Asciburgiumque, quod in ripa Rheni situm hodieque incolitur, ab illo constitutum nominatum-

2 si] *om.* *B*: sibi *H* 4 tuistonem B^2D: tuisconem SH^2: uistonem *H*: tristonem *A* 5 conditoresque *Rhen.*: conditorisque *ABC*: conditoremque *H* 7 ingeuones *ABD* hermiones *ABD* isteuones *D* 9 sueuos *codd.* 10 uandalios *B*: uandalos *H* 12 ac] ut *B* 14 ut] cum *Novák* 15 etiam] et *DH* 19 baritum $C^2S^2V^2$: barritum *Brambach* 22 vocis . . . videtur *Rhen.*: uoces . . . uidentur *codd.* 27 astiburgium *B* 28 hodie *CD* incolatur *H*

que * *; aram quin etiam Ulixi consecratam, adiecto
Laertae patris nomine, eodem loco olim repertam, monu-
mentaque et tumulos quosdam Graecis litteris inscriptos in
confinio Germaniae Raetiaeque adhuc extare. quae neque 4
confirmare argumentis neque refellere in animo est: ex
ingenio suo quisque demat vel addat fidem.

Ipse eorum opinionibus accedo, qui Germaniae populos **4**
nullis [aliis] aliarum nationum conubiis infectos propriam et
sinceram et tantum sui similem gentem extitisse arbitrantur.
unde habitus quoque corporum, quamquam in tanto homi- 2
num numero, idem omnibus: truces et caerulei oculi, rutilae
comae, magna corpora et tantum ad impetum valida:
laboris atque operum non eadem patientia, minimeque sitim 3
aestumque tolerare, frigora atque inediam caelo solove
adsueverunt.

Terra etsi aliquanto specie differt, in universum tamen **5**
aut silvis horrida aut paludibus foeda, umidior qua Gallias,
ventosior qua Noricum ac Pannoniam aspicit; satis ferax,
frugiferarum arborum inpatiens, pecorum fecunda, sed
plerumque inprocera. ne armentis quidem suus honor aut 2
gloria frontis: numero gaudent, eaeque solae et gratissimae
opes sunt. argentum et aurum propitiine an irati di negave- 3
rint dubito. nec tamen adfirmaverim nullam Germaniae
venam argentum aurumve gignere: quis enim scrutatus est?
possessione et usu haud perinde adficiuntur. est videre 4
apud illos argentea vasa, legatis et principibus eorum muneri
data, non in alia vilitate quam quae humo finguntur;
quamquam proximi ob usum commerciorum aurum et argen-
tum in pretio habent formasque quasdam nostrae pecuniae
adgnoscunt atque eligunt: interiores simplicius et antiquius

1 *lacunam notant B* (*marg.*) *H*: ασκιπυργιον *ins. ACD* 7 opinioni *Meiser* 8 aliis *secl. Lips.* 10 tamquam A^2CD 11 ceruli *ABH* 15 assuerunt *AB* 22 propitii *CD* 25 proinde A^2CD

5 permutatione mercium utuntur. pecuniam probant veterem
et diu notam, serratos bigatosque. argentum quoque magis
quam aurum sequuntur, nulla adfectione animi, sed quia
numerus argenteorum facilior usui est promisca ac vilia
mercantibus.

6 Ne ferrum quidem superest, sicut ex genere telorum
colligitur. rari gladiis aut maioribus lanceis utuntur: hastas
vel ipsorum vocabulo frameas gerunt angusto et brevi ferro,
sed ita acri et ad usum habili, ut eodem telo, prout ratio
2 poscit, vel comminus vel eminus pugnent. et eques quidem
scuto frameaque contentus est, pedites et missilia spargunt,
pluraque singuli, atque in inmensum vibrant, nudi aut
sagulo leves. nulla cultus iactatio; scuta tantum lectissimis
3 coloribus distinguunt. paucis loricae, vix uni alterive cassis
aut galea. equi non forma, non velocitate conspicui. sed
nec variare gyros in morem nostrum docentur: in rectum
aut uno flexu dextros agunt, ita coniuncto orbe ut nemo
4 posterior sit. in universum aestimanti plus penes peditem
roboris; eoque mixti proeliantur, apta et congruente ad
equestrem pugnam velocitate peditum, quos ex omni iuven-
5 tute delectos ante aciem locant. definitur et numerus:
centeni ex singulis pagis sunt, idque ipsum inter suos vo-
cantur, et quod primo numerus fuit, iam nomen et honor
6 est. acies per cuneos componitur. cedere loco, dummodo
rursus instes, consilii quam formidinis arbitrantur. corpora
suorum etiam in dubiis proeliis referunt. scutum reliquisse
praecipuum flagitium, nec aut sacris adesse aut concilium
inire ignominioso fas; multique superstites bellorum in-
famiam laqueo finierunt.

7 Reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt. nec regi-

14 distinguuntur *H*: distingunt *cett.* 15 galea *Rhen.* (*cum duobus codd. dett.*): galeae *cett.*: galea est *Mützell* 17 dextros ⟨vel sinistros⟩ *Michaelis* coniuncto A^2B^2: cuncto *cett.* 18 existimanti *CD* 23 quod] quidem *AB* 26 etiam] et *D*

bus infinita aut libera potestas, et duces exemplo potius
quam imperio, si prompti, si conspicui, si ante aciem agant,
admiratione praesunt. ceterum neque animadvertere neque 2
vincire, ne verberare quidem nisi sacerdotibus permissum,
non quasi in poenam nec ducis iussu, sed velut deo impe-
rante, quem adesse bellantibus credunt. effigiesque et signa 3
quaedam detracta lucis in proelium ferunt; quodque prae-
cipuum fortitudinis incitamentum est, non casus nec for-
tuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed familiae et
propinquitates; et in proximo pignora, unde feminarum
ululatus audiri, unde vagitus infantium. hi cuique sanctis- 4
simi testes, hi maximi laudatores: ad matres, ad coniuges
vulnera ferunt; nec illae numerare et exigere plagas pavent,
cibosque et hortamina pugnantibus gestant.

Memoriae proditur quasdam acies inclinatas iam et la- **8**
bantis a feminis restitutas constantia precum et obiectu
pectorum et monstrata comminus captivitate, quam longe
inpatientius feminarum suarum nomine timent, adeo ut
efficacius obligentur animi civitatum quibus inter obsides
puellae quoque nobiles imperantur. inesse quin etiam 2
sanctum aliquid et providum putant, nec aut consilia earum
aspernantur aut responsa neglegunt. vidimus sub divo 3
Vespasiano Velaedam diu apud plerosque numinis loco
habitam; sed et olim Albrunam et compluris alias venerati
sunt, non adulatione nec tamquam facerent deas.

Deorum maxime Mercurium colunt, cui certis diebus **9**
humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem ac
Martem concessis animalibus placant. pars Sueborum et 2
Isidi sacrificat: unde causa et origo peregrino sacro parum
comperi nisi quod signum ipsum in modum liburnae figura-

1 aut] ac *DS* et] etiam *AB* 2 agunt *D* 9 familiae aut *AB* 11 auditur *Nipperdey* 13 enumerare *B* et] aut *AB* 23 ueledam *AC*: ualedam *D*: uoledam *B* 24 Albrunam *Wackernagel*: albriniam $A^2B^2C^2$: auriniam *ABD*: fluriniam *C* 28 Martem c. a. placant et Herculem *AB*

3 tum docet advectam religionem. ceterum nec cohibere
parietibus deos neque in ullam humani oris speciem ad-
simulare ex magnitudine caelestium arbitrantur: lucos ac
nemora consecrant deorumque nominibus appellant secre-
tum illud, quod sola reverentia vident.

10 Auspicia sortesque ut qui maxime observant: sortium
consuetudo simplex. virgam frugiferae arbori decisam in
surculos amputant eosque notis quibusdam discretos super
2 candidam vestem temere ac fortuito spargunt. mox, si
publice consultetur, sacerdos civitatis, sin privatim, ipse
pater familiae, precatus deos caelumque suspiciens ter
singulos tollit, sublatos secundum impressam ante notam
3 interpretatur. si prohibuerunt, nulla de eadem re in eun-
dem diem consultatio; sin permissum, auspiciorum adhuc
fides exigitur. et illud quidem etiam hic notum, avium
voces volatusque interrogare: proprium gentis equorum
4 quoque praesagia ac monitus experiri. publice aluntur
isdem nemoribus ac lucis, candidi et nullo mortali opere
contacti; quos pressos sacro curru sacerdos ac rex vel
princeps civitatis comitantur hinnitusque ac fremitus ob-
5 servant. nec ulli auspicio maior fides, non solum apud
plebem, sed apud proceres, apud sacerdotes; se enim
ministros deorum, illos conscios putant. est et alia ob-
servatio auspiciorum, qua gravium bellorum eventus explo-
6 rant. eius gentis cum qua bellum est captivum quoquo
modo interceptum cum electo popularium suorum, patriis
quemque armis, committunt: victoria huius vel illius pro
praeiudicio accipitur.

11 De minoribus rebus principes consultant, de maioribus
omnes, ita tamen ut ea quoque, quorum penes plebem
2 arbitrium est, apud principes praetractentur. coeunt, nisi

10 consultetur *Halm*: consuletur *codd.* 22 sed *D*: *om. cett.* apud sacerdotes; se] sacerdotes *Wölfflin* 23 istos *AB*[1] 24 explorantur *B*: exploratur *AB*[2] 31 praetractentur *CD*[2]*V*: pertractentur *cett.*

quid fortuitum et subitum incidit, certis diebus, cum aut
incohatur luna aut impletur; nam agendis rebus hoc auspi-
catissimum initium credunt. nec dierum numerum, ut nos,
sed noctium computant. sic constituunt, sic condicunt:
nox ducere diem videtur. illud ex libertate vitium, quod 3
non simul nec ut iussi conveniunt, sed et alter et tertius
dies cunctatione coeuntium absumitur. ut turbae placuit,
considunt armati. silentium per sacerdotes, quibus tum 4
et coercendi ius est, imperatur. mox rex vel princeps, 5
prout aetas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum,
prout facundia est, audiuntur, auctoritate suadendi magis
quam iubendi potestate. si displicuit sententia, fremitu 6
aspernantur; sin placuit, frameas concutiunt: honoratissi-
mum adsensus genus est armis laudare.

Licet apud concilium accusare quoque et discrimen **12**
capitis intendere. distinctio poenarum ex delicto. prodi-
tores et transfugas arboribus suspendunt, ignavos et inbellis
et corpore infamis caeno ac palude, iniecta insuper crate,
mergunt. diversitas supplicii illuc respicit, tamquam scelera 2
ostendi oporteat, dum puniuntur, flagitia abscondi. sed et
levioribus delictis pro modo poena: equorum pecorumque
numero convicti multantur. pars multae regi vel civitati,
pars ipsi qui vindicatur, vel propinquis eius exsolvitur.
eliguntur in isdem conciliis et principes, qui iura per pagos 3
vicosque reddunt; centeni singulis ex plebe comites con-
silium simul et auctoritas adsunt.

Nihil autem neque publicae neque privatae rei nisi armati **13**
agunt. sed arma sumere non ante cuiquam moris quam
civitas suffecturum probaverit. tum in ipso concilio vel
principum aliquis vel pater vel propinqui scuto frameaque
iuvenem ornant: haec apud illos toga, hic primus iuventae

7 turba *I. F. Gronovius* 8 tamen *AB* 21 poena *Acidalius*: poenarum *codd.* 23 uindicauit AB^1 29 cum AB^1C^2 30 propinquus *C*

honos; ante hoc domus pars videntur, mox rei publicae.
2 insignis nobilitas aut magna patrum merita principis dignationem etiam adulescentulis adsignant: ceteris robustioribus ac iam pridem probatis adgregantur, nec rubor inter comites
3 adspici. gradus quin etiam ipse comitatus habet, iudicio eius quem sectantur; magnaque et comitum aemulatio, quibus primus apud principem suum locus, et principum,
4 cui plurimi et acerrimi comites. haec dignitas, hae vires, magno semper electorum iuvenum globo circumdari, in pace decus, in bello praesidium. nec solum in sua gente cuique, sed apud finitimas quoque civitates id nomen, ea gloria est, si numero ac virtute comitatus emineat; expetuntur enim legationibus et muneribus ornantur et ipsa plerumque fama bella profligant.

14 Cum ventum in aciem, turpe principi virtute vinci, turpe
2 comitatui virtutem principis non adaequare. iam vero infame in omnem vitam ac probrosum superstitem principi suo ex acie recessisse: illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriae eius adsignare praecipuum sacramentum est: principes pro victoria pugnant, comites pro principe.
3 si civitas in qua orti sunt longa pace et otio torpeat, plerique nobilium adulescentium petunt ultro eas nationes, quae tum bellum aliquod gerunt, quia et ingrata genti quies et facilius inter ancipitia clarescunt magnumque comitatum
4 non nisi vi belloque tueare: exigunt enim *a* principis sui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque frameam; nam epulae et quamquam incompti, largi tamen apparatus pro stipendio cedunt. materia muni-
5 ficentiae per bella et raptus. nec arare terram aut exspectare annum tam facile persuaseris quam vocare hostem et vulnera mereri. pigrum quin immo et iners videtur sudore adquirere quod possis sanguine parare.

2 dignitatem *AB* 3 ceteri *Lips.* 8 haec vires B^1D
19 eius *om. B* 25 tuentur *AB* a *add. Acidalius*

Quotiens bella non ineunt, non multum venatibus, plus 15
per otium transigunt, dediti somno ciboque, fortissimus
quisque ac bellicosissimus nihil agens, delegata domus et
penatium et agrorum cura feminis senibusque et infirmis-
simo cuique ex familia : ipsi hebent, mira diversitate naturae,
cum idem homines sic ament inertiam et oderint quietem.
mos est civitatibus ultro ac viritim conferre principibus vel 2
armentorum vel frugum, quod pro honore acceptum etiam
necessitatibus subvenit. gaudent praecipue finitimarum 3
gentium donis, quae non modo a singulis, sed et publice
mittuntur, electi equi, magna arma, phalerae torquesque;
iam et pecuniam accipere docuimus.

Nullas Germanorum populis urbes habitari satis notum 16
est, ne pati quidem inter se iunctas sedes. colunt discreti
ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. vicos 2
locant non in nostrum morem conexis et cohaerentibus
aedificiis: suam quisque domum spatio circumdat, sive
adversus casus ignis remedium sive inscitia aedificandi. ne 3
caementorum quidem apud illos aut tegularum usus : materia
ad omnia utuntur informi et citra speciem aut delectationem.
quaedam loca diligentius inlinunt terra ita pura ac splen-
dente, ut picturam ac liniamenta colorum imitetur. solent 4
et subterraneos specus aperire eosque multo insuper fimo
onerant, suffugium hiemis et receptaculum frugibus, quia
rigorem frigorum eius modi locis molliunt, et si quando
hostis advenit, aperta populatur, abdita autem et defossa
aut ignorantur aut eo ipso fallunt quod quaerenda
sunt.

Tegimen omnibus sagum fibula aut, si desit, spina con- 17
sertum : cetera intecti totos dies iuxta focum atque ignem
agunt. locupletissimi veste distinguuntur, non fluitante,

3 et *om. D* 16 longant A^1B^1 22 lineamenta *AD* imitentur *C* 24 hiemis *Reifferscheid*: hiemi *codd.* 25 loci *Acidalius* 26 autem *secl. Muretus* 29 tegumen *codd.*

sicut Sarmatae ac Parthi, sed stricta et singulos artus expri-
2 mente. gerunt et ferarum pellis, proximi ripae neglegenter,
ulteriores exquisitius, ut quibus nullus per commercia cultus.
eligunt feras et detracta velamina spargunt maculis pellibus-
que beluarum, quas exterior Oceanus atque ignotum mare
3 gignit. nec alius feminis quam viris habitus, nisi quod
feminae saepius lineis amictibus velantur eosque purpura
variant, partemque vestitus superioris in manicas non ex-
tendunt, nudae bracchia ac lacertos; sed et proxima pars
4 pectoris patet. quamquam severa illic matrimonia, nec
ullam morum partem magis laudaveris. nam prope soli
barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis admo-
dum paucis, qui non libidine sed ob nobilitatem plurimis
nuptiis ambiuntur.

18 Dotem non uxor marito, sed uxori maritus offert. inter-
sunt parentes et propinqui ac munera probant, munera non
ad delicias muliebres quaesita nec quibus nova nupta
comatur, sed boves et frenatum equum et scutum cum
2 framea gladioque. in haec munera uxor accipitur, atque
in vicem ipsa armorum aliquid viro adfert: hoc maximum
vinculum, haec arcana sacra, hos coniugalis deos arbitran-
3 tur. ne se mulier extra virtutum cogitationes extraque
bellorum casus putet, ipsis incipientis matrimonii auspiciis
admonetur venire se laborum periculorumque sociam, idem
in pace, idem in proelio passuram ausuramque: hoc iuncti
4 boves, hoc paratus equus, hoc data arma denuntiant. sic
vivendum, sic pereundum: accipere se quae liberis inviolata
ac digna reddat, quae nurus accipiant rursusque ad nepotes
referantur.

19 Ergo saepta pudicitia agunt, nullis spectaculorum inle-
cebris, nullis conviviorum irritationibus corruptae. litte-

2 ferunt *AB*[1] 13 ōb libidinem *D* pluribus *Halm* 16 et] ac *B* 23 incipientibus *B* 27 pariendum *ACH* 28 reddant *D* rursus quae *CD*

rarum secreta viri pariter ac feminae ignorant. paucissima 2
in tam numerosa gente adulteria, quorum poena praesens
et maritis permissa: abscisis crinibus nudatam coram pro-
pinquis expellit domo maritus ac per omnem vicum verbere
agit; publicatae enim pudicitiae nulla venia: non forma,
non aetate, non opibus maritum invenerit. nemo enim 3
illic vitia ridet, nec corrumpere et corrumpi saeculum
vocatur. melius quidem adhuc eae civitates, in quibus
tantum virgines nubunt et cum spe votoque uxoris semel
transigitur. sic unum accipiunt maritum quo modo unum 4
corpus unamque vitam, ne ulla cogitatio ultra, ne longior
cupiditas, ne tamquam maritum sed tamquam matrimonium
ament. numerum liberorum finire aut quemquam ex 5
adgnatis necare flagitium habetur, plusque ibi boni mores
valent quam alibi bonae leges.

In omni domo nudi ac sordidi in hos artus, in haec **20**
corpora, quae miramur, excrescunt. sua quemque mater
uberibus alit, nec ancillis aut nutricibus delegantur. domi- 2
num ac servum nullis educationis deliciis dignoscas: inter
eadem pecora, in eadem humo degunt, donec aetas separet
ingenuos, virtus adgnoscat. sera iuvenum venus, eoque 3
inexhausta pubertas. nec virgines festinantur; eadem
iuventa, similis proceritas: pares validaeque miscentur, ac
robora parentum liberi referunt. sororum filiis idem apud 4
avunculum qui ad patrem honor. quidam sanctiorem artio-
remque hunc nexum sanguinis arbitrantur et in accipiendis
obsidibus magis exigunt, tamquam et animum firmius et
domum latius teneant. heredes tamen successoresque sui 5
cuique liberi, et nullum testamentum. si liberi non sunt,
proximus gradus in possessione fratres, patrui, avunculi.

3 abscisis *MSV*: adscisis (acc-) *cett.* 5 enimvero *Madvig*: etiam *Lips.*: enim *secl. Nipperdey* 6 invenit *CD* 18 aut] ac *CD* 25 ad] apud *B* 27 et animum H^2M: et in animum *cett.*: etiam animum *Holder*

quanto plus propinquorum, quanto maior adfinium numerus,
tanto gratiosior senectus; nec ulla orbitatis pretia.

21 Suscipere tam inimicitias seu patris seu propinqui quam
amicitias necesse est; nec inplacabiles durant: luitur enim
etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero
recipitque satisfactionem universa domus, utiliter in publi-
cum, quia periculosiores sunt inimicitiae iuxta libertatem.

2 Convictibus et hospitiis non alia gens effusius indulget.
quemcumque mortalium arcere tecto nefas habetur; pro
fortuna quisque apparatis epulis excipit. cum defecere, qui
modo hospes fuerat, monstrator hospitii et comes; proximam
3 domum non invitati adeunt. nec interest: pari humanitate
accipiuntur. notum ignotumque quantum ad ius hospitis
nemo discernit. abeunti, si quid poposcerit, concedere
moris; et poscendi in vicem eadem facilitas. gaudent
muneribus, sed nec data imputant nec acceptis obligantur.
[victus inter hospites comis.]

22 Statim e somno, quem plerumque in diem extrahunt,
lavantur, saepius calida, ut apud quos plurimum hiems
occupat. lauti cibum capiunt: separatae singulis sedes et
sua cuique mensa. tum ad negotia nec minus saepe ad
2 convivia procedunt armati. diem noctemque continuare
potando nulli probrum. crebrae, ut inter vinolentos, rixae
raro conviciis, saepius caede et vulneribus transiguntur.
3 sed et de reconciliandis invicem inimicis et iungendis
adfinitatibus et adsciscendis principibus, de pace denique ac
bello plerumque in conviviis consultant, tamquam nullo
magis tempore aut ad simplicis cogitationes pateat animus
4 aut ad magnas incalescat. gens non astuta nec callida

1 quanto *Halm*: tanto *AD*: quo *B* (*in rasura*) *CH* 2 gratior A^2H 3 seu . . . propinqui *om. D* 8 aliqua *AB* 14 poposcerunt *A*: poposceris B^1 17 communis *Longolius*: vinclum inter hospites comitas *Lachmann*: victus . . . comis *secl. Bleterius* 18 e] enim *AB* 25 sed et] sed *CD*

aperit adhuc secreta pectoris licentia ioci; ergo detecta et nuda omnium mens. postera die retractatur, et salva utriusque temporis ratio est: deliberant, dum fingere nesciunt, constituunt, dum errare non possunt.

Potui umor ex hordeo aut frumento, in quandam similitu- 23
dinem vini corruptus: proximi ripae et vinum mercantur.
cibi simplices, agrestia poma, recens fera aut lac concretum:
sine apparatu, sine blandimentis expellunt famem. adversus
sitim non eadem temperantia. si indulseris ebrietati sugge- 2
rendo quantum concupiscunt, haud minus facile vitiis quam
armis vincentur.

Genus spectaculorum unum atque in omni coetu idem. 24
nudi iuvenes, quibus id ludicrum est, inter gladios se atque
infestas frameas saltu iaciunt. exercitatio artem paravit, 2
ars decorem, non in quaestum tamen aut mercedem: quam-
vis audacis lasciviae pretium est voluptas spectantium.
aleam, quod mirere, sobrii inter seria exercent, tanta lucrandi 3
perdendive temeritate, ut, cum omnia defecerunt, extremo
ac novissimo iactu de libertate ac de corpore contendant.
victus voluntariam servitutem adit: quamvis iuvenior, 4
quamvis robustior, adligari se ac venire patitur. ea est in re
prava pervicacia; ipsi fidem vocant. servos condicionis
huius per commercia tradunt, ut se quoque pudore victoriae
exsolvant.

Ceteris servis non in nostrum morem discriptis per 25
familiam ministeriis utuntur: suam quisque sedem, suos
penates regit. frumenti modum dominus aut pecoris aut
vestis ut colono iniungit, et servus hactenus paret: cetera
domus officia uxor ac liberi exsequuntur. verberare servum 2
ac vinculis et opere coercere rarum: occidere solent, non
disciplina et severitate, sed impetu et ira, ut inimicum, nisi

1 ad hec *A*: adhec *B* loci A^2B^2H 14 excitatio *CD* parat *D* 15 mercede *D* 16 spectantium *B*: expectantium *cett.* 18 defecerint *B* 25 discriptis *Reifferscheid*: descriptis *codd.* 28 et] ut AB^1

3 quod inpune est. liberti non multum supra servos sunt, raro aliquod momentum in domo, numquam in civitate, exceptis dumtaxat iis gentibus quae regnantur. ibi enim et super ingenuos et super nobilis ascendunt: apud ceteros inpares libertini libertatis argumentum sunt.

26 Faenus agitare et in usuras extendere ignotum; ideoque magis servatur quam si vetitum esset. agri pro numero cultorum ab universis vicis occupantur, quos mox inter se secundum dignationem partiuntur; facilitatem partiendi camporum
2 spatia praestant. arva per annos mutant, et superest ager. nec enim cum ubertate et amplitudine soli labore contendunt, ut pomaria conserant et prata separent et hortos
3 rigent: sola terrae seges imperatur. unde annum quoque ipsum non in totidem digerunt species: hiems et ver et aestas intellectum ac vocabula habent, autumni perinde nomen ac bona ignorantur.

27 Funerum nulla ambitio: id solum observatur ut corpora
2 clarorum virorum certis lignis crementur. struem rogi nec vestibus nec odoribus cumulant: sua cuique arma, quorundam igni et equus adicitur. sepulcrum caespes erigit: monumentorum arduum et operosum honorem ut gravem defunctis aspernantur. lamenta ac lacrimas cito, dolorem et tristitiam tarde ponunt. feminis lugere honestum est, viris meminisse.

3 Haec in commune de omnium Germanorum origine ac moribus accepimus: nunc singularum gentium instituta ritusque, quatenus differant, quae nationes e Germania in Gallias commigraverint, expediam.

1 liberti . . . argumentum sunt, *in AB hic omissa, in fine capitis* 26 *inseruntur: eadem verba* (*omissis per incuriam* et super ingenuos) B^2 *hic etiam in inferiore margine habet, cum adnotatione* in hoc loco potius   8 vicis *Waitz, cum codice* (*ut traditur*) *Bambergensi, qui nunc latet vel deperditus est*: uices *CDMSV*: in uices *A*: inuicem *B*: vices *secl. Halm*   10 praebent A^2BCH 11 laborare $A^2B^1C^2$ 12 ut hortos AB^1CH 17 observant *B*   27 quaeque *Halm*: quae . . . commigraverint *secl. Reifferscheid*

Validiores olim Gallorum res fuisse summus auctorum 28
divus Iulius tradit; eoque credibile est etiam Gallos in
Germaniam transgressos: quantulum enim amnis obstabat
quo minus, ut quaeque gens evaluerat, occuparet permuta-
retque sedes promiscas adhuc et nulla regnorum potentia
divisas? igitur inter Hercyniam silvam Rhenumque et 2
Moenum amnes Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque
gens, tenuere. manet adhuc Boiohaemi nomen significat-
que loci veterem memoriam quamvis mutatis cultoribus.
sed utrum Aravisci in Pannoniam ab Osis [Germanorum 3
natione] an Osi ab Araviscis in Germaniam commigra-
verint, cum eodem adhuc sermone institutis moribus
utantur, incertum est, quia pari olim inopia ac libertate
eadem utriusque ripae bona malaque erant. Treveri et 4
Nervii circa adfectationem Germanicae originis ultro ambi-
tiosi sunt, tamquam per hanc gloriam sanguinis a similitu-
dine et inertia Gallorum separentur. ipsam Rheni ripam
haud dubie Germanorum populi colunt, Vangiones, Triboci,
Nemetes. ne Ubii quidem, quamquam Romana colonia 5
esse meruerint ac libentius Agrippinenses conditoris sui
nomine vocentur, origine erubescunt, transgressi olim et
experimento fidei super ipsam Rheni ripam collocati, ut
arcerent, non ut custodirentur.

Omnium harum gentium virtute praecipui Batavi non 29
multum ex ripa, sed insulam Rheni amnis colunt, Chat-
torum quondam populus et seditione domestica in eas sedes
transgressus, in quibus pars Romani imperii fierent. manet 2
honos et antiquae societatis insigne; nam nec tributis con-
temnuntur nec publicanus atterit; exempti oneribus et

6 hircyniam AB^1: hercyniam B^2: hercinam *CD* 7 utraque *om. B* 8 Boiohaemi *Brambach*: boiemi (boih-, boh-) *codd.* signatque *BCH* 10 ab osis B^2: a boiis, abois *cett.* Germanorum natione *secl. Passow* 15 neruii *H et Rhen.*: neruli heruli H^2 *cett.* 19 ne Ubii *Gruter*: ubii *B* (*margo*) *H*: nubii H^2 *cett.* 24 batavii *ACD* 25 cattorum (*et sic ubique*) *B*

collationibus et tantum in usum proeliorum sepositi, velut
3 tela atque arma, bellis reservantur. est in eodem obsequio
et Mattiacorum gens; protulit enim magnitudo populi
Romani ultra Rhenum ultraque veteres terminos imperii
reverentiam. ita sede finibusque in sua ripa, mente animo-
que nobiscum agunt, cetera similes Batavis, nisi quod ipso
adhuc terrae suae solo et caelo acrius animantur.
4 Non numeraverim inter Germaniae populos, quamquam
trans Rhenum Danuviumque consederint, eos qui decumates
agros exercent: levissimus quisque Gallorum et inopia
audax dubiae possessionis solum occupavere; mox limite
acto promotisque praesidiis sinus imperii et pars provinciae
habentur.

30 Ultra hos Chatti initium sedis ab Hercynio saltu incohant,
non ita effusis ac palustribus locis ut ceterae civitates in quas
Germania patescit: durant siquidem colles, paulatim rare-
scunt, et Chattos suos saltus Hercynius prosequitur simul
2 atque deponit. duriora genti corpora, stricti artus, minax
vultus et maior animi vigor. multum, ut inter Germanos,
rationis ac sollertiae: praeponere electos, audire praepositos,
nosse ordines, intellegere occasiones, differre impetus, dis-
ponere diem, vallare noctem, fortunam inter dubia, virtutem
inter certa numerare, quodque rarissimum nec nisi Romanae
disciplinae concessam, plus reponere in duce quam in
3 exercitu. omne robur in pedite, quem super arma ferra-
mentis quoque et copiis onerant: alios ad proelium ire
videas, Chattos ad bellum. rari excursus et fortuita pugna.
equestrium sane virium id proprium, cito parare victoriam,
cito cedere: velocitas iuxta formidinem, cunctatio propior
constantiae est.

31 Et aliis Germanorum populis usurpatum raro et privata

8 numerauerimus *D* 9 decumathes *ACH* 14 incohatur *A* 16 durans B^1 18 atque] ac AB^1 23 Romanae] ratione B^2C 27 raro *D* 31 rara A^1C

cuiusque audentia apud Chattos in consensum vertit, ut
primum adoleverint, crinem barbamque submittere, nec nisi
hoste caeso exuere votivum obligatumque virtuti oris habi-
tum. super sanguinem et spolia revelant frontem, seque 2
tum demum pretia nascendi rettulisse dignosque patria ac
parentibus ferunt: ignavis et inbellibus manet squalor.
fortissimus quisque ferreum insuper anulum (ignominiosum 3
id genti) velut vinculum gestat, donec se caede hostis
absolvat. plurimis Chattorum hic placet habitus, iamque 4
canent insignes et hostibus simul suisque monstrati.
omnium penes hos initia pugnarum; haec prima semper
acies, visu nova: nam ne in pace quidem cultu mitiore
mansuescunt. nulli domus aut ager aut aliqua cura: prout 5
ad quemque venere, aluntur, prodigi alieni, contemptores
sui, donec exsanguis senectus tam durae virtuti inpares
faciat.

Proximi Chattis certum iam alveo Rhenum quique **32**
terminus esse sufficiat Usipi ac Tencteri colunt. Tencteri 2
super solitum bellorum decus equestris disciplinae arte
praecellunt; nec maior apud Chattos peditum laus quam
Tencteris equitum. sic instituere maiores: posteri imitan- 3
tur. hi lusus infantium, haec iuvenum aemulatio: perseve-
rant senes. inter familiam et penates et iura successionum 4
equi traduntur: excipit filius, non ut cetera, maximus natu
sed prout ferox bello et melior.

Iuxta Tencteros Bructeri olim occurrebant: nunc Cha- **33**
mavos et Angrivarios inmigrasse narratur, pulsis Bructeris
ac penitus excisis vicinarum consensu nationum, seu super-
biae odio seu praedae dulcedine seu favore quodam erga
nos deorum; nam ne spectaculo quidem proelii invidere.
super sexaginta milia non armis telisque Romanis, sed, 2
quod magnificentius est, oblectationi oculisque ceciderunt.

5 noscendi $A^{1}BD$ 9 absolverit B^{1} 12 uultu *AB* 26 chamanos B^{1} 27 angrinarios B^{1} : anguinarios *D*

maneat, quaeso, duretque gentibus, si non amor nostri, at certe odium sui, quando urgentibus imperii fatis nihil iam praestare fortuna maius potest quam hostium discordiam.

34 Angrivarios et Chamavos a tergo Dulgubnii et Chasuarii
claudunt aliaeque gentes haud perinde memoratae, a fronte
Frisii excipiunt. maioribus minoribusque Frisiis vocabulum
est ex modo virium. utraeque nationes usque ad Oceanum
Rheno praetexuntur ambiuntque inmensos insuper lacus et
2 Romanis classibus navigatos. ipsum quin etiam Oceanum
illa temptavimus: et superesse adhuc Herculis columnas
fama vulgavit, sive adiit Hercules, seu quidquid ubique
3 magnificum est, in claritatem eius referre consensimus. nec
defuit audentia Druso Germanico, sed obstitit Oceanus in
se simul atque in Herculem inquiri. mox nemo temptavit,
sanctiusque ac reverentius visum de actis deorum credere
quam scire.

35 Hactenus in occidentem Germaniam novimus; in sep-
tentrionem ingenti flexu redit. ac primo statim Chaucorum
gens, quamquam incipiat a Frisiis ac partem litoris occupet,
omnium quas exposui gentium lateribus obtenditur, donec
2 in Chattos usque sinuetur. tam inmensum terrarum
spatium non tenent tantum Chauci sed et implent, populus
inter Germanos nobilissimus quique magnitudinem suam
3 malit iustitia tueri. sine cupiditate, sine inpotentia, quieti
secretique nulla provocant bella, nullis raptibus aut latro-
4 ciniis populantur. id praecipuum virtutis ac virium argu-
mentum est, quod, ut superiores agant, non per iniurias
adsequuntur; prompta tamen omnibus arma ac, si res poscat

2 urgentibus iam *AB*: in urgentibus *CD* 5 Dulgubnii *Iac. Grimm*: dulgibini, dulgitubini, &c. *codd.* chasuarii *HMS*: thasuarii, tasuarii, chasudrii, occasuarii *cett.* 7 frisi *CH*: frisis AB^2CH 12 quicquid *codd.* 13 consueuimus *H* 19 recedit *Heraeus* 20 frisis *codd.* 21 obtendere *CDΔ* 22 nam AB^1 terrarum *om. D* 23 et *om. Vat.* 2964 *et Arminensis* 24 suam *om. D* 25 maluit *A*: malint *B* 27 ac] et *B*

[exercitus], plurimum virorum equorumque; et quiescen-
tibus eadem fama.

In latere Chaucorum Chattorumque Cherusci nimiam ac 36
marcentem diu pacem inlacessiti nutrierunt: idque iucun-
dius quam tutius fuit, quia inter inpotentes et validos falso
quiescas; ubi manu agitur, modestia ac probitas nomina
superioris sunt. ita qui olim boni aequique Cherusci, nunc 2
inertes ac stulti vocantur; Chattis victoribus fortuna in
sapientiam cessit. tracti ruina Cheruscorum et Fosi, con- 3
termina gens, adversarum rerum ex aequo socii sunt, cum in
secundis minores fuissent.

Eundem Germaniae sinum proximi Oceano Cimbri tenent, 37
parva nunc civitas, sed gloria ingens. veterisque famae lata
vestigia manent, utraque ripa castra ac spatia, quorum
ambitu nunc quoque metiaris molem manusque gentis et
tam magni exitus fidem. sescentesimum et quadragesimum 2
annum urbs nostra agebat, cum primum Cimbrorum audita
sunt arma Caecilio Metello ac Papirio Carbone consulibus.
ex quo si ad alterum imperatoris Traiani consulatum com-
putemus, ducenti ferme et decem anni colliguntur: tam diu
Germania vincitur. medio tam longi aevi spatio multa in 3
vicem damna. non Samnis, non Poeni, non Hispaniae
Galliaeve, ne Parthi quidem saepius admonuere: quippe
regno Arsacis acrior est Germanorum libertas. quid enim 4
aliud nobis quam caedem Crassi, amisso et ipse Pacoro,
infra Ventidium deiectus Oriens obiecerit? at Germani 5
Carbone et Cassio et Scauro Aurelio et Servilio Caepione
Gnaeoque Mallio fusis vel captis quinque simul consularis
exercitus populo Romano, Varum trisque cum eo legiones

1 exercitus *secl. Walch*: exercitui *Heraeus* 6 nomina *Put.*: nomine *codd.*: nomina superiori *Heinsius* 9 tacti *ABD* fusi AB^{1} 12 situm *B* 15 ambitum $A^{1}CD$ 18 ac] et *AB* 25 et ipse *HMV*: et ipso et ipse *ABCD* 28 Gnaeoque *Halm*: marco quoque (*vel* -que) *codd.* malio *M*: manlio *cett.* 29 populo ro B^{2}: populi romani *cett.*

etiam Caesari abstulerunt; nec inpune C. Marius in Italia,
divus Iulius in Gallia, Drusus ac Nero et Germanicus in
suis eos sedibus perculerunt: mox ingentes Gai Caesaris
6 minae in ludibrium versae. inde otium, donec occasione
discordiae nostrae et civilium armorum expugnatis legio-
num hibernis etiam Gallias adfectavere; ac rursus inde
pulsi proximis temporibus triumphati magis quam victi
sunt.

38 Nunc de Suebis dicendum est, quorum non una, ut
Chattorum Tencterorumve gens; maiorem enim Germaniae
partem obtinent, propriis adhuc nationibus nominibusque
2 discreti, quamquam in commune Suebi vocentur. insigne
gentis obliquare crinem nodoque substringere: sic Suebi a
ceteris Germanis, sic Sueborum ingenui a servis separantur;
in aliis gentibus seu cognatione aliqua Sueborum seu, quod
saepe accidit, imitatione, rarum et intra iuventae spatium:
3 apud Suebos usque ad canitiem horrentem capillum † retro
sequuntur, ac saepe in ipso vertice religant; principes et
4 ornatiorem habent. ea cura formae, sed innoxia; neque
enim ut ament amenturve, in altitudinem quandam et ter-
rorem adituri bella comptius hostium oculis ornantur.

39 Vetustissimos nobilissimosque Sueborum Semnones
2 memorant; fides antiquitatis religione firmatur. stato
tempore in silvam auguriis patrum et prisca formidine
sacram omnes eiusdem sanguinis populi legationibus coeunt
caesoque publice homine celebrant barbari ritus horrenda
3 primordia. est et alia luco reverentia: nemo nisi vinculo
ligatus ingreditur, ut minor et potestatem numinis prae se

6 ac rursus pulsi inde (nam A^2C) proximis *AC*: ac et expulsi rursus inde proximis *D*: ac rursus inde pulsi in proximis *B* 9 sueuis *codd.* 12 quam (*corr.* quamuis) *B* 13 obligare *H* 17 retorquent *Madvig*: retrosum agunt *Haupt* 18 in ipso A^2B: in solo AB^2: in ipso solo *CDH* religant *HM*: religatur *AB*: ligant *CD* 19 innoxia *Muretus*: innoxie *codd.* 21 comptius *Lachmann*: compti ut (et *C*) *codd.* armantur $A^1B^2C^2$ 22 vetustissimos se *ABD* semnones $C^2H^2S^2$: semones, senones, sennones *cett.*

ferens. si forte prolapsus est, attolli et insurgere haud
licitum: per humum evolvuntur. eoque omnis superstitio 4
respicit, tamquam inde initia gentis, ibi regnator omnium
deus, cetera subiecta atque parentia. adicit auctoritatem
fortuna Semnonum: centum pagi iis habitantur, magnoque
corpore efficitur ut se Sueborum caput credant.

Contra Langobardos paucitas nobilitat: plurimis ac **40**
valentissimis nationibus cincti non per obsequium sed
proeliis ac periclitando tuti sunt. Reudigni deinde et
Aviones et Anglii et Varini et Eudoses et Suardones et
Nuithones fluminibus aut silvis muniuntur. nec quicquam 2
notabile in singulis, nisi quod in commune Nerthum, id est
Terram matrem, colunt eamque intervenire rebus hominum,
invehi populis arbitrantur. est in insula Oceani castum
nemus, dicatumque in eo vehiculum, veste contectum;
attingere uni sacerdoti concessum. is adesse penetrali 3
deam intellegit vectamque bubus feminis multa cum vene-
ratione prosequitur. laeti tunc dies, festa loca, quaecumque
adventu hospitioque dignatur. non bella ineunt, non arma 4
sumunt; clausum omne ferrum; pax et quies tunc tantum
nota, tunc tantum amata, donec idem sacerdos satiatam
conversatione mortalium deam templo reddat. mox ve- 5
hiculum et vestes et, si credere velis, numen ipsum secreto
lacu abluitur. servi ministrant, quos statim idem lacus
haurit. arcanus hinc terror sanctaque ignorantia, quid sit
illud quod tantum perituri vident.

Et haec quidem pars Sueborum in secretiora Germaniae **41**
porrigitur: propior, ut, quo modo paulo ante Rhenum, sic
nunc Danuvium sequar, Hermundurorum civitas, fida Ro-
manis; eoque solis Germanorum non in ripa commercium,

1 est *om. D* 5 pagi iis *Brotier*: pagis *codd.* 7 langobardos H^2: largobardos (logo-, longo-) *cett.* 9 ac] et *CD* reudigni $CHMS^2V$: veusdigni, reusdigni, reudigi *cett.* 10 suarines AB^1CD 11 nurtones *B*: nuitones D^1 12 herthum H^2: neithum AB^1 15 eo *Rhen.*: ea *codd.* 21 nota] inmota *Freudenberg*

sed penitus atque in splendidissima Raetiae provinciae
2 colonia. passim et sine custode transeunt; et cum ceteris
gentibus arma modo castraque nostra ostendamus, his
domos villasque patefecimus non concupiscentibus. in
Hermunduris Albis oritur, flumen inclutum et notum olim;
nunc tantum auditur.

42 Iuxta Hermunduros Naristi ac deinde Marcomani et
Quadi agunt. praecipua Marcomanorum gloria viresque,
atque ipsa etiam sedes pulsis olim Boiis virtute parta. nec
Naristi Quadive degenerant. eaque Germaniae velut frons
2 est, quatenus Danuvio praecingitur. Marcomanis Quadis-
que usque ad nostram memoriam reges manserunt ex gente
ipsorum, nobile Marobodui et Tudri genus (iam et externos
patiuntur), sed vis et potentia regibus ex auctoritate Romana.
raro armis nostris, saepius pecunia iuvantur, nec minus
valent.

43 Retro Marsigni, Cotini, Osi, Buri terga Marcomanorum
Quadorumque claudunt. e quibus Marsigni et Buri ser-
mone cultuque Suebos referunt: Cotinos Gallica, Osos
Pannonica lingua coarguit non esse Germanos, et quod
2 tributa patiuntur. partem tributorum Sarmatae, partem
Quadi ut alienigenis imponunt: Cotini, quo magis pudeat,
et ferrum effodiunt. omnesque hi populi pauca cam-
pestrium, ceterum saltus et vertices montium iugumque
3 insederunt. dirimit enim scinditque Suebiam continuum
montium iugum, ultra quod plurimae gentes agunt, ex
quibus latissime patet Lygiorum nomen in pluris civitates
diffusum. valentissimas nominasse sufficiet, Harios, Helve-

2 passim sine *AB* 7 maristi *D*: narisci B^2: Varisti *Muellenhoff* marcomanni B^1 9 boiis *BMS*: bois *cett.* parata *AB* 11 praecingitur *Tagmann*: peragitur (percigitur *Vat.* 2964) *codd.* 13 marabodui *A*: marbodui *C* 17 gotini *et inf.* gotinos *codd.* burii *CD* 22 gotini *AB* 24 iugumque *secl. Acidalius* 27 lygiorum A^2: legiorum (lig-, leug-) *cett.* 28 helvetonas A^1: eluheconas *D*: Helvaeonas *Muellenhoff*

conas, Manimos, Elisios, Nahanarvalos. apud Nahanarvalos 4
antiquae religionis lucus ostenditur. praesidet sacerdos
muliebri ornatu, sed deos interpretatione Romana Castorem
Pollucemque memorant. ea vis numini, nomen Alcis.
nulla simulacra, nullum peregrinae superstitionis vestigium; 5
ut fratres tamen, ut iuvenes venerantur. ceterum Harii 6
super vires, quibus enumeratos paulo ante populos antecedunt, truces insitae feritati arte ac tempore lenocinantur: nigra scuta, tincta corpora; atras ad proelia noctes legunt ipsaque formidine atque umbra feralis exercitus terrorem inferunt, nullo hostium sustinente novum ac velut infernum adspectum; nam primi in omnibus proeliis oculi vincuntur.

Trans Lygios Gotones regnantur, paulo iam adductius 44
quam ceterae Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem. protinus deinde ab Oceano Rugii et Lemovii; omniumque harum gentium insigne rotunda scuta, breves gladii et erga reges obsequium.

Suionum hinc civitates, ipso in Oceano, praeter viros 2
armaque classibus valent. forma navium eo differt quod utrimque prora paratam semper adpulsui frontem agit. nec velis ministrant nec remos in ordinem lateribus adiungunt: solutum, ut in quibusdam fluminum, et mutabile, ut res
poscit, hinc vel illinc remigium. est apud illos et opibus 3
honos, eoque unus imperitat, nullis iam exceptionibus, non
precario iure parendi. nec arma, ut apud ceteros Germanos, 4
in promisco, sed clausa sub custode, et quidem servo, quia subitos hostium incursus prohibet Oceanus, otiosae porro armatorum manus facile lasciviunt: enimvero neque nobilem neque ingenuum, ne libertinum quidem armis praeponere regia utilitas est.

1 elisios *B*: helisios helysios *cett.* naharualos A^2BH 4 aleis *B* 6 arii S^2: alii *cett.* 13 legios *B* gothones *codd.* regnantur *C*Δ: regnant *cett.* 15 lemonii *B H* 18 ipse *A*: ipsae *B* 21 ministrant *Lips.*: ministrantur *codd.* 24 non] nec *CD*Δ 27 otiosae *Colerus*: otiosa (oci) *codd.*

45 Trans Suionas aliud mare, pigrum ac prope inmotum,
quo cingi claudique terrarum orbem hinc fides, quod ex-
tremus cadentis iam solis fulgor in ortum edurat adeo clarus
ut sidera hebetet; sonum insuper emergentis audiri formas-
que equorum et radios capitis adspici persuasio adicit.
2 illuc usque et fama vera tantum natura. ergo iam dextro
Suebici maris litore Aestiorum gentes adluuntur, quibus
ritus habitusque Sueborum, lingua Britannicae propior.
3 matrem deum venerantur. insigne superstitionis formas
aprorum gestant: id pro armis omnique tutela securum
deae cultorem etiam inter hostis praestat. rarus ferri,
4 frequens fustium usus. frumenta ceterosque fructus patien-
tius quam pro solita Germanorum inertia laborant. sed et
mare scrutantur, ac soli omnium sucinum, quod ipsi glaesum
5 vocant, inter vada atque in ipso litore legunt. nec quae
natura quaeve ratio gignat, ut barbaris, quaesitum comper-
tumve; diu quin etiam inter cetera eiectamenta maris
iacebat, donec luxuria nostra dedit nomen. ipsis in nullo
usu: rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes
6 accipiunt. sucum tamen arborum esse intellegas, quia
terrena quaedam atque etiam volucria animalia plerumque
interlucent, quae implicata umore mox durescente materia
7 clauduntur. fecundiora igitur nemora lucosque sicut Orientis
secretis, ubi tura balsamaque sudantur, ita Occidentis insulis
terrisque inesse crediderim, quae vicini solis radiis expressa
atque liquentia in proximum mare labuntur ac vi tempesta-
8 tum in adversa litora exundant. si naturam sucini admoto
igni temptes, in modum taedae accenditur alitque flammam
pinguem et olentem; mox ut in picem resinamve lentescit.

1 suiones *B* 3 ortus *CD*Δ 4 emergentis *om. D* 5 que *om. CD* equorum *marg. Vat. Urb.* 655 *et Colerus*: deorum, eorum *cett.* 7 estiorum *BH* 10 omnique *Turicensis et Lips*: omniumque *cett.*: hominumque *Urlich* 14 glaesum *Muellenhoff*: glesum *codd.* 16 gignit *CD* 24 sudant *AB* 25 quae vicini] quia sucina *coni. Hofmann* 27 exsudant *C*: exudant *D* 28 igni *BC*: igne *cett.*

Suionibus Sitonum gentes continuantur. cetera similes 9
uno differunt, quod femina dominatur: in tantum non modo
a libertate sed etiam a servitute degenerant.

Hic Suebiae finis. Peucinorum Venedorumque et Fen- 46
norum nationes Germanis an Sarmatis adscribam dubito,
quamquam Peucini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone
cultu sede ac domiciliis ut Germani agunt. sordes omnium
ac torpor: *ora* procerum conubiis mixtis nonnihil in Sarma-
tarum habitum foedantur. Venedi multum ex moribus 2
traxerunt; nam quidquid inter Peucinos Fennosque silvarum
ac montium erigitur latrociniis pererrant. hi tamen inter
Germanos potius referuntur, quia et domos figunt et scuta
gestant et pedum usu et pernicitate gaudent: quae omnia
diversa Sarmatis sunt in plaustro equoque viventibus.
Fennis mira feritas, foeda paupertas: non arma, non equi, 3
non penates; victui herba, vestitui pelles, cubile humus:
solae in sagittis spes, quas inopia ferri ossibus asperant.
idemque venatus viros pariter ac feminas alit; passim enim
comitantur partemque praedae petunt. nec aliud infantibus 4
ferarum imbriumque suffugium quam ut in aliquo ramorum
nexu contegantur: huc redeunt iuvenes, hoc senum recep-
taculum. sed beatius arbitrantur quam ingemere agris, 5
inlaborare domibus, suas alienasque fortunas spe metuque
versare: securi adversus homines, securi adversus deos rem
difficillimam adsecuti sunt, ut illis ne voto quidem opus
esset. cetera iam fabulosa: Hellusios et Oxionas ora 6
hominum vultusque, corpora atque artus ferarum gerere:
quod ego ut incompertum in medio relinquam.

1 Suionibus . . . degenerant *H. Schütz*, *post finem c.* 44 *ponenda*, *item* Sitonas *c.* 45. 1 *legendum censet* sithonum *B* gens AB^1 continuatur *A* 4 finis *Put.*: fines *codd.* Venedorum *Rhen.*: venetorum (veneth-) *codd.* 7 ut Germani . . . Sarmatis *om. D* 8 ora *add. Heraeus* mistis B^2: mixtos (mist-) *cett.* 12 fingunt *CH* 13 pedum *Lips.*: pecudum AB^1: peditum *cett.* 17 opes *Meiser* 25 difficilem *AB* sunt *om. B* 26 exionas *DS*: eti-onas $A^2B^2\Delta V^2$ 27 et corpora *CD* 28 medio *Halm*: medium *codd.*

INDEX NOMINUM

Numeri capita et sectiones indicant

VITA AGRICOLAE

PRAEFATIO

HUIUS libelli duo tantum[1] codices hodie noti sunt, Vaticani 3429 (Γ) et 4498 (Δ).

Γ, chartaceus, ante finem saeculi quinti decimi a Pomponio Laeto, viro inter Romanos doctissimo, ex exemplari quod ne verbo quidem indicavit descriptus est ad supplendum editionis Spirensis, Taciti operum principis (Venet. *circ.* 1470), defectum, in qua vita Agricolae deerat. Correctiones, sive supra lineam sive in margine scriptas, complures sua manu adscripsit, ex quibus paucas tantum (quibus 'puto' vel 'ut puto' addidit) tamquam suas correctiones proposuit. In aliis quibusdam, litteris 'al' additis, incertum est utrum aliorum coniecturas, an incertam archetypi scripturam indicare voluerit. Maximam correctionum partem, sine cuiuscumque generis nota additam, critici plerumque existimaverunt Pomponium ab ipso archetypo transtulisse.

Δ, membranaceus, eodem fere tempore quo Γ scriptus, solus omnium qui nunc exstant codicum tria Taciti opera minora continet, quibus Suetonii Fragmentum et alia quaedam opuscula adiecta sunt. Quod ad Agricolam attinet, ex eodem archetypo, quo Γ, descriptus videtur (utpote qui in corruptioribus locis eandem fere lectionem

[1] Nuperrime innotuit (*Hermes* xxxii, 1897, p. 59, n. 1) in codice quodam *circ.* A. D. 1468–1470 scripto et nunc Toleti apud Hispanos adservato, non solum Germaniam sed etiam Agricolam contineri. Sed conferre lectiones eius nemini adhuc permissum est.

exhibeat), sed a librario negligentiore, qui tamen aliquando, ubi Pomponius erraverat, veram lectionem servavit vel indicavit.

Franciscus Puteolanus, qui primus Agricolam edidit, neutro horum codicum usus est, sed, levioribus haud raro erroribus suo ipsius (ut videtur) iudicio bene vel secus emendatis, in ceteris textum exhibet qualem tertio alicui eiusdem archetypi apographo, mendosiori plerumque quam Γ vel Δ, adsignare possumus. Huius codicis vel fortasse typothetae erroribus debentur propriorum quaedam nominum formae, ut 'mons Grampius,' 'Horesti,' in multis insequentibus editionibus vulgatae.

De archetypo ipso nihil omnino cognitum est.

Codicum varietates praecipuas ex diligentissima C. L. Urlichsii collatione (Wirceburgi, 1865) deprompsimus, auctoribus emendationum in textum receptarum paucisque aliis virorum doctorum coniecturis breviter adnotatis.

Scribebam Oxonii mense Octobri, a. 1899

SIGLA

Codices:

Γ Vaticanus 3429
Δ Vaticanus 4498
Γ^2, Δ^2 Correctiones eorumdem
Γ^m Lectiones in margine adscriptae

Editores:

Put. Franciscus Puteolanus, *circ. a.* 1475, 1497
Rhen. Beatus Rhenanus, *a.* 1519, 1533
Lips. Iustus Lipsius, *a.* 1574–1600

CORNELII TACITI

DE VITA ET MORIBUS

IULII AGRICOLAE

LIBER

Clarorum virorum facta moresque posteris tradere, anti- 1
quitus usitatum, ne nostris quidem temporibus quamquam
incuriosa suorum aetas omisit, quotiens magna aliqua ac
nobilis virtus vicit ac supergressa est vitium parvis mag-
nisque civitatibus commune, ignorantiam recti et invidiam.
sed apud priores ut agere digna memoratu pronum magisque 2
in aperto erat, ita celeberrimus quisque ingenio ad proden-
dam virtutis memoriam sine gratia aut ambitione bonae
tantum conscientiae pretio ducebatur. ac plerique suam ipsi 3
vitam narrare fiduciam potius morum quam adrogantiam
arbitrati sunt, nec id Rutilio et Scauro citra fidem aut
obtrectationi fuit: adeo virtutes isdem temporibus optime
aestimantur, quibus facillime gignuntur. at nunc narraturo 4
mihi vitam defuncti hominis venia opus fuit, quam non petis-
sem incusaturus. tam saeva et infesta virtutibus tempora.

Legimus, cum Aruleno Rustico Paetus Thrasea, Herennio **2**
Senecioni Priscus Helvidius laudati essent, capitale fuisse,

Titulus. Cai Cornelii Δ

12 optime *Put.*: optimae *codd.* 15 ni cursaturus (incursaturus, incusaturus) *Put. et edd. veteres*: incusaturus tam s. e. i. v. tempora *alii*

neque in ipsos modo auctores, sed in libros quoque eorum
saevitum, delegato triumviris ministerio ut monumenta claris-
2 simorum ingeniorum in comitio ac foro urerentur. scilicet
illo igne vocem populi Romani et libertatem senatus et
conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur, expulsis
insuper sapientiae professoribus atque omni bona arte in
3 exilium acta, ne quid usquam honestum occurreret. dedi-
mus profecto grande patientiae documentum; et sicut vetus
aetas vidit quid ultimum in libertate esset, ita nos quid in
servitute, adempto per inquisitiones etiam loquendi audien-
4 dique commercio. memoriam quoque ipsam cum voce per-
didissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci quam
tacere.

3 Nunc demum redit animus; sed quamquam primo statim
beatissimi saeculi ortu Nerva Caesar res olim dissociabilis
miscuerit, principatum ac libertatem, augeatque quotidie
felicitatem temporum Nerva Traianus, nec spem modo ac
votum securitas publica, sed ipsius voti fiduciam ac robur
adsumpserit, natura tamen infirmitatis humanae tardiora sunt
remedia quam mala; et ut corpora nostra lente augescunt,
cito extinguuntur, sic ingenia studiaque oppresseris facilius
quam revocaveris: subit quippe etiam ipsius inertiae dul-
2 cedo, et invisa primo desidia postremo amatur. quid? si
per quindecim annos, grande mortalis aevi spatium, multi
fortuitis casibus, promptissimus quisque saevitia principis
interciderunt, pauci et, ut ita dixerim, non modo aliorum
sed etiam nostri superstites sumus, exemptis e media vita tot
annis, quibus iuvenes ad senectutem, senes prope ad ipsos
3 exactae aetatis terminos per silentium venimus. non tamen
pigebit vel incondita ac rudi voce memoriam prioris servi-
tutis ac testimonium praesentium bonorum composuisse.

4 vocem *om.* Δ 8 grande *om.* Δ 15 dissolubiles Δ 24 multi *Lips.*: multis *codd.* 26 et, ut ita] et uti *codd.*: ut ita *Rhen.*: ut sic *Wölfflin* 30 servitutis *Ursinus, Lips.*: senectutis *codd.*

hic interim liber honori Agricolae soceri mei destinatus, professione pietatis aut laudatus erit aut excusatus.

Gnaeus Iulius Agricola, vetere et inlustri Foroiuliensium 4
colonia ortus, utrumque avum procuratorem Caesarum
habuit, quae equestris nobilitas est. pater illi Iulius Grae-
cinus senatorii ordinis, studio eloquentiae sapientiaeque
notus, iisque ipsis virtutibus iram Gai Caesaris meritus:
namque M. Silanum accusare iussus et, quia abnuerat, inter-
fectus est. mater Iulia Procilla fuit, rarae castitatis. in 2
huius sinu indulgentiaque educatus per omnem honestarum
artium cultum pueritiam adulescentiamque transegit. arce- 3
bat eum ab inlecebris peccantium praeter ipsius bonam inte-
gramque naturam, quod statim parvulus sedem ac magistram
studiorum Massiliam habuit, locum Graeca comitate et pro-
vinciali parsimonia mixtum ac bene compositum. memoria 4
teneo solitum ipsum narrare se prima in iuventa studium
philosophiae acrius, ultraque quam concessum Romano ac
senatori, hausisse, ni prudentia matris incensum ac fla-
grantem animum coërcuisset. scilicet sublime et erectum 5
ingenium pulchritudinem ac speciem magnae excelsaeque
gloriae vehementius quam caute adpetebat. mox mitigavit
ratio et aetas, retinuitque, quod est difficillimum, ex sapientia
modum.

Prima castrorum rudimenta in Britannia Suetonio Paulino, 5
diligenti ac moderato duci, adprobavit, electus quem contu-
bernio aestimaret. nec Agricola licenter, more iuvenum, 2
qui militiam in lasciviam vertunt, neque segniter ad volup-
tates et commeatus titulum tribunatus et inscitiam rettulit:
sed noscere provinciam, nosci exercitui, discere a peritis,
sequi optimos, nihil adpetere in iactationem, nihil ob formi-
dinem recusare simulque et anxius et intentus agere. non 3

4 Caesaris Δ   5 illi *Wölfflin*: Iulii Γ: Iuli Δ: *om. Lips.*   10 honestatis Δ   12 eum] tamen Δ   16 in *om.* Δ   17 ultraque *Baehrens*: ultra *codd.*   18 senatorio *Heraeus*   21 cautius *Nipperdey*   22 que *om.* Δ   28 iustitiam Δ

sane alias excitatior magisque in ambiguo Britannia fuit:
trucidati veterani, incensae coloniae, intersepti exercitus;
4 tum de salute, mox de victoria certavere. quae cuncta etsi
consiliis ductuque alterius agebantur, ac summa rerum et
reciperatae provinciae gloria in ducem cessit, artem et usum
et stimulos addidere iuveni, intravitque animum militaris
gloriae cupido, ingrata temporibus, quibus sinistra erga emi-
nentis interpretatio nec minus periculum ex magna fama
quam ex mala.

6 Hinc ad capessendos magistratus in urbem degressus
Domitiam Decidianam, splendidis natalibus ortam, sibi
iunxit; idque matrimonium ad maiora nitenti decus ac
robur fuit. vixeruntque mira concordia, per mutuam cari-
tatem et in vicem se anteponendo, nisi quod in bona uxore
2 tanto maior laus, quanto in mala plus culpae est. sors
quaesturae provinciam Asiam, pro consule Salvium Titia-
num dedit, quorum neutro corruptus est, quamquam et pro-
vincia dives ac parata peccantibus, et pro consule in omnem
aviditatem pronus quantalibet facilitate redempturus esset
3 mutuam dissimulationem mali. auctus est ibi filia, in sub-
sidium simul et solacium; nam filium ante sublatum brevi
amisit. mox inter quaesturam ac tribunatum plebis atque
ipsum etiam tribunatus annum quiete et otio transiit, gnarus
sub Nerone temporum, quibus inertia pro sapientia fuit.
4 idem praeturae tenor et silentium; nec enim iurisdictio
obvenerat. ludos et inania honoris medio rationis atque
abundantiae duxit, uti longe a luxuria its famae propior.
5 tum electus a Galba ad dona templorum recognoscenda
diligentissima conquisitione fecit, ne cuius alterius sacri-
legium res publica quam Neronis sensisset.

1 excitatior *Buechner*: exercitatior *codd.*: erectior *Vielhaber* 2 intercepti *Put.* 10 digressus $\Gamma^2\Delta$ 14 appetendo Δ 18 ac] et Δ 23 quietis Δ transit Γ 25 tenor *Rhen.*: certior *codd.*: otium *Ritter* 26 medio luxuriae Δ: modo rationis *Put.*: moderationis *Lips.*: medio moderationis *Gudeman*

Sequens annus gravi vulnere animum domumque eius 7
adflixit. nam classis Othoniana licenter vaga dum Intimi- 2
lium (Liguriae pars est) hostiliter populatur, matrem Agrico-
lae in praediis suis interfecit, praediaque ipsa et magnam
patrimonii partem diripuit, quae causa caedis fuerat. igitur 3
ad sollemnia pietatis profectus Agricola, nuntio adfectati a
Vespasiano imperii deprehensus ac statim in partis trans-
gressus est. initia principatus ac statum urbis Mucianus re- 4
gebat, iuvene admodum Domitiano et ex paterna fortuna
tantum licentiam usurpante. is missum ad dilectus agendos 5
Agricolam integreque ac strenue versatum vicesimae legioni
tarde ad sacramentum transgressae praeposuit, ubi decessor
seditiose agere narrabatur: quippe legatis quoque consulari-
bus nimia ac formidolosa erat, nec legatus praetorius ad
cohibendum potens, incertum suo an militum ingenio. ita 6
successor simul et ultor electus rarissima moderatione maluit
videri invenisse bonos quam fecisse.

Praeerat tunc Britanniae Vettius Bolanus, placidius quam 8
feroci provincia dignum est. temperavit Agricola vim suam
ardoremque compescuit, ne incresceret, peritus obsequi eru-
ditusque utilia honestis miscere. brevi deinde Britannia 2
consularem Petilium Cerialem accepit. habuerunt virtutes
spatium exemplorum, sed primo Cerialis labores modo et
discrimina, mox et gloriam communicabat: saepe parti exer-
citus in experimentum, aliquando maioribus copiis ex eventu
praefecit. nec Agricola umquam in suam famam gestis 3
exsultavit; ad auctorem ac ducem ut minister fortunam
referebat. ita virtute in obsequendo, verecundia in praedi-
cando extra invidiam nec extra gloriam erat.

Revertentem ab legatione legionis divus Vespasianus inter 9

2 Intimilium *Mommsen*: in templo *codd.*: in Temelium *Ursinus*: Intemelios *Lips.* 7 ac] est ac Δ 8 est *om.* Δ 12 ubi decessor] sub decessore *Madvig* 18 vetius (*corr.* vectius) volanus Γ 22, 23 Caerialem, Caerialis Γ

patricios adscivit; ac deinde provinciae Aquitaniae prae-
posuit, splendidae inprimis dignitatis administratione ac spe
2 consulatus, cui destinarat. credunt plerique militaribus in-
geniis subtilitatem deesse, quia castrensis iurisdictio secura
et obtusior ac plura manu agens calliditatem fori non exer-
3 ceat. Agricola naturali prudentia, quamvis inter togatos,
facile iusteque agebat. iam vero tempora curarum remissio-
numque divisa: ubi conventus ac iudicia poscerent, gravis
intentus severus, et saepius misericors: ubi officio satis
factum, nulla ultra potestatis persona; tristitiam et adrogan-
4 tiam et avaritiam exuerat. nec illi, quod est rarissimum,
aut facilitas auctoritatem aut severitas amorem deminuit.
integritatem atque abstinentiam in tanto viro referre iniuria
5 virtutum fuerit. ne famam quidem, cui saepe etiam boni
indulgent, ostentanda virtute aut per artem quaesivit: procul
ab aemulatione adversus collegas, procul a contentione ad-
versus procuratores, et vincere inglorium et atteri sordidum
6 arbitrabatur. minus triennium in ea legatione detentus ac
statim ad spem consulatus revocatus est, comitante opinione
Britanniam ei provinciam dari, nullis in hoc suis sermoni-
7 bus, sed quia par videbatur. haud semper errat fama;
aliquando et elegit. consul egregiae tum spei filiam iuveni
mihi despondit ac post consulatum collocavit, et statim Bri-
tanniae praepositus est, adiecto pontificatus sacerdotio.

10 Britanniae situm populosque multis scriptoribus memo-
ratos non in comparationem curae ingeniive referam, sed
quia tum primum perdomita est: ita quae priores nondum
2 comperta eloquentia percoluere, rerum fide tradentur. Bri-
tannia, insularum quas Romana notitia complectitur maxima,
spatio ac caelo in orientem Germaniae, in occidentem

1 proposuit Δ 4 adesse Δ 9 et] sed *Draeger* 10 nulla . . . persona *Rhen.*: nullam . . . personam *codd.* 11 et avaritiam *secl. Heraeus*: tristitiam . . . exuerat *Wex* 12 deminuit *Lips.*: diminuit *codd.* 15 ostentanda *Rhen.*: ostentandam *codd.* 22 egregiae *Put.*: graeciae, gratae *codd.* 23 ac] et Δ

Hispaniae obtenditur, Gallis in meridiem etiam inspicitur;
septentrionalia eius, nullis contra terris, vasto atque aperto
mari pulsantur. formam totius Britanniae Livius veterum, 3
Fabius Rusticus recentium eloquentissimi auctores oblongae
scutulae vel bipenni adsimulavere. et est ea facies citra 4
Caledoniam, unde et in universum fama; sed transgressis
inmensum et enorme spatium procurrentium extremo iam
litore terrarum velut in cuneum tenuatur. hanc oram novis- 5
simi maris tunc primum Romana classis circumvecta insulam
esse Britanniam adfirmavit, ac simul incognitas ad id tempus
insulas, quas Orcadas vocant, invenit domuitque. dispecta 6
est et Thyle, quia hactenus iussum: et hiems adpetebat. sed
mare pigrum et grave remigantibus perhibent ne ventis qui-
dem perinde attolli, credo quod rariores terrae montesque,
causa ac materia tempestatum, et profunda moles continui
maris tardius impellitur. naturam Oceani atque aestus 7
neque quaerere huius operis est, ac multi rettulere: unum
addiderim, nusquam latius dominari mare, multum fluminum
huc atque illuc ferre, nec litore tenus adcrescere aut resor-
beri, sed influere penitus atque ambire, et iugis etiam ac
montibus inseri velut in suo.

Ceterum Britanniam qui mortales initio coluerint, in- II
digenae an advecti, ut inter barbaros parum compertum.
habitus corporum varii atque ex eo argumenta. namque 2
rutilae Caledoniam habitantium comae, magni artus Ger-
manicam originem adseverant; Silurum colorati vultus, torti
plerumque crines et posita contra Hispania Hiberos veteres
traiecisse easque sedes occupasse fidem faciunt; proximi
Gallis et similes sunt, seu durante originis vi, seu procur-

1 etiam *Put.*: et *codd.* 5 scupulae Δ 6 et universum Γ: et universis Γ^m sed transgressis *Doederlein et Schoemann*: est transgressis sed *codd.*: est transgressa sed *Halm* 12 Tyle Δ 14 perinde *Grotius*: proinde *codd.* 18 dominari Γ^m: damnari ΓΔ 25 Calydoniam Γ^1: Caledomā Δ 27 Hispania *Muretus*: hispaniam *codd.* hiberas Γ^2: Iberas Δ 29 vi *Rhen.*: usu *codd.*

rentibus in diversa terris positio caeli corporibus habitum
3 dedit. in universum tamen aestimanti Gallos vicinam in-
4 sulam occupasse credibile est. eorum sacra deprehendas,
superstitionum persuasiones; sermo haud multum diversus,
in deposcendis periculis eadem audacia et, ubi advenere, in
5 detrectandis eadem formido. plus tamen ferociae Britanni
praeferunt, ut quos nondum longa pax emollierit. nam
Gallos quoque in bellis floruisse accepimus; mox segnitia
cum otio intravit, amissa virtute pariter ac libertate. quod
Britannorum olim victis evenit: ceteri manent quales Galli
fuerunt.

12 In pedite robur; quaedam nationes et curru proeliantur.
honestior auriga, clientes propugnant. olim regibus pare-
bant, nunc per principes factionibus et studiis distrahuntur.
2 nec aliud adversus validissimas gentis pro nobis utilius
quam quod in commune non consulunt. rarus duabus
tribusve civitatibus ad propulsandum commune periculum
3 conventus: ita singuli pugnant, universi vincuntur. caelum
crebris imbribus ac nebulis foedum; asperitas frigorum
abest. dierum spatia ultra nostri orbis mensuram; nox
clara et extrema Britanniae parte brevis, ut finem atque
4 initium lucis exiguo discrimine internoscas. quod si nubes
non officiant, aspici per noctem solis fulgorem, nec occidere
et exsurgere, sed transire adfirmant. scilicet extrema et
plana terrarum humili umbra non erigunt tenebras, infraque
5 caelum et sidera nox cadit. solum praeter oleam vitemque
et cetera calidioribus terris oriri sueta patiens frugum, fecun-
dum: tarde mitescunt, cito proveniunt; eademque utriusque
6 rei causa, multus umor terrarum caelique. fert Britannia
aurum et argentum et alia metalla, pretium victoriae. gignit
7 et Oceanus margarita, sed subfusca ac liventia. quidam

4 persuasiones *Glück*: persuasione *codd.*: persuasionem *Ritter*
14 distrahuntur *Heinsius*: trahuntur *codd.* 17 tribusque Γ 20
abest] est Δ 31 suffusa ac liuenta Δ

artem abesse legentibus arbitrantur; nam in rubro mari viva ac spirantia saxis avelli, in Britannia, prout expulsa sint, colligi: ego facilius crediderim naturam margaritis deesse quam nobis avaritiam.

Ipsi Britanni dilectum ac tributa et iniuncta imperii 13
munera impigre obeunt, si iniuriae absint: has aegre tole-
rant, iam domiti ut pareant, nondum ut serviant. igitur 2
primus omnium Romanorum divus Iulius cum exercitu
Britanniam ingressus, quamquam prospera pugna terruerit
incolas ac litore potitus sit, potest videri ostendisse posteris,
non tradidisse. mox bella civilia et in rem publicam versa 3
principum arma, ac longa oblivio Britanniae etiam in pace:
consilium id divus Augustus vocabat, Tiberius praeceptum.
agitasse Gaium Caesarem de intranda Britannia satis constat, 4
ni velox ingenio mobili paenitentiae, et ingentes adversus
Germaniam conatus frustra fuissent. divus Claudius auctor 5
iterati operis, transvectis legionibus auxiliisque et adsumpto
in partem rerum Vespasiano, quod initium venturae mox
fortunae fuit: domitae gentes, capti reges et monstratus
fatis Vespasianus.

Consularium primus Aulus Plautius praepositus ac sub- 14
inde Ostorius Scapula, uterque bello egregius: redactaque
paulatim in formam provinciae proxima pars Britanniae;
addita insuper veteranorum colonia. quaedam civitates 2
Cogidumno regi donatae (is ad nostram usque memoriam
fidissimus mansit), vetere ac iam pridem recepta populi
Romani consuetudine, ut haberet instrumenta servitutis et
reges. mox Didius Gallus parta a prioribus continuit, paucis 3
admodum castellis in ulteriora promotis, per quae fama aucti
officii quaereretur. Didium Veranius excepit, isque intra

12 etiam] iam Δ 15 ingenii, mobilis Δ 16 auctor iterati *Wex*: autoritate (auct- Δ) *codd.* 19 domitae gentes *Put.*: Domitiae gentis *codd.* 21 Plantius *codd.* 25 Cogidunno Δ 26 vetere . . . ut haberet *Rhen.*: ut uetere . . . haberet *codd.* 27 et reges *Rhen.*: et regis Γ: regis Δ

4 annum extinctus est. Suetonius hinc Paulinus biennio
prosperas res habuit, subactis nationibus firmatisque prae-
sidiis; quorum fiducia Monam insulam ut vires rebellibus
ministrantem adgressus terga occasioni patefecit.

15 Namque absentia legati remoto metu Britanni agitare
inter se mala servitutis, conferre iniurias et interpretando
accendere: nihil profici patientia nisi ut graviora tamquam
2 ex facili tolerantibus imperentur. singulos sibi olim reges
fuisse, nunc binos imponi, e quibus legatus in sanguinem,
procurator in bona saeviret. aeque discordiam praeposito-
rum, aeque concordiam subiectis exitiosam. alterius manum
centuriones, alterius servos vim et contumelias miscere.
3 nihil iam cupiditati, nihil libidini exceptum. in proelio
fortiorem esse qui spoliet: nunc ab ignavis plerumque et
inbellibus eripi domos, abstrahi liberos, iniungi dilectus,
4 tamquam mori tantum pro patria nescientibus. quantulum
enim transisse militum, si sese Britanni numerent? sic
Germanias excussisse iugum: et flumine, non Oceano de-
5 fendi. sibi patriam coniuges parentes, illis avaritiam et
luxuriam causas belli esse. recessuros, ut divus Iulius
recessisset, modo virtutem maiorum suorum aemularentur.
neve proelii unius aut alterius eventu pavescerent: plus
6 impetus, maiorem constantiam penes miseros esse. iam
Britannorum etiam deos misereri, qui Romanum ducem
absentem, qui relegatum in alia insula exercitum detine-
rent; iam ipsos, quod difficillimum fuerit, deliberare. porro
in eius modi consiliis periculosius esse deprehendi quam
audere.

16 His atque talibus in vicem instincti, Boudicca generis regii femina duce (neque enim sexum in imperiis discernunt) sumpsere universi bellum; ac sparsos per castella milites

3 Nomam Δ 7 sapientia Δ 8 imperantur Δ 11 manus Γ², *Put.* 12 centuriones *Rhen.*: centurionis *codd.* 15 imbecillibus Γ¹ 29 Boudicca *Haase*: Voadicca Γ: Voaduca Δ

consectati, expugnatis praesidiis ipsam coloniam invasere
ut sedem servitutis, nec ullum in barbaris saevitiae genus
omisit ira et victoria. quod nisi Paulinus cognito provinciae 2
motu propere subvenisset, amissa Britannia foret; quam
unius proelii fortuna veteri patientiae restituit, tenentibus
arma plerisque, quos conscientia defectionis et propius ex
legato timor agitabat, ne quamquam egregius cetera adro-
ganter in deditos et ut suae cuiusque iniuriae ultor durius
consuleret. missus igitur Petronius Turpilianus tamquam 3
exorabilior et delictis hostium novus eoque paenitentiae
mitior, compositis prioribus nihil ultra ausus Trebellio
Maximo provinciam tradidit. Trebellius segnior et nullis 4
castrorum experimentis, comitate quadam curandi provin-
ciam tenuit. didicere iam barbari quoque ignoscere vitiis
blandientibus, et interventus civilium armorum praebuit
iustam segnitiae excusationem: sed discordia laboratum,
cum adsuetus expeditionibus miles otio lasciviret. Trebel- 5
lius, fuga ac latebris vitata exercitus ira indecorus atque
humilis, precario mox praefuit, ac velut pacti, exercitus
licentiam, dux salutem, et seditio sine sanguine stetit. nec 6
Vettius Bolanus, manentibus adhuc civilibus bellis, agitavit
Britanniam disciplina: eadem inertia erga hostis, similis
petulantia castrorum, nisi quod innocens Bolanus et nullis
delictis invisus caritatem paraverat loco auctoritatis.

Sed ubi cum cetero orbe Vespasianus et Britanniam **17**
reciperavit, magni duces, egregii exercitus, minuta hostium
spes. et terrorem statim intulit Petilius Cerialis, Brigantum 2
civitatem, quae numerosissima provinciae totius perhibetur,

5 tenentibus tamen *coni. Ritter*: etsi tenentibus *Nipperdey* 6 proprius *Rhen.* 7 ne quamquam *Walch*: nequaquam (nequam Γ^m) *codd.* 8 cuiusque *Wex*: eiusque *codd.*: quisque *Nipperdey* 10 nouis Δ 11 ausus *Put.*: usus Γ: ausis Δ 16 seuitiae acusationem (*sic*) Δ 18 indecorus *Put.*: indecoris *codd.* 20 salute Δ: facta (*fort. ex* pacta) exercitus licentia ducis salute Γ^m 21 uectius uolanus (Bolanus Δ) *codd.* 27 Caerealis Γ: cerealis Δ Bregantum *codd.*

adgressus. multa proelia, et aliquando non incruenta;
magnamque Brigantum partem aut victoria amplexus est
3 aut bello. et Cerialis quidem alterius successoris curam
famamque obruisset: sustinuitque molem Iulius Frontinus,
vir magnus, quantum licebat, validamque et pugnacem
Silurum gentem armis subegit, super virtutem hostium
locorum quoque difficultates eluctatus.

18 Hunc Britanniae statum, has bellorum vices media iam
aestate transgressus Agricola invenit, cum et milites velut
omissa expeditione ad securitatem et hostes ad occasionem
2 verterentur. Ordovicum civitas haud multo ante adventum
eius alam in finibus suis agentem prope universam obtriverat,
3 eoque initio erecta provincia. et quibus bellum volentibus
erat, probare exemplum ac recentis legati animum opperiri,
cum Agricola, quamquam transvecta aestas, sparsi per pro-
vinciam numeri, praesumpta apud militem illius anni quies,
tarda et contraria bellum inchoaturo, et plerisque custodiri
suspecta potius videbatur, ire obviam discrimini statuit;
contractisque legionum vexillis et modica auxiliorum manu,
quia in aequum degredi Ordovices non audebant, ipse ante
agmen, quo ceteris par animus simili periculo esset, erexit
4 aciem. caesaque prope universa gente, non ignarus instan-
dum famae ac, prout prima cessissent, terrorem ceteris fore,
Monam insulam, *a* cuius possessione revocatum Paulinum
rebellione totius Britanniae supra memoravi, redigere in
5 potestatem animo intendit. sed ut in subitis consiliis naves
deerant: ratio et constantia ducis transvexit. depositis
omnibus sarcinis lectissimos auxiliarium, quibus nota vada
et patrius nandi usus, quo simul seque et arma et equos

2 Bregantium $\Gamma^1\Delta$ 4 que *secl. Halm*: sed sustinuit *Orelli*: *post* obruisset *lacunam indicat Wex* 7 locorumque Δ 8 Britannia Δ 11 uterentur (*obelo adposito*) Γ 20 degredi *Acidalius*: digredi *codd.* 24 Nomam Δ a *add. editio Bipontina* 26 subitis *J. F. Gronovius*: dubiis *codd.* 27 transvexit *Put.*: tranuex Γ: tranare extra Δ 29 patrius *Put.*: prius Γ: p̄rius Δ

regunt, ita repente inmisit, ut obstupefacti hostes, qui
classem, qui navis, qui mare exspectabant, nihil arduum
aut invictum crediderint sic ad bellum venientibus. ita 6
petita pace ac dedita insula clarus ac magnus haberi Agri-
cola, quippe cui ingredienti provinciam, quod tempus alii
per ostentationem et officiorum ambitum transigunt, labor
et periculum placuisset. nec Agricola prosperitate rerum 7
in vanitatem usus, expeditionem aut victoriam vocabat victos
continuisse; ne laureatis quidem gesta prosecutus est, sed
ipsa dissimulatione famae famam auxit, aestimantibus quanta
futuri spe tam magna tacuisset.

Ceterum animorum provinciae prudens, simulque doctus **19**
per aliena experimenta parum profici armis, si iniuriae
sequerentur, causas bellorum statuit excidere. a se suisque 2
orsus primum domum suam coërcuit, quod plerisque haud
minus arduum est quam provinciam regere. nihil per
libertos servosque publicae rei, non studiis privatis nec ex
commendatione aut precibus centurionem militesve adscire,
sed optimum quemque fidissimum putare. omnia scire, non 3
omnia exsequi. parvis peccatis veniam, magnis severitatem
commodare; nec poena semper, sed saepius paenitentia
contentus esse; officiis et administrationibus potius non
peccaturos praeponere, quam damnare cum peccassent.
frumenti et tributorum exactionem aequalitate munerum 4
mollire, circumcisis quae in quaestum reperta ipso tributo
gravius tolerabantur. namque per ludibrium adsidere clausis
horreis et emere ultro frumenta ac ludere pretio cogebantur.
divortia itinerum et longinquitas regionum indicebatur, ut 5
civitates proximis hibernis in remota et avia deferrent,

4 potita Δ   9 nec Δ   13 incuriae Δ   15 primam Γ   18 militesve ascire *Wex*: milites nescire *codd.*: centurionum milites ascire *Put.*   24 auctionem Γ^1: auctiones Δ^2 aequalitate *Put.*: inaequalitate *codd.*: monerum Γ^1: inaequalitatem onerum *Baehrens*   27 *in margine obelum habet* Γ   28 devortia *Lips.*

donec quod omnibus in promptu erat paucis lucrosum
fieret.

20 Haec primo statim anno comprimendo egregiam famam
paci circumdedit, quae vel incuria vel intolerantia priorum
2 haud minus quam bellum timebatur. sed ubi aestas ad-
venit, contracto exercitu multus in agmine, laudare modes-
tiam, disiectos coërcere; loca castris ipse capere, aestuaria
ac silvas ipse praetemptare; et nihil interim apud hostis
quietum pati, quo minus subitis excursibus popularetur;
atque ubi satis terruerat, parcendo rursus invitamenta pacis
3 ostentare. quibus rebus multae civitates, quae in illum
diem ex aequo egerant, datis obsidibus iram posuere, et
praesidiis castellisque circumdatae sunt, tanta ratione cura-
que, ut nulla ante Britanniae nova pars *pariter* inlacessita
transierit.

21 Sequens hiems saluberrimis consiliis absumpta. namque
ut homines dispersi ac rudes eoque in bella faciles quieti et
otio per voluptates adsuescerent, hortari privatim, adiuvare
publice, ut templa fora domos exstruerent, laudando promp-
tos et castigando segnis: ita honoris aemulatio pro neces-
2 sitate erat. iam vero principum filios liberalibus artibus
erudire, et ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre,
ut qui modo linguam Romanam abnuebant, eloquentiam
3 concupiscerent. inde etiam habitus nostri honor et frequens
toga. paulatimque discessum ad delenimenta vitiorum,
porticus et balnea et conviviorum elegantiam. idque apud
inperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset.

22 Tertius expeditionum annus novas gentis aperuit, vastatis usque ad Tanaum (aestuario nomen est) nationibus. qua formidine territi hostes quamquam conflictatum saevis

6 multum $\Gamma^2\Delta$ 10 invitamenta *Acidalius*: inritamenta (inci- Γ^2) *codd.* 13 sunt *Baehrens*: et *codd.*: *om Rhen.* 14 pariter *add. Fröhlich*, *Weissenborn* 17 bella *Bosius*: bello *codd.* 25 descensum *Pichena* 26 balinea Γ^2: balneas Δ: balineas *Ritter* 29 Taus sive Tanaus Γ^m: Taum *Put.*

tempestatibus exercitum lacessere non ausi; ponendisque
insuper castellis spatium fuit. adnotabant periti non alium 2
ducem opportunitates locorum sapientius legisse; nullum ab
Agricola positum castellum aut vi hostium expugnatum aut
pactione ac fuga desertum; nam adversus moras obsidionis
annuis copiis firmabantur. ita intrepida ibi hiems, crebrae 3
eruptiones et sibi quisque praesidio, inritis hostibus eoque
desperantibus, quia soliti plerumque damna aestatis hiber-
nis eventibus pensare tum aestate atque hieme iuxta pelle-
bantur. nec Agricola umquam per alios gesta avidus 4
intercepit: seu centurio seu praefectus incorruptum facti
testem habebat. apud quosdam acerbior in conviciis narra-
batur, ut erat comis bonis, ita adversus malos iniucundus.
ceterum ex iracundia nihil supererat secretum, ut silentium 5
eius non timeres: honestius putabat offendere quam odisse.

Quarta aestas obtinendis quae percucurrerat insumpta; **23**
ac si virtus exercituum et Romani nominis gloria pateretur,
inventus in ipsa Britannia terminus. namque Clota et 2
Bodotria diversi maris aestibus per inmensum revectae,
angusto terrarum spatio dirimuntur: quod tum praesidiis
firmabatur atque omnis propior sinus tenebatur, summotis
velut in aliam insulam hostibus.

Quinto expeditionum anno nave prima transgressus igno- **24**
tas ad id tempus gentis crebris simul ac prosperis proeliis
domuit; eamque partem Britanniae quae Hiberniam aspi-
cit copiis instruxit, in spem magis quam ob formidinem, si
quidem Hibernia medio inter Britanniam atque Hispaniam
sita et Gallico quoque mari opportuna valentissimam imperii
partem magnis in vicem usibus miscuerit. spatium eius, si 2
Britanniae comparetur, angustius, nostri maris insulas supe-
rat. solum caelumque et ingenia cultusque hominum haud

5 ac] aut Δ 6 crebrae eruptiones *huc transposuit Halm*: *codd. post* desertum *habent* 10 auidius Δ 12 conuiuiis $\Gamma^2\Delta$ 13 et erat ut *Heinrichsen* 17 gloria *om.* Δ 26 ob] in Δ

multum a Britannia differunt: in * * * melius aditus por-
3 tusque per commercia et negotiatores cogniti. Agricola ex-
pulsum seditione domestica unum ex regulis gentis exceperat
ac specie amicitiae in occasionem retinebat. saepe ex eo
audivi legione una et modicis auxiliis debellari obtinerique
Hiberniam posse; idque etiam adversus Britanniam pro-
futurum, si Romana ubique arma et velut e conspectu
libertas tolleretur.

25 Ceterum aestate, qua sextum officii annum inchoabat,
amplexus civitates trans Bodotriam sitas, quia motus uni-
versarum ultra gentium et infesta hostibus exercitus itinera
timebantur, portus classe exploravit; quae ab Agricola pri-
mum adsumpta in partem virium sequebatur egregia specie,
cum simul terra, simul mari bellum impelleretur, ac saepe
isdem castris pedes equesque et nauticus miles mixti copiis
et laetitia sua quisque facta, suos casus attollerent, ac modo
silvarum ac montium profunda, modo tempestatum ac fluc-
tuum adversa, hinc terra et hostis, hinc victus Oceanus
2 militari iactantia compararentur. Britannos quoque, ut ex
captivis audiebatur, visa classis obstupefaciebat, tamquam
aperto maris sui secreto ultimum victis perfugium claudere-
3 tur. ad manus et arma conversi Caledoniam incolentes
populi, paratu magno, maiore fama, uti mos est de ignotis,
obpugnare ultro castella adorti, metum ut provocantes addi-
derant; regrediendumque citra Bodotriam et excedendum
potius quam pellerentur ignavi specie prudentium admo-
nebant, cum interim cognoscit hostis pluribus agminibus
4 inrupturos. ac ne superante numero et peritia locorum
circumiretur, diviso et ipse in tris partes exercitu incessit.

26 Quod ubi cognitum hosti, mutato repente consilio uni-

1 differunt *Rhen.*: differt in melius *codd.*: *lacunam indicat Ritter* 2 per] et Δ 11 hostibus *Becker*: hostilis *codd.*: hostili exercitu *Rhen.* 12 timebantur *Put.*: timebant *codd.* 14 impelleretur *Rhen.*: impellitur *codd.* 22 Calidoniam incolentis *codd.* 24 oppugnare *Rhen.*: oppugnasse *codd.* castellum Γ^2

versi nonam legionem ut maxime invalidam nocte adgressi,
inter somnum ac trepidationem caesis vigilibus inrupere.
iamque in ipsis castris pugnabatur, cum Agricola iter hos- 2
tium ab exploratoribus edoctus et vestigiis insecutus, velo-
cissimos equitum peditumque adsultare tergis pugnantium
iubet, mox ab universis adici clamorem; et propinqua luce
fulsere signa. ita ancipiti malo territi Britanni; et Romanis 3
rediit animus, ac securi pro salute de gloria certabant.
ultro quin etiam erupere, et fuit atrox in ipsis portarum
angustiis proelium, donec pulsi hostes, utroque exercitu cer-
tante, his, ut tulisse opem, illis, ne eguisse auxilio viderentur.
quod nisi paludes et silvae fugientis texissent, debellatum 4
illa victoria foret.

Cuius conscientia ac fama ferox exercitus nihil virtuti **27**
suae invium et penetrandam Caledoniam inveniendumque
tandem Britanniae terminum continuo proeliorum cursu
fremebant. atque illi modo cauti ac sapientes prompti post 2
eventum ac magniloqui erant. iniquissima haec bellorum
condicio est: prospera omnes sibi vindicant, adversa uni
imputantur. at Britanni non virtute *se*, sed occasione et 3
arte ducis *victos* rati, nihil ex adrogantia remittere, quo
minus iuventutem armarent, coniuges ac liberos in loca tuta
transferrent, coetibus ac sacrificiis conspirationem civitatum
sancirent. atque ita inritatis utrimque animis discessum.

Eadem aestate cohors Usiporum per Germanias con- **28**
scripta et in Britanniam transmissa magnum ac memora-
bile facinus ausa est. occiso centurione ac militibus, qui 2
ad tradendam disciplinam inmixti manipulis exemplum et
rectores habebantur, tris liburnicas adactis per vim guber-
natoribus ascendere; et uno †remigante, suspectis duobus

8 rediit *Wex*: redit *codd.* 11 ut tulisse *Put.*: intulisse *codd.* 15 penetrandum Δ 16 proeliorum *Rhen.*: praelium *codd.* 20 se *add. Walch* 21 victos *add. Lips.* 25 usipiorum Δ 28 inmixti *Put.*: inmixtis *codd.* 30 remigrante *Put.*: renavigante *Mützell*: retro remigante *Gudeman*: refugo, ante *Urlichs*

eoque interfectis, nondum vulgato rumore ut miraculum
3 praevehebantur. mox ad aquam atque utilia raptis secum * *
cum plerisque Britannorum sua defensantium proelio con-
gressi ac saepe victores, aliquando pulsi, eo ad extremum
inopiae venere, ut infirmissimos suorum, mox sorte ductos
4 vescerentur. atque ita circumvecti Britanniam, amissis per
inscitiam regendi navibus, pro praedonibus habiti, primum
5 a Suebis, mox a Frisiis intercepti sunt. ac fuere quos per
commercia venundatos et in nostram usque ripam mutatione
ementium adductos indicium tanti casus inlustravit.

29 Initio aestatis Agricola domestico vulnere ictus, anno
ante natum filium amisit. quem casum neque ut plerique
fortium virorum ambitiose, neque per lamenta rursus ac
maerorem muliebriter tulit: et in luctu bellum inter reme-
2 dia erat. igitur praemissa classe, quae pluribus locis prae-
data magnum et incertum terrorem faceret, expedito exercitu,
cui ex Britannis fortissimos et longa pace exploratos addi-
derat, ad montem Graupium pervenit, quem iam hostis
3 insederat. nam Britanni nihil fracti pugnae prioris eventu,
et ultionem aut servitium exspectantes, tandemque docti
commune periculum concordia propulsandum, legationibus
4 et foederibus omnium civitatum vires exciverant. iamque
super triginta milia armatorum aspiciebantur, et adhuc
adfluebat omnis iuventus et quibus cruda ac viridis senec-
tus, clari bello et sua quisque decora gestantes, cum inter
pluris duces virtute et genere praestans nomine Calgacus
apud contractam multitudinem proelium poscentem in hunc
modum locutus fertur:

30 'Quotiens causas belli et necessitatem nostram intueor,
magnus mihi animus est hodiernum diem consensumque
vestrum initium libertatis toti Britanniae fore: nam et uni-

2 utilia *Selling*: ut illa *codd.* *lacunam notavit Ritter*: cum *add. idem* 18 Grampium *Put.* 26 Galgacus Δ[1], *Rhen.* 30 consensusque Δ 31 totius *Put.*

versi servitutis expertes et nullae ultra terrae ac ne mare
quidem securum inminente nobis classe Romana. ita 2
proelium atque arma, quae fortibus honesta, eadem etiam
ignavis tutissima sunt. priores pugnae, quibus adversus 3
Romanos varia fortuna certatum est, spem ac subsidium
in nostris manibus habebant, quia nobilissimi totius Britan-
niae eoque in ipsis penetralibus siti nec servientium litora
aspicientes, oculos quoque a contactu dominationis invio-
latos habebamus. nos terrarum ac libertatis extremos re- 4
cessus ipse ac sinus famae in hunc diem defendit; atque
omne ignotum pro magnifico est: sed nunc terminus Bri- 5
tanniae patet, nulla iam ultra gens, nihil nisi fluctus et saxa,
et infestiores Romani, quorum superbiam frustra per obse-
quium ac modestiam effugeris. raptores orbis, postquam 6
cuncta vastantibus defuere terrae, iam et mare scrutantur:
si locuples hostis est, avari, si pauper, ambitiosi, quos non
Oriens, non Occidens satiaverit: soli omnium opes atque
inopiam pari adfectu concupiscunt. auferre trucidare ra- 7
pere falsis nominibus imperium, atque ubi solitudinem
faciunt, pacem appellant.'

'Liberos cuique ac propinquos suos natura carissimos **31**
esse voluit: hi per dilectus alibi servituri auferuntur: con-
iuges sororesque etiam si hostilem libidinem effugiant,
nomine amicorum atque hospitum polluuntur. bona fortu- 2
naeque in tributum, ager atque annus in frumentum, cor-
pora ipsa ac manus silvis ac paludibus emuniendis inter
verbera ac contumelias conteruntur. nata servituti mancipia
semel veneunt, atque ultro a dominis aluntur: Britannia
servitutem suam cotidie emit, cotidie pascit. ac sicut in 3
familia recentissimus quisque servorum etiam conservis ludi-
brio est, sic in hoc orbis terrarum vetere famulatu novi nos

10 sinus fama *Boxhorn* atque . . . sed *huc transposuit Brueys*: *codd. post* patet *habent*: *secl. Muretus* 15 terrae iam *Halm*: terram *codd.* 25 que] quae Γ¹Δ ager atque *F. Jacob*: aggerat *codd.* 27 conteruntur *idem*: conterunt *codd.* 29 quottidie *codd.*

et viles in excidium petimur; neque enim arva nobis aut
metalla aut portus sunt, quibus exercendis reservemur.
4 virtus porro ac ferocia subiectorum ingrata imperantibus;
et longinquitas ac secretum ipsum quo tutius, eo suspectius.
ita sublata spe veniae tandem sumite animum, tam quibus
5 salus quam quibus gloria carissima est. Brigantes femina
duce exurere coloniam, expugnare castra, ac nisi felicitas in
socordiam vertisset, exuere iugum potuere: nos integri et
indomiti et in libertatem, non in paenitentiam †laturi, primo
statim congressu ostendamus, quos sibi Caledonia viros
seposuerit.'

32 'An eandem Romanis in bello virtutem quam in pace
lasciviam adesse creditis? nostris illi dissensionibus ac dis-
cordiis clari vitia hostium in gloriam exercitus sui vertunt;
quem contractum ex diversissimis gentibus ut secundae res
tenent, ita adversae dissolvent: nisi si Gallos et Germanos
et (pudet dictu) Britannorum plerosque, licet dominationi
alienae sanguinem commodent, diutius tamen hostis quam
2 servos, fide et adfectu teneri putatis. metus ac terror sunt
infirma vincla caritatis; quae ubi removeris, qui timere
desierint, odisse incipient. omnia victoriae incitamenta pro
nobis sunt: nullae Romanos coniuges accendunt, nulli
parentes fugam exprobraturi sunt; aut nulla plerisque patria
3 aut alia est. paucos numero, trepidos ignorantia, caelum
ipsum ac mare et silvas, ignota omnia circumspectantis,
clausos quodam modo ac vinctos di nobis tradiderunt. ne
terreat vanus aspectus et auri fulgor atque argenti, quod
4 neque tegit neque vulnerat. in ipsa hostium acie invenie-
mus nostras manus. adgnoscent Britanni suam causam,
recordabuntur Galli priorem libertatem: deserent illos

6 clarissima Δ 9 arma laturi *Wex*: bellaturi *Koch*: in patientiam bellaturi *Wölfflin* 10 calidonia Γ 18 commodent *Put.*: commendent *codd.* 19 sunt *Beroaldus*: est *codd.* 24 trepidos *Heumann*: circum trepidos *codd.*

ceteri Germani, tam quam nuper Usipi reliquerunt. nec
quicquam ultra formidinis: vacua castella, senum coloniae,
inter male parentis et iniuste imperantis aegra municipia
et discordantia. hic dux, hic exercitus: ibi tributa et me- 5
talla et ceterae servientium poenae, quas in aeternum per-
ferre aut statim ulcisci in hoc campo est. proinde ituri in
aciem et maiores vestros et posteros cogitate.'

Excepere orationem alacres, ut barbaris moris, cantu fre- 33
mituque et clamoribus dissonis. iamque agmina et armorum
fulgores audentissimi cuiusque procursu: simul instruebatur
acies, cum Agricola quamquam laetum et vix munimentis
coërcitum militem accendendum adhuc ratus, ita disseruit:
'septimus annus est, commilitones, ex quo virtute vestra, 2
auspiciis imperii Romani, fide atque opera nostra Britan-
niam vicistis. tot expeditionibus, tot proeliis, seu fortitu-
dine adversus hostis seu patientia ac labore paene adversus
ipsam rerum naturam opus fuit, neque me militum neque
vos ducis paenituit. ergo egressi, ego veterum legatorum, 3
vos priorum exercituum terminos, finem Britanniae non
fama nec rumore, sed castris et armis tenemus: inventa
Britannia et subacta. equidem saepe in agmine, cum vos 4
paludes montesve et flumina fatigarent, fortissimi cuiusque
voces audiebam: "quando dabitur hostis, quando acies?"
veniunt, e latebris suis extrusi, et vota virtusque in aperto,
omniaque prona victoribus atque eadem victis adversa. nam 5
ut superasse tantum itineris, silvas evasisse, transisse aes-
tuaria pulchrum ac decorum in frontem, ita fugientibus
periculosissima quae hodie prosperrima sunt; neque enim
nobis aut locorum eadem notitia aut commeatuum eadem
abundantia, sed manus et arma et in his omnia. quod ad 6
me attinet, iam pridem mihi decretum est neque exercitus

1 usipii Δ nec quicquam *Put.*: nequicquam Γ: nequaquam Δ
3 tetra mancipia Γ^n 10 instituebatur *al.* Γ^m 11 monitis Γ^1
13 septimus *Acidalius*: octauus *codd.* vestra *Nipperdey*: et *codd.*
23 acies *Rhen.*: animus *codd.* 27 ita *Rhen.*: item *codd.*

neque ducis terga tuta esse. proinde et honesta mors turpi
vita potior, et incolumitas ac decus eodem loco sita sunt; nec
inglorium fuerit in ipso terrarum ac naturae fine cecidisse.'

34 'Si novae gentes atque ignota acies constitisset, aliorum
exercituum exemplis vos hortarer: nunc vestra decora re-
censete, vestros oculos interrogate. hi sunt, quos proximo
anno unam legionem furto noctis adgressos clamore debel-
lastis; hi ceterorum Britannorum fugacissimi ideoque tam
2 diu superstites. quo modo silvas saltusque penetrantibus
fortissimum quodque animal contra ruere, pavida et inertia
ipso agminis sono pellebantur, sic acerrimi Britannorum
iam pridem ceciderunt, reliquus est numerus ignavorum et
3 metuentium. quos quod tandem invenistis, non restiterunt,
sed deprehensi sunt; novissimae res et extremus metus
corpora defixere [aciem] in his vestigiis, in quibus pulchram
4 et spectabilem victoriam ederetis. transigite cum expe-
ditionibus, imponite quinquaginta annis magnum diem,
adprobate rei publicae numquam exercitui imputari potuisse
aut moras belli aut causas rebellandi.'

35 Et adloquente adhuc Agricola militum ardor eminebat,
et finem orationis ingens alacritas consecuta est, statimque
2 ad arma discursum. instinctos ruentisque ita disposuit, ut
peditum auxilia, quae octo milium erant, mediam aciem fir-
marent, equitum tria milia cornibus adfunderentur. legiones
pro vallo stetere, ingens victoriae decus citra Romanum san-
3 guinem bellandi, et auxilium, si pellerentur. Britannorum
acies in speciem simul ac terrorem editioribus locis constite-
rat ita, ut primum agmen in aequo, ceteri per adclive iugum
conexi velut insurgerent; media campi covinnarius eques

10 quodque Γ^{m}: quoque ΓΔ ruebat *Andresen*: ruerat *Urlichs* 11 pelluntur *Put.* 14 novissime Γ extremus metus *Schoemann*: extremo metu *codd.* 15 corpora] torpore *Schoemann*: torpidam *Urlichs* aciem *del. Rhen.* 18 imputare Δ 26 bellanti *Rhen.* 28 agmen in aequo *Bekker*: agmine quo *codd.* 29 conexi *Put.*: conuexi *codd.*: velut conexi *Nipperdey* conuinnarius Γ: couinarius Δ et eques *Rhen.*

strepitu ac discursu complebat. tum Agricola superante 4
hostium multitudine veritus, ne in frontem simul et latera
suorum pugnaretur, diductis ordinibus, quamquam porrectior
acies futura erat et arcessendas plerique legiones admone-
bant, promptior in spem et firmus adversis, dimisso equo
pedes ante vexilla constitit.

Ac primo congressu eminus certabatur; simulque con- 36
stantia, simul arte Britanni ingentibus gladiis et brevibus
caetris missilia nostrorum vitare vel excutere, atque ipsi
magnam vim telorum superfundere, donec Agricola Bata-
vorum cohortis ac Tungrorum duas cohortatus est, ut rem
ad mucrones ac manus adducerent; quod et ipsis vetustate
militiae exercitatum et hostibus inhabile, parva scuta et
enormis gladios gerentibus; nam Britannorum gladii sine
mucrone complexum armorum et in arto pugnam non tolera-
bant. igitur ut Batavi miscere ictus, ferire umbonibus, ora 2
fodere, et stratis qui in aequo adstiterant, erigere in collis
aciem coepere, ceterae cohortes aemulatione et impetu co-
nisae proximos quosque caedere: ac plerique semineces aut
integri festinatione victoriae relinquebantur. interim equitum 3
turmae, *ut* fugere covinnarii, peditum se proelio miscuere.
et quamquam recentem terrorem intulerant, densis tamen
hostium agminibus et inaequalibus locis haerebant; mini-
meque equestris ei pugnae facies erat, cum †egra diu aut
stante simul equorum corporibus impellerentur; ac saepe
vagi currus, exterriti sine rectoribus equi, ut quemque formido
tulerat, transversos aut obvios incursabant.

Et Britanni, qui adhuc pugnae expertes summa collium 37
insederant et paucitatem nostrorum vacui spernebant, de-

2 in *Fröhlich*: simul in *codd.* 10 Vatauorum Γ[1] 13 parva . . . gerentibus *secl. Wex*: nam . . . tolerabant *Haase* 15 in arto *Fr. Medicis*: in aperto *codd.* 17 fodere *Gesner*: foedare *codd.* stratis *Ernesti*: tratis *codd.*: tractis *Put.* 21 ut *add. Doederlein*: ubi (*vel* fugere enim) *Wex* conuinnarii Γ 24 equestris ei *Andresen*: equestres; ea (ei Γ[2]) enim *codd.*: aequa nostris iam *Anquetil* aegre diu stantes *Brotier*: aegre clivo instantes *Schoemann*

gredi paulatim et circumire terga vincentium coeperant, ni
id ipsum veritus Agricola quattuor equitum alas, ad subita
belli retentas, venientibus opposuisset, quantoque ferocius
2 adcucurrerant, tanto acrius pulsos in fugam disiecisset. ita
consilium Britannorum in ipsos versum, transvectaeque prae-
cepto ducis a fronte pugnantium alae aversam hostium aciem
invasere. tum vero patentibus locis grande et atrox specta-
culum: sequi, vulnerare, capere, atque eosdem oblatis aliis
3 trucidare. iam hostium, prout cuique ingenium erat, cater-
vae armatorum paucioribus terga praestare, quidam inermes
ultro ruere ac se morti offerre. passim arma et corpora et
laceri artus et cruenta humus; et aliquando etiam victis ira
4 virtusque. postquam silvis adpropinquaverunt, idem primos
sequentium incautos collecti et locorum gnari circumvenie-
bant. quod ni frequens ubique Agricola validas et expeditas
cohortis indaginis modo, et sicubi artiora erant, partem
equitum dimissis equis, simul rariores silvas equitem persul-
tare iussisset, acceptum aliquod vulnus per nimiam fiduciam
5 foret. ceterum ubi compositos firmis ordinibus sequi rursus
videre, in fugam versi, non agminibus, ut prius, nec alius
alium respectantes, rari et vitabundi in vicem longinqua
6 atque avia petiere. finis sequendi nox et satietas fuit. caesa
hostium ad decem milia: nostrorum trecenti sexaginta ceci-
dere, in quis Aulus Atticus praefectus cohortis, iuvenili
ardore et ferocia equi hostibus inlatus.

38 Et nox quidem gaudio praedaque laeta victoribus: Britanni palantes mixtoque virorum mulierumque ploratu trahere vulneratos, vocare integros, deserere domos ac per iram ultro incendere, eligere latebras et statim relinquere;

4 accucurrerant Γ: occurrerant Δ 8 oblatis *Rhen.*: ablatis *codd.* 13 idem *Goebel*: ntem (*obelo in margine adposito*) Γ: item Δ: identidem *Hutter* 14 gnari *Dronke*: ignari *codd.*: ignaros *Put.* 17 equitem persultare *Rhen.*: equite persultari Γ: equites perlustrari Δ: equitem perlustrare *Urlichs* 20 versi *Put.*: uersis *codd.* 26 Britanni *Put.*: Britannique *codd.*

miscere in vicem consilia aliqua, dein separare; aliquando
frangi aspectu pignorum suorum, saepius concitari. satisque 2
constabat saevisse quosdam in coniuges ac liberos, tamquam
misererentur. proximus dies faciem victoriae latius aperuit:
vastum ubique silentium, secreti colles, fumantia procul tecta,
nemo exploratoribus obvius. quibus in omnem partem di- 3
missis, ubi incerta fugae vestigia neque usquam conglobari
hostis compertum (et exacta iam aestate spargi bellum ne-
quibat), in finis Borestorum exercitum deducit. ibi acceptis 4
obsidibus, praefecto classis circumvehi Britanniam praecipit.
datae ad id vires, et praecesserat terror. ipse peditem atque
equites lento itinere, quo novarum gentium animi ipsa trans-
itus mora terrerentur, in hibernis locavit. et simul classis 5
secunda tempestate ac fama Trucculensem portum tenuit,
unde proximo Britanniae latere lecto omni redierat.

Hunc rerum cursum, quamquam nulla verborum iactantia 39
epistulis Agricolae auctum, ut Domitiano moris erat, fronte
laetus, pectore anxius excepit. inerat conscientia derisui 2
fuisse nuper falsum e Germania triumphum, emptis per
commercia, quorum habitus et crines in captivorum speciem
formarentur: at nunc veram magnamque victoriam tot mili-
bus hostium caesis ingenti fama celebrari. id sibi maxime 3
formidolosum, privati hominis nomen supra principis attolli:
frustra studia fori et civilium artium decus in silentium acta,
si militarem gloriam alius occuparet; et cetera utcumque
facilius dissimulari, ducis boni imperatoriam virtutem esse.
talibus curis exercitus, quodque saevae cogitationis indicium 4
erat, secreto suo satiatus, optimum in praesentia statuit
reponere odium, donec impetus famae et favor exercitus

1 aliqua *secl. Classen, Wölfflin* 5 deserti *Ernesti* 9 Horestorum *Put.* 14 trucculentem (-sem Γ²) Γ: trutu. *al.* Γᵐ: trutulens est Δ: Truttulensem *Put.* 15 proximo anno *Madvig* rediret (*vel* reditura erat) *idem* 17 auctum *Lips.*: actum *codd.* ut erat Domitianus Γᵐ: ut Domitianus erat Δ 18 excepit *Put.*: excipit Γ: caepit Δ 20 crines *Put.*: crinis *codd.* 29 excitus Δ

languesceret: nam etiam tum Agricola Britanniam obtinebat.

40 Igitur triumphalia ornamenta et inlustris statuae honorem et quidquid pro triumpho datur, multo verborum honore cumulata, decerni in senatu iubet addique insuper opinionem, Suriam provinciam Agricolae destinari, vacuam tum 2 morte Atilii Rufi consularis et maioribus reservatam. credidere plerique libertum ex secretioribus ministeriis missum ad Agricolam codicillos, quibus ei Suria dabatur, tulisse, cum praecepto ut, si in Britannia foret, traderentur; eumque libertum in ipso freto Oceani obvium Agricolae, ne appellato quidem eo ad Domitianum remeasse, sive verum istud, sive 3 ex ingenio principis fictum ac compositum est. tradiderat interim Agricola successori suo provinciam quietam tutamque. ac ne notabilis celebritate et frequentia occurrentium introitus esset, vitato amicorum officio noctu in urbem, noctu in Palatium, ita ut praeceptum erat, venit; exceptusque brevi osculo et nullo sermone turbae servientium inmixtus 4 est. ceterum uti militare nomen, grave inter otiosos, aliis virtutibus temperaret, tranquillitatem atque otium penitus hausit, cultu modicus, sermone facilis, uno aut altero amicorum comitatus, adeo uti plerique, quibus magnos viros per ambitionem aestimare mos est, viso aspectoque Agricola quaererent famam, pauci interpretarentur.

41 Crebro per eos dies apud Domitianum absens accusatus, absens absolutus est. causa periculi non crimen ullum aut querela laesi cuiusquam, sed infensus virtutibus princeps et 2 gloria viri ac pessimum inimicorum genus, laudantes. et ea insecuta sunt rei publicae tempora, quae sileri Agricolam non sinerent: tot exercitus in Moesia Daciaque et Germania et Pannonia temeritate aut per ignaviam ducum amissi, tot militares viri cum tot cohortibus expugnati et capti; nec iam

10 Britannia *Put.*: Britanniam *codd.*: Britannia etiam *coni. Halm*
18 turbae *om.* Δ   21 hausit *Wex*: auxit *codd.*

de limite imperii et ripa, sed de hibernis legionum et posses-
sione dubitatum. ita cum damna damnis continuarentur 3
atque omnis annus funeribus et cladibus insigniretur, posce-
batur ore vulgi dux Agricola, comparantibus cunctis vigorem
et constantiam et expertum bellis animum cum inertia
et formidine ceterorum. quibus sermonibus satis constat 4
Domitiani quoque auris verberatas, dum optimus quisque
libertorum amore et fide, pessimi malignitate et livore pro-
num deterioribus principem exstimulabant. sic Agricola
simul suis virtutibus, simul vitiis aliorum in ipsam gloriam
praeceps agebatur.

Aderat iam annus, quo proconsulatum Africae et Asiae sor- **42**
tiretur, et occiso Civica nuper nec Agricolae consilium deerat
nec Domitiano exemplum. accessere quidam cogitationum
principis periti, qui iturusne esset in provinciam ultro Agri-
colam interrogarent. ac primo occultius quietem et otium 2
laudare, mox operam suam in adprobanda excusatione offerre,
postremo non iam obscuri suadentes simul terrentesque per-
traxere ad Domitianum. qui paratus simulatione, in ad- 3
rogantiam compositus, et audiit preces excusantis et, cum
adnuisset, agi sibi gratias passus est, nec erubuit beneficii
invidia. salarium tamen proconsuli consulari solitum offerri
et quibusdam a se ipso concessum Agricolae non dedit, sive
offensus non petitum, sive ex conscientia, ne quod vetuerat
videretur emisse. proprium humani ingenii est odisse quem 4
laeseris: Domitiani vero natura praeceps in iram, et quo
obscurior, eo inrevocabilior, moderatione tamen prudentia-
que Agricolae leniebatur, quia non contumacia neque inani
iactatione libertatis famam fatumque provocabat. sciant, 5

1 possessionum Δ 5 et *ante* constantiam *om.* Γ 6 ceterorum *Grotius*: eorum *codd.*: *lacunam notavit Bach*, *supplevit Halm* 7 Domitianum Δ 10 in ipsam gloriam] ipsa gloria *Madvig*: inter ipsam *Baehrens* 18 iam *Rhen.*: tam *codd.* 20 se excusantis *Gudeman* 22 proconsuli consulari *Mommsen*: proconsulari *codd.*: proconsulare *Bletterius*

quibus moris est inlicita mirari, posse etiam sub malis principibus magnos viros esse, obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adsint, eo laudis excedere, quo plerique per abrupta, sed in nullum rei publicae usum, ambitiosa morte inclaruerunt.

43 Finis vitae eius nobis luctuosus, amicis tristis, extraneis
etiam ignotisque non sine cura fuit. vulgus quoque et hic
aliud agens populus et ventitavere ad domum et per fora
et circulos locuti sunt; nec quisquam audita morte Agri-
2 colae aut laetatus est aut statim oblitus. augebat miseratio-
nem constans rumor veneno interceptum: nobis nihil com-
perti adfirmare ausim. ceterum per omnem valetudinem
eius crebrius quam ex more principatus per nuntios visentis
et libertorum primi et medicorum intimi venere, sive cura
3 illud sive inquisitio erat. supremo quidem die momenta
ipsa deficientis per dispositos cursores nuntiata constabat,
nullo credente sic adcelerari quae tristis audiret. speciem
tamen doloris animi vultu prae se tulit, securus iam odii
4 et qui facilius dissimularet gaudium quam metum. satis con-
stabat lecto testamento Agricolae, quo coheredem optimae
uxori et piissimae filiae Domitianum scripsit, laetatum eum
velut honore iudicioque. tam caeca et corrupta mens adsi-
duis adulationibus erat, ut nesciret a bono patre non scribi
heredem nisi malum principem.

44 Natus erat Agricola Gaio Caesare tertium consule idibus
Iuniis: excessit quarto et quinquagesimo anno, decumo
2 kalendas Septembris Collega Priscoque consulibus. quod
si habitum quoque eius posteri noscere velint, decentior
quam sublimior fuit: nihil impetus in vultu: gratia oris

3 eo laudis] eorum laudes *Wex* escendere *Lips.* 4 nullum rei publicae *Muretus, Ursinus*: ullum rei post (nullum re p̄ Γ^m) *codd.* 10 oblitus *Muretus*: oblitus est *codd.*: oblitus. et *Wex* 16 constabat *Rhen.*: constabant *codd.* 18 animi vultu *Baehrens*: animo uultuque *codd.*: habitu vultuque *Ernesti* 25 tertium *Lips.*: ter *codd.*: iterum *Nipperdey* 26 quarto *Petavius*: sexto *codd.*: quinto *Nipperdey* 29 metus Γ^m: metus et impetus Δ

supererat. bonum virum facile crederes, magnum libenter.
et ipse quidem, quamquam medio in spatio integrae aetatis 3
ereptus, quantum ad gloriam, longissimum aevum peregit.
quippe et vera bona, quae in virtutibus sita sunt, impleverat,
et consulari ac triumphalibus ornamentis praedito quid aliud
adstruere fortuna poterat? opibus nimiis non gaudebat, 4
speciosae non contigerant. filia atque uxore superstitibus
potest videri etiam beatus incolumi dignitate, florente fama,
salvis adfinitatibus et amicitiis futura effugisse. nam sicuti 5
* * durare in hanc beatissimi saeculi lucem ac principem
Traianum videre, quod augurio votisque apud nostras auris
ominabatur, ita festinatae mortis grande solacium tulit evasisse postremum illud tempus, quo Domitianus non iam per
intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo et velut
uno ictu rem publicam exhausit.

45 Non vidit Agricola obsessam curiam et clausum armis
senatum et eadem strage tot consularium caedes, tot nobilissimarum feminarum exilia et fugas. una adhuc victoria
Carus Metius censebatur, et intra Albanam arcem sententia
Messalini strepebat, et Massa Baebius [iam] tum reus erat:
mox nostrae duxere Helvidium in carcerem manus; nos
Mauricum Rusticumque divisimus, nos innocenti sanguine
Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit oculos suos iussit- 2
que scelera, non spectavit: praecipua sub Domitiano miseriarum pars erat videre et aspici, cum suspiria nostra
subscriberentur, cum denotandis tot hominum palloribus
sufficeret saevus ille vultus et rubor, quo se contra pudorem
muniebat.

Tu vero felix, Agricola, non vitae tantum claritate, sed 3

7 non *ante* contigerant *om.* Γ^m 9 sicut ei non licuit *Dahl*: sicut iuvaret *Müller* 10 hanc . . . lucem *Acidalius*: hac . . . luce *codd.* 11 quod] quodam *editio Eipontina*: quod *secl. Rhen.* 19 charus (clarus Δ) mitius (Mettius Γ^2) *codd.* 20 iam *om.* Δ 22 Mauricium Rusticumque diuisimus Γ^m: maurici rusticique uisus $\Gamma\Delta$ 27 quo *Lips.*: a quo *codd.*

etiam opportunitate mortis. ut perhibent qui interfuerunt
novissimis sermonibus tuis, constans et libens fatum ex-
cepisti, tamquam pro virili portione innocentiam principi
4 donares. sed mihi filiaeque eius praeter acerbitatem parentis
erepti auget maestitiam, quod adsidere valetudini, fovere
5 deficientem, satiari vultu complexuque non contigit. ex-
cepissemus certe mandata vocesque, quas penitus animo
figeremus. noster hic dolor, nostrum vulnus, nobis tam
longae absentiae condicione ante quadriennium amissus est.
6 omnia sine dubio, optime parentum, adsidente amantissima
uxore superfuere honori tuo: paucioribus tamen lacrimis
comploratus es, et novissima in luce desideravere aliquid
oculi tui.

46 Si quis piorum manibus locus, si, ut sapientibus placet,
non cum corpore extinguuntur magnae animae, placide
quiescas, nosque *et* domum tuam ab infirmo desiderio et
muliebribus lamentis ad contemplationem virtutum tuarum
2 voces, quas neque lugeri neque plangi fas est. admiratione
te potius et inmortalibus laudibus et, si natura suppe-
ditet, similitudine colamus: is verus honos, ea coniunctis-
3 simi cuiusque pietas. id filiae quoque uxorique praece-
perim, sic patris, sic mariti memoriam venerari, ut omnia
facta dictaque eius secum revolvant, formamque ac figuram
animi magis quam corporis complectantur, non quia inter-
cedendum putem imaginibus quae marmore aut aere fingun-
tur, sed, ut vultus hominum, ita simulacra vultus inbecilla ac
mortalia sunt, forma mentis aeterna, quam tenere et expri-
mere non per alienam materiam et artem, sed tuis ipse

1 perhibent *Put.*: perhiberent *codd.* 6 excepissemus *Acidalius, Pichena*: excepissem *codd.* 8 tam] tum Γ^m 9 longae] nostrae Δ 12 compositus Γ^m 16 nosque et *Urlichs*: nosque *codd.* 19 et immortalibus *Acidalius*: temporalibus *codd.*: te imm- *Lips.* 20 similitudine *Grotius*: militum Γ: multum Δ colamus *Muretus*: decoramus *codd.*: decoremus *Ursinus*: te colamus *Gudeman* 23 formamque *Muretus*: famamque *codd.*

moribus possis. quidquid ex Agricola amavimus, quidquid 4
mirati sumus, manet mansurumque est in animis hominum, in aeternitate temporum, fama rerum ; nam multos veterum velut inglorios et ignobilis oblivio obruit : Agricola posteritati narratus et traditus superstes erit.

3 in fama *Halm* 4 obruit *Haupt*: obruet *codd.*

INDEX NOMINUM

Numeri capita et sectiones indicant

DIALOGUS DE ORATORIBUS

PRAEFATIO

Huius libelli quattuor codices praecipui iidem sunt de quibus in praefatione ad Germaniam scripsimus, scilicet:

A (Halmii *B*), Vaticanus 1862.

B (Halmii *b*), Leidensis sive Perizonianus.

C (Halmii *F*), Farnesianus sive Neapolitanus.

D (Halmii *C*), Vaticanus 1518.

Reliquorum, quos ibi notavimus, soli Vindobonensis 711 (*V*) et Vaticanus 4498 (Δ) Dialogum continent, quibus duo alii in quibus Germania non continetur addendi sunt, scilicet Ottobonianus (*E*) et Harleianus (*H*), quorum primum Michaelis, alterum Peterson, contulerunt adhibueruntque.

De nexu et adfinitate horum inter se codicum egregie disputaverunt inter Germanos Michaelis, Steuding, Baehrens, Scheuer, et inter nostros Peterson, nuperrime autem et summa diligentia Alfredus Gudeman, in Universitate Pennsylvaniae Professor, cuius eruditioni et scientiae, in editione huius libelli (Bostoni, 1894) demonstratis, non modo Dialogi, sed omnium Taciti operum studiosi grates agere et habere debent. Huius ad amplissimum apparatum criticum reiciendus est quicumque lector pleniorem de codicum aestimatione et de reciproca eorum inter se adfinitate notitiam consequi velit. Nuperrime (1898), in editione minore, idem vir doctus textum in aliquot locis mutatum exhibuit.

Ut pauca repetam, codices *CD* (ex archetypo deperdito

Y profecti) propius ad Taciti scripturam accessisse iudicantur quam *AB* (qui ad archetypum deperditum *X* referuntur); neque tamen quisquam unus tantam auctoritatem sibi vindicat ut ad eius lectionem textus praecipue constituendus sit. Itaque codicum quattuor praecipuorum varietates plerasque notavimus, ceterorum (qui et ipsi ad *Y* generis stirpem adsignandi sunt) non nisi insignioribus lectionibus additis.

In plerisque locis corruptioribus emendationes maxime stabilitas in textum recepimus, paucasque alias virorum doctorum coniecturas in adnotationibus collegimus; de ceteris ad plenissimum Gudemanni opus lectores reiciendi sunt.

Scribebam Oxonii mense Octobri, a. 1899

SIGLA

Codices:

A Vaticanus 1862
B Leidensis
C Neapolitanus
D Vaticanus 1518
E Ottobonianus
H Harleianus
V Vindobonensis 711
Δ Vaticanus 4498
A^2, B^2, &c., correctiones eorundem
cett. ceteri codices

Editores:

Put. Franciscus Puteolanus, *circ. a.* 1475, 1497
Rhen. Beatus Rhenanus, *a.* 1519, 1533
Lips. Iustus Lipsius, *a.* 1574–1600
And. Georgius Andresen, *a.* 1877, 1891
Gud. Alfredus Gudeman, *a.* 1894

CORNELII TACITI

DIALOGUS

DE ORATORIBUS

Saepe ex me requiris, Iuste Fabi, cur, cum priora saecula 1
tot eminentium oratorum ingeniis gloriaque floruerint,
nostra potissimum aetas deserta et laude eloquentiae orbata
vix nomen ipsum oratoris retineat; neque enim ita appella-
mus nisi antiquos, horum autem temporum diserti causidici
et advocati et patroni et quidvis potius quam oratores vo-
cantur. cui percontationi tuae respondere et tam magnae 2
quaestionis pondus excipere, ut aut de ingeniis nostris male
existimandum *sit*, si idem adsequi non possumus, aut de
iudiciis, si nolumus, vix hercule auderem, si mihi mea sen-
tentia proferenda ac non disertissimorum, ut nostris tem-
poribus, hominum sermo repetendus esset, quos eandem
hanc quaestionem pertractantis iuvenis admodum audivi.
ita non ingenio, sed memoria et recordatione opus est, ut 3
quae a praestantissimis viris et excogitata subtiliter et dicta
graviter accepi, cum singuli diversas [vel easdem] sed pro-
babilis causas adferrent, dum formam sui quisque et animi
et ingenii redderent, isdem nunc numeris isdemque rationi-

Titvlvs. Corneli (C. Cornelii *CD*) Taciti dialogus de oratoribus (et poetis *E*)

1 cum *om. C* 4 appellamus *E*: appellemus *cett.* 9 sit *add. Lips.* 16 vel easdem] quidem *V*: *secl. Lips.* 18 redderet *CD*

4 bus persequar, servato ordine disputationis. neque enim defuit qui diversam quoque partem susciperet, ac multum vexata et inrisa vetustate nostrorum temporum eloquentiam antiquorum ingeniis anteferret.

2 Nam postero die quam Curiatius Maternus Catonem recitaverat, cum offendisse potentium animos diceretur, tamquam in eo tragoediae argumento sui oblitus tantum Catonem cogitasset, eaque de re per urbem frequens sermo haberetur, venerunt ad eum Marcus Aper et Iulius Secundus, celeberrima tum ingenia fori nostri, quos ego utrosque non modo in iudiciis studiose audiebam, sed domi quoque et in publico adsectabar mira studiorum cupiditate et quodam ardore iuvenili, ut fabulas quoque eorum et disputationes et arcana semotae dictionis penitus exciperem, quamvis maligne plerique opinarentur, nec Secundo promptum esse sermonem et Aprum ingenio potius et vi naturae quam
2 institutione et litteris famam eloquentiae consecutum. nam et Secundo purus et pressus et, in quantum satis erat, profluens sermo non defuit, et Aper omni eruditione imbutus contemnebat potius litteras quam nesciebat, tamquam maiorem industriae et laboris gloriam habiturus, si ingenium eius nullis alienarum artium adminiculis inniti videretur.

3 Igitur ut intravimus cubiculum Materni, sedentem ipsum*que*, quem pridie recitaverat librum, inter manus habentem deprehendimus.

2 Tum Secundus 'nihilne te' inquit, 'Materne, fabulae malignorum terrent, quo minus offensas Catonis tui ames? an ideo librum istum adprehendisti, ut diligentius retractares, et sublatis si qua pravae interpretationi materiam dederunt, emitteres Catonem non quidem meliorem, sed tamen securiorem?'

1 persequar *H. Put.* : prosequar *cett.* 10 utrosque non modo in iudiciis *Gud.* : in iud. non utr. modo *codd.* 19 omni] cum *ABD*: communi *Rhen.* 20 maiorem quam *Vahlen* 24 que *add. anon. quidam* inter *Cuiacius* : intra *codd.*

Tum ille 'leges' inquit 'quid Maternus sibi debuerit, et 3
adgnosces quae audisti. quod si qua omisit Cato, sequenti recitatione Thyestes dicet; hanc enim tragoediam disposui iam et intra me ipse formavi. atque ideo maturare libri huius editionem festino, ut dimissa priore cura novae cogitationi toto pectore incumbam.'

'Adeo te tragoediae istae non satiant,' inquit Aper 'quo 4
minus omissis orationum et causarum studiis omne tempus modo circa Medeam, ecce nunc circa Thyestem consumas, cum te tot amicorum causae, tot coloniarum et municipiorum clientelae in forum vocent, quibus vix suffeceris, etiam si non novum tibi ipse negotium importasses, *ut* Domitium et Catonem, id est nostras quoque historias et Romana nomina Graeculorum fabulis adgregares.'

Et Maternus: 'perturbarer hac tua severitate, nisi fre- **4**
quens et assidua nobis contentio iam prope in consuetudinem vertisset. nam nec tu agitare et insequi poetas intermittis, et ego, cui desidiam advocationum obicis, cotidianum hoc patrocinium defendendae adversus te poeticae exerceo. quo laetor magis oblatum nobis iudicem, qui 2
me vel in futurum vetet versus facere, vel, quod iam pridem opto, sua quoque auctoritate compellat, ut omissis forensium causarum angustiis, in quibus mihi satis superque sudatum est, sanctiorem illam et augustiorem eloquentiam colam.'

'Ego vero' inquit Secundus, 'antequam me iudicem Aper **5**
recuset, faciam quod probi et moderati iudices solent, ut in iis cognitionibus *se* excusent, in quibus manifestum est alteram apud eos partem gratia praevalere. quis enim 2
nescit neminem mihi coniunctiorem esse et usu amicitiae

1 intelleges *Greef* inquit quid *Halm*: tu (*om. C*) quid (quod *D*) *codd.* 12 ut *add. Niebuhr* 14 aggregare *Muretus* 24 illam] istam *AB* (*et sic saepe*) *D* 27 modesti *CD* 28 se *add. Pithoeus*

et assiduitate contubernii quam Saleium Bassum, cum opti-
mum virum tum absolutissimum poetam? porro si poetica
accusatur, non alium video reum locupletiorem.'
3 'Securus sit' inquit Aper 'et Saleius Bassus et quisquis
alius studium poeticae et carminum gloriam fovet, cum
causas agere non possit. ego enim, quatenus arbitrum litis
huius †inveniri, non patiar Maternum societate plurium de-
fendi, sed ipsum solum apud †eos arguam, quod natus ad
eloquentiam virilem et oratoriam, qua parere simul et tueri
amicitias, adsciscere necessitudines, complecti provincias
possit, omittit studium, quo non aliud in civitate nostra vel ad
utilitatem fructuosius *vel ad voluptatem dulcius* vel ad digni-
tatem amplius vel ad urbis famam pulchrius vel ad totius
imperii atque omnium gentium notitiam inlustrius excogi-
4 tari potest. nam si ad utilitatem vitae omnia consilia factaque
nostra derigenda sunt, quid est tutius quam eam exercere
artem, qua semper armatus praesidium amicis, opem
alienis, salutem periclitantibus, invidis vero et inimicis me-
tum et terrorem ultro feras, ipse securus et velut quadam
5 perpetua potentia ac potestate munitus? cuius vis et utilitas
rebus prospere fluentibus aliorum perfugio et tutela intelle-
gitur: sin proprium periculum increpuit, non hercule lorica
et gladius in acie firmius munimentum quam reo et pericli-
tanti eloquentia, praesidium simul ac telum, quo propugnare
pariter et incessere sive in iudicio sive in senatu sive apud
6 principem possis. quid aliud infestis patribus nuper Eprius
Marcellus quam eloquentiam suam opposuit? qua accinctus
et minax disertam quidem, sed inexercitatam et eius modi
certaminum rudem Helvidii sapientiam elusit. plura de utili-

6 ego *Pithoeus*: et ego *codd.* 7 inveni *Pithoeus*: inveniri contigit *Peterson*: non inveni *Gud.*: inveniri non puto *And.* plurium *Pithoeus*: plurimum *codd.* 8 vos *Lips.*: nos *John*: hos *Peterson* 11 omittit *Rhen.*: amitti *codd.*: amittit *Put.* 12 vel ad voluptatem dulcius (iucundius *Nipperdey*) *add. Ritter* 19 feras *Lips.*: ferat *codd.* 22 lorica et *Seebode*: loricae *codd.* 25 sive (*ante* in iud.) *Muretus*: vel *codd.* vel in senatu *Nipperdey* 27 qua *Ursinus*: qui *codd.*

tate non dico, cui parti minime contra dicturum Maternum
meum arbitror.

Ad voluptatem oratoriae eloquentiae transeo, cuius iucun- 6
ditas non uno aliquo momento, sed omnibus prope diebus
ac prope omnibus horis contingit. quid enim dulcius 2
libero et ingenuo animo et ad voluptates honestas nato
quam videre plenam semper et frequentem domum suam
concursu splendidissimorum hominum? idque scire non
pecuniae, non orbitati, non officii alicuius administrationi,
sed sibi ipsi dari? ipsos quin immo orbos et locupletes et
potentis venire plerumque ad iuvenem et pauperem, ut aut
sua aut amicorum discrimina commendent. ullane tanta 3
ingentium opum ac magnae potentiae voluptas quam spec-
tare homines veteres et senes et totius orbis gratia subnixos
in summa rerum omnium abundantia confitentis, id quod
optimum sit se non habere? iam vero qui togatorum comi- 4
tatus et egressus! quae in publico species! quae in iudiciis
veneratio! quod illud gaudium consurgendi adsistendique
inter tacentis et in unum conversos! coire populum et cir-
cumfundi coram et accipere adfectum, quemcumque orator
induerit! vulgata dicentium gaudia et imperitorum quoque 5
oculis exposita percenseo: illa secretiora et tantum ipsis
orantibus nota maiora sunt. sive accuratam meditatamque
profert orationem, est quoddam sicut ipsius dictionis, ita
gaudii pondus et constantia; sive novam et recentem curam
non sine aliqua trepidatione animi attulerit, ipsa sollicitudo
commendat eventum et lenocinatur voluptati. sed extem- 6
poralis audaciae atque ipsius temeritatis vel praecipua iucun-
ditas est; nam in ingenio quoque, sicut in agro, quamquam
†alia diu serantur atque elaborentur, gratiora tamen quae
sua sponte nascuntur.

9 administrationi *B*: administrationis *cett.* 10 ipsos *E*: istos, illos *cett.* 18 illud *EV*: id *cett.*: *secl. Gud.* 26 animi *Pichena*: animus *codd.* 29 in *add. B*[2]: *om. cett.* 30 alia *om. CD*: grata quae *Peterson*: quae [alia] seruntur atque elaborantur grata *Gud.*

7 Equidem, ut de me ipso fatear, non eum diem laetiorem
egi, quo mihi latus clavus oblatus est, vel quo homo novus
et in civitate minime favorabili natus quaesturam aut tribu-
natum aut praeturam accepi, quam eos, quibus mihi pro
mediocritate huius quantulaecumque in dicendo facultatis
aut reum prospere defendere aut apud centumviros cau-
sam aliquam feliciter orare aut apud principem ipsos illos
libertos et procuratores principum tueri et defendere datur.
2 tum mihi supra tribunatus et praeturas et consulatus ascend-
ere videor, tum habere quod, si non in †alio oritur, nec
3 codicillis datur nec cum gratia venit. quid? fama et laus
cuius artis cum oratorum gloria comparanda est? quid? non
inlustres sunt in urbe non solum apud negotiosos et rebus
intentos, sed etiam apud iuvenes vacuos et adulescentis,
4 quibus modo recta indoles est et bona spes sui? quorum
nomina prius parentes liberis suis ingerunt? quos saepius
vulgus quoque imperitum et tunicatus hic populus trans-
euntis nomine vocat et digito demonstrat? advenae quo-
que et peregrini iam in municipiis et coloniis suis auditos,
cum primum urbem attigerunt, requirunt ac velut adgno-
scere concupiscunt.

8 Ausim contendere Marcellum hunc Eprium, de quo
modo locutus sum, et Crispum Vibium (libentius enim
novis et recentibus quam remotis et oblitteratis exemplis
utor) non minores esse in extremis partibus terrarum quam
2 Capuae aut Vercellis, ubi nati dicuntur. nec hoc illis al-
terius *bis*, *alterius* ter milies sestertium praestat, quamquam
ad has ipsas opes possunt videri eloquentiae beneficio
venisse, *sed* ipsa eloquentia; cuius numen et caelestis vis

1 ipse *B* 10 habere *Pithoeus*: abire *codd.* albo *V*: alvo *Pithoeus*: animo *Freinsheim*: aliquo *Ritter* 12 quid? *Roth*: qui *codd.*: quinam inlustriores *Orelli* 13 sunt *Schopen*: et (*ante* non) *codd.* 14 iuvenes vacuos *Gud.*: vacuos *B*: iuvenes *cett.* 15 recta et *ACD*: recta est *Gud.* est *om. EV* 25 minores *Haase, Gud.*: minus *codd.*: minus notos *Ursinus* 27 bis, alterius *add. Pichena* 29 sed *add. Lips.*

multa quidem omnibus saeculis exempla edidit, ad quam
usque fortunam homines ingenii viribus pervenerint, sed
haec, ut supra dixi, proxima et quae non auditu cognoscenda,
sed oculis spectanda haberemus. nam quo sordidius et ab- 3
iectius nati sunt quoque notabilior paupertas et angustiae
rerum nascentis eos circumsteterunt, eo clariora et ad de-
monstrandam oratoriae eloquentiae utilitatem inlustriora
exempla sunt, quod sine commendatione natalium, sine
substantia facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu
quoque corporis contemptus, per multos iam annos potentis-
simi sunt civitatis ac, donec libuit, principes fori, nunc prin-
cipes in Caesaris amicitia agunt feruntque cuncta atque ab
ipso principe cum quadam reverentia diliguntur, quia Ves-
pasianus, venerabilis senex et patientissimus veri, bene
intellegit [et] ceteros quidem amicos suos iis niti, quae ab
ipso acceperint quaeque ipsis accumulare et in alios con-
gerere promptum sit, Marcellum autem et Crispum attulisse
ad amicitiam suam quod non a principe acceperint nec
accipi possit. minimum inter tot ac tanta locum obtinent 4
imagines ac tituli et statuae, quae neque ipsa tamen negle-
guntur, tam hercule quam divitiae et opes, quas facilius
invenies qui vituperet quam qui fastidiat. his igitur et
honoribus et ornamentis et facultatibus refertas domos eorum
videmus, qui se ab ineunte adulescentia causis forensibus et
oratorio studio dederunt.

Nam carmina et versus, quibus totam vitam Maternus 9
insumere optat (inde enim omnis fluxit oratio), neque digni-
tatem ullam auctoribus suis conciliant neque utilitates alunt;
voluptatem autem brevem, laudem inanem et infructuosam
consequuntur. licet haec ipsa et quae deinceps dicturus 2

5 quoque *B* : quosque *cett.* angustiae (angustia *Put.*) rerum *Lips.* : angustia ereptum *codd.* 15 et sentit *Kraut* : et *del. Put.* : *post* quaeque *collocat Peter* 16 ipsis] ipsi *Lips.* 17 sit *Halm* : est *codd.* 24 adulescentia] aetate adulescentia *C* : aetate *Heraeus* 30 deinde *CD*

sum aures tuae, Materne, respuant, cui bono est, si apud te
Agamemnon aut Iason diserte loquitur? quis ideo domum
defensus et tibi obligatus redit? quis Saleium nostrum,
egregium poetam vel, si hoc honorificentius est, praeclaris-
3 simum vatem, deducit aut salutat aut prosequitur? nempe
si amicus eius, si propinquus, si denique ipse in aliquod
negotium inciderit, ad hunc Secundum recurret aut ad te,
Materne, non quia poeta es, neque ut pro eo versus facias;
hi enim Basso domi nascuntur, pulchri quidem et iucundi,
quorum tamen hic exitus est, ut cum toto anno, per omnes
dies, magna noctium parte unum librum excudit et elucu-
bravit, rogare ultro et ambire cogatur, ut sint qui dignentur
audire, et ne id quidem gratis; nam et domum mutuatur et
auditorium exstruit et subsellia conducit et libellos dispergit.
4 et ut beatissimus recitationem eius eventus prosequatur,
omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in herba
vel flore praecerpta, ad nullam certam et solidam pervenit
frugem, nec aut amicitiam inde refert aut clientelam aut
mansurum in animo cuiusquam beneficium, sed clamorem
5 vagum et voces inanis et gaudium volucre. laudavimus
nuper ut miram et eximiam Vespasiani liberalitatem, quod
quingenta sestertia Basso donasset. pulchrum id quidem,
indulgentiam principis ingenio mereri: quanto tamen pul-
chrius, si ita res familiaris exigat, se ipsum colere, suum
6 genium propitiare, suam experiri liberalitatem! adice quod
poetis, si modo dignum aliquid elaborare et efficere velint,
relinquenda conversatio amicorum et iucunditas urbis, dese-
renda cetera officia utque ipsi dicunt, in nemora et lucos, id
est in solitudinem secedendum est.

10 Ne opinio quidem et fama, cui soli serviunt et quod unum

17 praecerpta *Schele*: percepta *ABE*: praecepta *CDV* 25 genium *Lips.*: ingenium *codd.* liberalitatem *E*, *Lips.*: libertatem *cett.* 28 utque *AEH*: quae, ut quae, et ut *cett.* 29 secedendum *Schele*: recedendum *codd.*

esse pretium omnis laboris sui fatentur, aeque poetas quam
oratores sequitur, quoniam mediocris poetas nemo novit,
bonos pauci. quando enim rarissimarum recitationum fama 2
in totam urbem penetrat? nedum ut per tot provincias
innotescat. quotus quisque, cum ex Hispania vel Asia, ne
quid de Gallis nostris loquar, in urbem venit, Saleium Bassum
requirit? atque adeo si quis requirit, ut semel vidit, transit
et contentus est, ut si picturam aliquam vel statuam vidisset.
neque hunc meum sermonem sic accipi volo, tamquam eos, 3
quibus natura sua oratorium ingenium denegavit, deterream
a carminibus, si modo in hac studiorum parte oblectare
otium et nomen inserere possunt famae. ego vero omnem 4
eloquentiam omnisque eius partis sacras et venerabilis puto,
nec solum cothurnum vestrum aut heroici carminis sonum,
sed lyricorum quoque iucunditatem et elegorum lascivias et
iamborum amaritudinem *et* epigrammatum lusus et quam-
cumque aliam speciem eloquentia habeat, anteponendam
ceteris aliarum artium studiis credo. sed tecum mihi, 5
Materne, res est, quod, cum natura tua in ipsam arcem
eloquentiae ferat, errare mavis et summa adepturus in
levioribus subsistis. ut si in Graecia natus esses, ubi ludi-
cras quoque artis exercere honestum est, ac tibi Nicostrati
robur ac vires di dedissent, non paterer inmanis illos et ad
pugnam natos lacertos levitate iaculi aut iactu disci vane-
scere, sic nunc te ab auditoriis et theatris in forum et ad
causas et ad vera proelia voco, cum praesertim ne ad illud
quidem confugere possis, quod plerisque patrocinatur, tam-
quam minus obnoxium sit offendere poetarum quam orato-
rum studium. effervescit enim vis pulcherrimae naturae 6

1 omnes *CD*: *om. B* aeque *Put.*: atque *codd.* 4 nedum B^2: medium *cett.* 7 ut *Acidalius*: et *codd.* 16 et *add. Acidalius* 17 habet *Heumann* 19 te tua *Halm*: te ferat *Acidalius* arcem *EVH*: artem *cett.* 20 adepturus *Acidalius*: adeptus *codd.* 28 offensae *Acidalius* 29 effervescit . . . offendis *B*: effervescet . . . offendes *cett.*

tuae, nec pro amico aliquo, sed, quod periculosius est, pro
Catone offendis. nec excusatur offensa necessitudine officii
aut fide advocationis aut fortuitae et subitae dictionis im-
petu: meditatus videris [aut] elegisse personam notabilem
7 et cum auctoritate dicturam. sentio quid responderi possit:
hinc ingentis [ex his] adsensus, haec in ipsis auditoriis prae-
cipue laudari et mox omnium sermonibus ferri. tolle igitur
quietis et securitatis excusationem, cum tibi sumas adver-
8 sarium superiorem. nobis satis sit privatas et nostri saeculi
controversias tueri, in quibus [expressis] si quando necesse
sit pro periclitante amico potentiorum aures offendere, et
probata sit fides et libertas excusata.'

11 Quae cum dixisset Aper acrius, ut solebat, et intento ore,
remissus et subridens Maternus 'parantem' inquit 'me non
minus diu accusare oratores quam Aper laudaverat (fore
enim arbitrabar ut a laudatione eorum digressus detrectaret
poetas atque carminum studium prosterneret) arte quadam
mitigavit, concedendo iis, qui causas agere non possent, ut
2 versus facerent. ego autem sicut in causis agendis efficere
aliquid et eniti fortasse possum, ita recitatione tragoediarum
et ingredi famam auspicatus sum, cum quidem †in Nerone
inprobam et studiorum quoque sacra profanantem Vatinii
potentiam fregi, *et* hodie si quid in nobis notitiae ac nominis
est, magis arbitror carminum quam orationum gloria partum.
3 ac iam me deiungere a forensi labore constitui, nec comitatus
istos et egressus aut frequentiam salutantium concupisco,
non magis quam aera et imagines, quae etiam me nolente
4 in domum meam inruperunt. nam statum cuiusque ac

4 aut *del. Put.* 6 hinc B^2H: hic *cett.* ex his *del. Gesner*: existere *Muretus* 9 privatas causas *editio Bipontina* 10 expressis *om. E*: expressit *C* 14 parantem inquit me *Walther*: parant quid enim (enim quid *CEV*) me *codd.*: parantem me inquit *Bekker* 21 in Neronem *AB, Gud.*: imperante Nerone *L. Müller* 22 Vatinii *J. F. Gronovius*: uaticinii *codd.* 23 et *add. Lips.* nominis B^2H: numinis *cett.* 25 diiungere *Wölfflin* 26 salutantium *Schele*: salutationum *codd.* 28 ac *Pichena*: ad *codd.*

securitatem melius innocentia tuetur quam eloquentia, nec
vereor ne mihi umquam verba in senatu nisi pro alterius
discrimine facienda sint.

Nemora vero et luci et secretum ipsum, quod Aper in- **12**
crepabat, tantam mihi adferunt voluptatem, ut inter prae-
cipuos carminum fructus numerem, quod non in strepitu
nec sedente ante ostium litigatore nec inter sordes ac lacrimas
reorum componuntur, sed secedit animus in loca pura atque
innocentia fruiturque sedibus sacris. haec eloquentiae prim- 2
ordia, haec penetralia; hoc primum habitu cultuque com-
moda mortalibus in illa casta et nullis contacta vitiis pectora
influxit: sic oracula loquebantur. nam lucrosae huius et
sanguinantis eloquentiae usus recens et ex malis moribus
natus, atque, ut tu dicebas, Aper, in locum teli repertus.
ceterum felix illud et, ut more nostro loquar, aureum sae- 3
culum, et oratorum et criminum inops, poetis et vatibus
abundabat, qui bene facta canerent, non qui male admissa
defenderent. nec ullis aut gloria maior aut augustior honor, 4
primum apud deos, quorum proferre responsa et interesse
epulis ferebantur, deinde apud illos dis genitos sacrosque
reges, inter quos neminem causidicum, sed Orphea ac Linum
ac, si introspicere altius velis, ipsum Apollinem accepimus.
vel si haec fabulosa nimis et composita videntur, illud certe 5
mihi concedes, Aper, non minorem honorem Homero quam
Demostheni apud posteros, nec angustioribus terminis famam
Euripidis aut Sophoclis quam Lysiae aut Hyperidis includi.
pluris hodie reperies, qui Ciceronis gloriam quam qui Virgilii 6
detrectent: nec ullus Asinii aut Messallae liber tam inlustris
est quam Medea Ovidii aut Varii Thyestes.

Ac ne fortunam quidem vatum et illud felix contubernium **13**

1 tuetur *Pichena*: tueor *codd.*: hucusque ac . . . tueor *Lips.* 10 commendata *Muretus* 13 ex *om. ABD* 18 ullus *AB* maior *V marg.*, *Lips.*: more, in ore *codd.*: erat *add. Ritter* 21 causidicum *Heumann*: causidicorum *codd.* et . . . ac *CDΔV*: ac . . . et *Gud.* 24 concedes *Acidalius*: concedis *codd.*

comparare timuerim cum inquieta et anxia oratorum vita.
licet illos certamina et pericula sua ad consulatus evexerint,
malo securum et quietum Virgilii secessum, in quo tamen
neque apud divum Augustum gratia caruit neque apud
2 populum Romanum notitia. testes Augusti epistulae, testis
ipse populus, qui auditis in theatro Virgilii versibus surrexit
universus et forte praesentem spectantemque Virgilium vene-
3 ratus est sic quasi Augustum. ne nostris quidem temporibus
Secundus Pomponius Afro Domitio vel dignitate vitae vel
4 perpetuitate famae cesserit. nam Crispus iste et Marcellus,
ad quorum exempla me vocas, quid habent in hac sua
fortuna concupiscendum? quod timent, an quod timentur?
quod, cum cotidie aliquid rogentur, ii quibus praestant in-
dignantur? quod adligati omni adulatione nec imperantibus
umquam satis servi videntur nec nobis satis liberi? quae
haec summa eorum potentia est? tantum posse liberti
5 solent. me vero "dulces," ut Virgilius ait, "Musae," remo-
tum a sollicitudinibus et curis et necessitate cotidie aliquid
contra animum faciendi, in illa sacra illosque fontis ferant;
nec insanum ultra et lubricum forum famamque pallentem tre-
6 pidus experiar. non me fremitus salutantium nec anhelans
libertus excitet, nec incertus futuri testamentum pro pignore
scribam, nec plus habeam quam quod possim cui velim
relinquere;

> quandoque enim fatalis et meus dies
> veniet:

statuarque tumulo non maestus et atrox, sed hilaris et coronatus, et pro memoria mei nec consulat quisquam nec roget.'

2 ad *Lips.*: et *codd.*: vel ad *Gud.* consulatus *C*: cent', coetus, conuentus *cett.* 13 vel ii *And.*: non praestant *Lips.* 14 omni *Walther*: cū, cum *codd.*: *secl. And.* 20 pallentem B^2H: pallantem, palantem *cett.* 25 quandoque . . . veniet *sic scripsit Heller* enim *del. Nipperdey* 26 ueniet B^2H: ueniat *cett.* 27 que *secl. Gud.*

Vixdum finierat Maternus, concitatus et velut instinctus, **14**
cum Vipstanus Messalla cubiculum eius ingressus est, sus-
picatusque ex ipsa intentione singulorum altiorem inter eos
esse sermonem, 'num parum tempestivus' inquit 'interveni
secretum consilium et causae alicuius meditationem tractant-
ibus?'

'Minime, minime' inquit Secundus, 'atque adeo vellem 2
maturius intervenisses; delectasset enim te et Apri nostri
accuratissimus sermo, cum Maternum ut omne ingenium ac
studium suum ad causas agendas converteret exhortatus
est, et Materni pro carminibus suis laeta, utque poetas de-
fendi decebat, audentior et poetarum quam oratorum similior
oratio.'

'Me vero' inquit '[et] sermo iste infinita voluptate adfe- 3
cisset, atque id ipsum delectat, quod vos, viri optimi et
temporum nostrorum oratores, non forensibus tantum nego-
tiis et declamatorio studio ingenia vestra exercetis, sed eius
modi etiam disputationes adsumitis, quae et ingenium alunt
et eruditionis ac litterarum iucundissimum oblectamentum
cum vobis, qui ista disputatis, adferunt, tum etiam iis, ad
quorum auris pervenerint. itaque hercule non minus prob- 4
ari video in te, Secunde, quod Iuli Africani vitam compon-
endo spem hominibus fecisti plurium eius modi librorum,
quam in Apro, quod nondum ab scholasticis controversiis
recessit et otium suum mavult novorum rhetorum more
quam veterum oratorum consumere.'

Tum Aper: 'non desinis, Messalla, vetera tantum et **15**
antiqua mirari, nostrorum autem temporum studia inridere
atque contemnere. nam hunc tuum sermonem saepe ex-

2 cum *EV*: tum *cett.* Vipstanus *Ernesti*: Vibanius, Libanius, &c. *codd.* 5 et] aut *Halm* 10 exhortatus $B^{2}H$: et hortatus *cett.* 14 vero *B*: uere *cett.* et *secl. Halm*: et oratio *add. And.* iste *Halm*: ipse *codd.*: ille *Gud.* 19 eruditionis *B*: eruditiones *cett.* 22 Africani *Nipperdey*: asiatici *codd.* 24 damnari *add. post* quam *Halm*: improbari *And.* 27 non *BEH*: num *cett.*

cepi, cum oblitus et tuae et fratris tui eloquentiae neminem
hoc tempore oratorem esse contenderes [antiquis], eo, credo,
audacius, quod malignitatis opinionem non verebaris, cum
eam gloriam, quam tibi alii concedunt, ipse tibi denegares.'
2 'Neque illius' inquit 'sermonis mei paenitentiam ago,
neque aut Secundum aut Maternum aut te ipsum, Aper,
quamquam interdum in contrarium disputes, aliter sentire
credo. ac velim impetratum ab aliquo vestrum ut causas
huius infinitae differentiae scrutetur ac reddat, quas mecum
3 ipse plerumque conquiro. et quod quibusdam solacio est,
mihi auget quaestionem, quia video etiam Graecis acci-
disse ut longius absit *ab* Aeschine et Demosthene Sacerdos
ille Nicetes, et si quis alius Ephesum vel Mytilenas concentu
scholasticorum et clamoribus quatit, quam Afer aut Africa-
nus aut vos ipsi a Cicerone aut Asinio recessistis.'

16 'Magnam' inquit Secundus 'et dignam tractatu quaes-
tionem movisti. sed quis eam iustius explicabit quam tu,
ad cuius summam eruditionem et praestantissimum inge-
nium cura quoque et meditatio accessit?'
2 Et Messalla 'aperiam' inquit 'cogitationes meas, si illud
a vobis ante impetravero, ut vos quoque sermonem hunc
nostrum adiuvetis.'
3 'Pro duobus' inquit Maternus 'promitto: nam et ego et
Secundus exsequemur eas partis, quas intellexerimus te
non tam omisisse quam nobis reliquisse. Aprum enim so-
lere dissentire et tu paulo ante dixisti et ipse satis manifes-
tus est iam dudum in contrarium accingi nec aequo animo
perferre hanc nostram pro antiquorum laude concordiam.'
4 'Non enim' inquit Aper 'inauditum et indefensum sae-

2 antiquis *del. Acidalius*: atque id *vel* parem antiquis *Lips.* 3 malignitatis *Rhen.*: malignis (maligni in) iis *codd.* 4 ipse *B*: ipsi *cett* 10 inquiro $A^2B{\cdot}C^2$ 11 Graecis *Dronke*: gratis *codd.*: Graiis *Put.* 12 ab *add. Wesenberg* 13 Nicetes *Lips.*: enitet *codd.* concentu *Orelli*: concentus, contentus *codd.* 17 movisti *Lips.*: mouistis *codd.*

culum nostrum patiar hac vestra conspiratione damnari:
sed hoc primum interrogabo, quos vocetis antiquos, quam
oratorum aetatem significatione ista determinetis. ego enim 5
cum audio antiquos, quosdam veteres et olim natos intel-
lego, ac mihi versantur ante oculos Ulixes ac Nestor, quo-
rum aetas mille fere et trecentis annis saeculum nostrum
antecedit: vos autem Demosthenem et Hyperidem profertis,
quos satis constat Philippi et Alexandri temporibus floruisse,
ita tamen ut utrique superstites essent. ex quo apparet non 6
multo pluris quam trecentos annos interesse inter nostram
et Demosthenis aetatem. quod spatium temporis si ad
infirmitatem corporum nostrorum referas, fortasse longum
videatur; si ad naturam saeculorum ac respectum inmensi
huius aevi, perquam breve et in proximo est. nam si, ut 7
Cicero in Hortensio scribit, is est magnus et verus annus,
quo eadem positio caeli siderumque, quae cum maxime est,
rursum existet, isque annus horum quos nos vocamus anno-
rum duodecim milia nongentos quinquaginta quattuor com-
plectitur, incipit Demosthenes vester, quem vos veterem et
antiquum fingitis, non solum eodem anno quo nos, sed
etiam eodem mense extitisse.

Sed transeo ad Latinos oratores, in quibus non Mene- **17**
nium, ut puto, Agrippam, qui potest videri antiquus, nostro-
rum temporum disertis anteponere soletis, sed Ciceronem
et Caesarem et Caelium et Calvum et Brutum et Asinium et
Messallam: quos quid antiquis potius temporibus adscribatis
quam nostris, non video. nam ut de Cicerone ipso loquar, 2
Hirtio nempe et Pansa consulibus, ut Tiro libertus eius
scribit, septimo idus *Decembris* occisus est, quo anno divus
Augustus in locum Pansae et Hirtii se et Q. Pedium con-
sules suffecit. statue sex et quinquaginta annos, quibus 3

10 quadringentos *Lips.* 18 nongentos *Nic. Loensis*: octingentos (sept- *A*) *codd.* 21 etiam *Michaelis*: fama (fere B^2H) *codd.* 24 voletis *coni. Kleiber* 25 Coelium *B*: Calium *E*: alium *cett.* 29 Decembris *add. Lips.* 31 sex *Lips.*: nouem *codd.*

mox divus Augustus rem publicam rexit; adice Tiberii tris
et viginti, et prope quadriennium Gai, ac bis quaternos denos
Claudii et Neronis annos, atque illum Galbae et Othonis
et Vitellii longum et unum annum, ac sextam iam felicis
huius principatus stationem, qua Vespasianus rem publicam
fovet: centum et viginti anni ab interitu Ciceronis in hunc
4 diem colliguntur, unius hominis aetas. nam ipse ego in
Britannia vidi senem, qui se fateretur ei pugnae interfuisse,
qua Caesarem inferentem arma Britanniae arcere litoribus
5 et pellere adgressi sunt. ita si eum, qui armatus C. Caesari
restitit, vel captivitas vel voluntas vel fatum aliquod in
urbem pertraxisset, aeque idem et Caesarem ipsum et Cicero-
nem audire potuit et nostris quoque actionibus interesse.
6 proximo quidem congiario ipsi vidistis plerosque senes, qui
se a divo quoque Augusto semel atque iterum accepisse
7 congiarium narrabant. ex quo colligi potest et Corvinum
ab illis et Asinium audiri potuisse; nam Corvinus in me-
dium usque Augusti principatum, Asinius paene ad extre-
mum duravit, ne dividatis saeculum, et antiquos ac veteres
vocitetis oratores, quos eorundem hominum aures adgnoscere
ac velut coniungere et copulare potuerunt.

18 Haec ideo praedixi, ut si qua ex horum oratorum fama
gloriaque laus temporibus adquiritur, eam docerem in medio
sitam et propiorem nobis quam Servio Galbae aut C. Car-
boni quosque alios merito antiquos vocaverimus; sunt enim
horridi et inpoliti et rudes et informes et quos utinam nulla
parte imitatus esset Calvus vester aut Caelius aut ipse
2 Cicero. agere enim fortius iam et audentius volo, si illud
ante praedixero, mutari cum temporibus formas quoque et

3 illum *EV*: istum *AB*: ipsum *CD* 4 septimam *Urlichs* 5 quo *Weissenborn* 6 viginti] decem *ABE* 8 fatebatur *CE* ei *EV*: et *cett.* 12 aeque idem *Nissen*: et quidem *codd.* 17 nam . . . duravit *secl. Gud.* Corvinus . . . Asinius] Asinius . . . Corvinus *Borghesi* medium] extremum *Nipperdey* 20 uocetis *ABE* 23 eam *Halm*: eandem *codd.* 24 aut C. Laelio aut C. *Ritter* 27 miratus *Gud.*

genera dicendi. sic Catoni seni comparatus C. Gracchus
plenior et uberior, sic Graccho politior et ornatior Crassus,
sic utroque distinctior et urbanior et altior Cicero, Cicerone
mitior Corvinus et dulcior et in verbis magis elaboratus.
nec quaero quis disertissimus: hoc interim probasse con- 3
tentus sum, non esse unum eloquentiae vultum, sed in illis
quoque quos vocatis antiquos pluris species deprehendi,
nec statim deterius esse quod diversum est, vitio autem
malignitatis humanae vetera semper in laude, praesentia in
fastidio esse. num dubitamus inventos qui prae Catone 4
Appium Caecum magis mirarentur? satis constat ne Cice-
roni quidem obtrectatores defuisse, quibus inflatus et tumens
nec satis pressus, sed supra modum exsultans et superfluens
et parum Atticus videretur. legistis utique et Calvi et Bruti 5
ad Ciceronem missas epistulas, ex quibus facile est depre-
hendere Calvum quidem Ciceroni visum exsanguem et
aridum, Brutum autem otiosum atque diiunctum; rursusque
Ciceronem a Calvo quidem male audisse tamquam solutum
et enervem, a Bruto autem, ut ipsius verbis utar, tamquam
"fractum atque elumbem." si me interroges, omnes mihi 6
videntur verum dixisse: sed mox ad singulos veniam, nunc
mihi cum universis negotium est.

Nam quatenus antiquorum admiratores hunc velut termi- 19
num antiquitatis constituere solent, qui usque ad Cassium**,
quem reum faciunt, quem primum adfirmant flexisse ab
illa vetere atque directa dicendi via, non infirmitate ingenii
nec inscitia litterarum transtulisse se ad aliud dicendi genus
contendo, sed iudicio et intellectu. vidit namque, ut paulo 2
ante dicebam, cum condicione temporum et diversitate
aurium formam quoque ac speciem orationis esse mutan-

6 in B^2: *om. cett.* 10 prae *Groslot*: pro *codd.*: Porcio *ed. Bipont.* 11 magis *del. Schurzfleisch* 14 Atticus *Ursinus*: antiquus *codd.* 17 aridum *Schulting*: attritum *codd.* 20 interrogas *CD* 24 qui] quem *Put.* 25 quem reum] Severum *Put.* 26 atque directa *secl. Gud.* 27 aliud *And.*: illud *codd.*

dam. facile perferebat prior ille populus, ut imperitus et
rudis, impeditissimarum orationum spatia, atque id ipsum
3 laudabat, si dicendo quis diem eximeret. iam vero longa
principiorum praeparatio et narrationis alte repetita series
et multarum divisionum ostentatio et mille argumentorum
gradus, et quidquid aliud aridissimis Hermagorae et Apol-
lodori libris praecipitur, in honore erat; quod si quis odora-
tus philosophiam videretur et ex ea locum aliquem orationi
4 suae insereret, in caelum laudibus ferebatur. nec mirum;
erant enim haec nova et incognita, et ipsorum quoque
oratorum paucissimi praecepta rhetorum aut philosophorum
5 placita cognoverant. at hercule pervulgatis iam omnibus,
cum vix in cortina quisquam adsistat, quin elementis studi-
orum, etsi non instructus, at certe imbutus sit, novis et
exquisitis eloquentiae itineribus opus est, per quae orator
fastidium aurium effugiat, utique apud eos iudices, qui vi
et potestate, non iure et legibus cognoscunt, nec accipiunt
tempora, sed constituunt, nec exspectandum habent orato-
rem, dum illi libeat de ipso negotio dicere, sed saepe ultro
admonent atque alio transgredientem revocant et festinare
se testantur.

20 Quis nunc feret oratorem de infirmitate valetudinis suae
praefantem? qualia sunt fere principia Corvini. quis quin-
que in Verrem libros exspectabit? quis de exceptione et
formula perpetietur illa inmensa volumina, quae pro M. Tullio
2 aut Aulo Caecina legimus? praecurrit hoc tempore iudex
dicentem et, nisi aut cursu argumentorum aut colore sen-
tentiarum aut nitore et cultu descriptionum invitatus et
3 corruptus est, aversatur [dicentem]. vulgus quoque adsis-
tentium et adfluens et vagus auditor adsuevit iam exigere
laetitiam et pulchritudinem orationis; nec magis perfert in

2 imperitissimarum *codd. em. Muretus* 3 laudi dabatur *CΔEV* 4 narrationum *Spengel* 7 odoratus *BEVH*: adoratus *cett.* 9 ferebantur *AEV* 13 quin *Muretus*: qui *codd.* 17 aut legibus *AB* 24 de *B²E*: *om. cett.* 29 dicentem *secl. Schele*

iudiciis tristem et impexam antiquitatem quam si quis in
scaena Roscii aut Turpionis Ambivii exprimere gestus velit.
iam vero iuvenes et in ipsa studiorum incude positi, qui 4
profectus sui causa oratores sectantur, non solum audire,
sed etiam referre domum aliquid inlustre et dignum memoria
volunt; traduntque in vicem ac saepe in colonias ac provin-
cias suas scribunt, sive sensus aliquis arguta et brevi sententia
effulsit, sive locus exquisito et poetico cultu enituit. exigitur 5
enim iam ab oratore etiam poeticus decor, non Accii aut
Pacuvii veterno inquinatus, sed ex Horatii et Virgilii et
Lucani sacrario prolatus. horum igitur auribus et iudiciis 6
obtemperans nostrorum oratorum aetas pulchrior et ornatior
extitit. neque ideo minus efficaces sunt orationes nostrae,
quia ad auris iudicantium cum voluptate perveniunt. quid 7
enim, si infirmiora horum temporum templa credas, quia
non rudi caemento et informibus tegulis exstruuntur, sed
marmore nitent et auro radiantur?

Equidem fatebor vobis simpliciter me in quibusdam anti- **21**
quorum vix risum, in quibusdam autem vix somnum tenere.
nec unum de populo Canuti aut Atti . . . de Furnio et Tora-
nio †quique alios in eodem valetudinario haec ossa et hanc
maciem probant: ipse mihi Calvus, cum unum et viginti, ut
puto, libros reliquerit, vix in una et altera oratiuncula satis
facit. nec dissentire ceteros ab hoc meo iudicio video: 2
quotus enim quisque Calvi in Asitium aut in Drusum legit?
at hercule in omnium studiosorum manibus versantur accu-
sationes quae in Vatinium inscribuntur, ac praecipue secunda
ex his oratio; est enim verbis ornata et sententiis, auribus
iudicum accommodata, ut scias ipsum quoque Calvum in-

2 scena *EH*: scenam *cett.* 7 sensus *Muretus*: in suis *codd.* 8 exigitur *Lips.*: exigetur *C*: exercetur, &c. *cett.* 20 Canuti *B²H*: Ganuti, Sanuti *cett.* aut Ari *B²Put.* Toranio *BH*: Coranio *cett.* 21 alios *CD*: quique alios *AB*: quosque . . . haec macies (ob . . . hanc maciem *Vahlen*) *Gronovius*: quique alii . . . produnt *Acidalius* (praebent *Ritter*) 26 omnium *Acidalius*: hominum *codd.* 27 inscribuntur *Lips.*: conscribuntur, scribuntur *codd.*

tellexisse quid melius esset, nec voluntatem ei, quo *minus*
sublimius et cultius diceret, sed ingenium ac vires defuisse.
3 quid? ex Caelianis orationibus nempe eae placent, sive uni-
versae sive partes earum, in quibus nitorem et altitudinem
4 horum temporum adgnoscimus. sordes autem illae verborum
et hians compositio et inconditi sensus redolent antiqui-
tatem; nec quemquam adeo antiquarium puto, ut Caelium
5 ex ea parte laudet qua antiquus est. concedamus sane
C. Caesari, ut propter magnitudinem cogitationum et occu-
pationes rerum minus in eloquentia effecerit, quam divinum
eius ingenium postulabat, tam hercule quam Brutum philo-
sophiae suae relinquamus; nam in orationibus minorem esse
6 fama sua etiam admiratores eius fatentur: nisi forte quisquam
aut Caesaris pro Decio Samnite aut Bruti pro Deiotaro rege
ceterosque eiusdem lentitudinis ac teporis libros legit, nisi
qui et carmina eorundem miratur. fecerunt enim et carmina
et in bibliothecas rettulerunt, non melius quam Cicero, sed
7 felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt. Asinius quoque,
quamquam propioribus temporibus natus sit, videtur mihi
inter Menenios et Appios studuisse. Pacuvium certe et
Accium non solum tragoediis sed etiam orationibus suis
8 expressit; adeo durus et siccus est. oratio autem, sicut
corpus hominis, ea demum pulchra est, in qua non eminent
venae nec ossa numerantur, sed temperatus ac bonus sanguis
implet membra et exsurgit toris ipsosque nervos rubor tegit
9 et decor commendat. nolo Corvinum insequi, quia nec per
ipsum stetit quo minus laetitiam nitoremque nostrorum tem-
porum exprimeret, videmus enim quam iudicio eius vis aut
animi aut ingenii suffecerit.

1 minus *add. Halm*: quin *Put.* 3 universa parte serum *codd.*: *em. Pithoeus* 5 illae] regule *ABD*: reliquae *Sorof*: hercule *Ribbeck* 15 teporis *Lips.*: temporis *codd.*: torporis *Schele* 25 rubor *B*: rubore *cett.* 26 nec *AB*: non *cett.* 28 videmus enim quam *Baehrens, John*: uiderimus inquam quam (in quantum *EV*) *codd.*: et videmus in quantum *Acidalius*

Ad Ciceronem venio, cui eadem pugna cum aequalibus 22
suis fuit, quae mihi vobiscum est. illi enim antiquos mira-
bantur, ipse suorum temporum eloquentiam anteponebat;
nec ulla re magis eiusdem aetatis oratores praecurrit quam
iudicio. primus enim excoluit orationem, primus et verbis 2
dilectum adhibuit et compositioni artem, locos quoque
laetiores attentavit et quasdam sententias invenit, utique in
iis orationibus, quas senior iam et iuxta finem vitae compo-
suit, id est, postquam magis profecerat usuque et experi-
mentis didicerat quod optimum dicendi genus esset. nam 3
priores eius orationes non carent vitiis antiquitatis: lentus
est in principiis, longus in narrationibus, otiosus circa ex-
cessus; tarde commovetur, raro incalescit; pauci sensus
apte et cum quodam lumine terminantur. nihil excerpere,
nihil referre possis, et velut in rudi aedificio, firmus sane
paries et duraturus, sed non satis expolitus et splendens.
ego autem oratorem, sicut locupletem ac lautum patrem 4
familiae, non eo tantum volo tecto tegi quod imbrem ac
ventum arceat, sed etiam quod visum et oculos delectet;
non ea solum instrui supellectile quae necessariis usibus
sufficiat, sed sit in apparatu eius et aurum et gemmae, ut
sumere in manus et aspicere saepius libeat. quaedam vero 5
procul arceantur ut iam oblitterata et olentia: nullum sit
verbum velut rubigine infectum, nulli sensus tarda et inerti
structura in morem annalium componantur; fugitet foedam
et insulsam scurrilitatem, variet compositionem, nec omnis
clausulas uno et eodem modo determinet.

Nolo inridere "rotam Fortunae" et "ius verrinum" et 23
illud tertio quoque sensu in omnibus orationibus pro sententia

4 oratores aetatis eiusdem *AB* 6 delectum *codd.* 10 esset *E*: est *cett.* 14 apte et *Acidalius*: opt. et, optet, &c. *codd.*: *lacunam indicant BE* 17 lautum *Lips.*: laudatum *codd.* 22 et *AB*: ut *cett.* libeat *Rud. Agricola*: liceat *codd.* 23 arceantur *Lips.*: arcentur *codd.* antiquitatem olentia *And.*: insolentia *Peterson*: obsoleta *Wolff, Gud.* 24 velut *Rhen.*: uel *codd.*

positum "esse videatur." nam et haec invitus rettuli et plura
omisi, quae tamen sola mirantur atque exprimunt ii, qui
2 se antiquos oratores vocitant. neminem nominabo, genus
hominum significasse contentus: sed vobis utique versantur
ante oculos isti, qui Lucilium pro Horatio et Lucretium
pro Virgilio legunt, quibus eloquentia Aufidii Bassi aut
Servilii Noniani ex comparatione Sisennae aut Varronis
sordet, qui rhetorum nostrorum commentarios fastidiunt,
3 oderunt, Calvi mirantur. quos more prisco apud iudicem
fabulantis non auditores sequuntur, non populus audit, vix
denique litigator perpetitur: adeo maesti et inculti illam
ipsam, quam iactant, sanitatem non firmitate, sed ieiunio
4 consequuntur. porro ne in corpore quidem valetudinem
medici probant quae animi anxietate contingit; parum est
aegrum non esse: fortem et laetum et alacrem volo. prope
5 abest ab infirmitate, in quo sola sanitas laudatur. vos vero,
viri disertissimi, ut potestis, ut facitis, inlustrate saeculum
6 nostrum pulcherrimo genere dicendi. nam et te, Messalla,
video laetissima quaeque antiquorum imitantem, et vos,
Materne ac Secunde, ita gravitati sensuum nitorem et cultum
verborum miscetis, ea electio inventionis, is ordo rerum, ea,
quotiens causa poscit, ubertas, ea, quotiens permittit, brevitas, is compositionis decor, ea sententiarum planitas est,
sic exprimitis adfectus, sic libertatem temperatis, ut etiam si
nostra iudicia malignitas et invidia tardaverit, verum de vobis
dicturi sint posteri nostri.'

24 Quae cum Aper dixisset, 'adgnoscitisne' inquit Maternus 'vim et ardorem Apri nostri? quo torrente, quo impetu saeculum nostrum defendit! quam copiose ac varie vexavit antiquos! quanto non solum ingenio ac spiritu, sed etiam

1 inuitus B^2: inuitatus *cett.* 3 vocitant *Schurzfleisch*: uocabant *codd.*: vocant *Lips.* 6 Aufidi (-ii) *EV*: tui fidi, cui fidi *cett.* 12 non firmitate *Acidalius*: infirmitatem (-emque *AB*) *codd.* 17 viri *add. Acidalius* 21 rerum ea *Wopkens*: rerum et *codd.* 22 permittit *E*: permittitur *cett.*

eruditione et arte ab ipsis mutuatus est per quae mox ipsos
incesseret! tuum tamen, Messalla, promissum immutasse
non debet. neque enim defensorem antiquorum exigimus, 2
nec quemquam nostrum, quamquam modo laudati sumus,
iis quos insectatus est Aper comparamus. ac ne ipse
quidem ita sentit, sed more vetere et a nostris philosophis
saepe celebrato sumpsit sibi contra dicendi partis. igitur 3
exprome nobis non laudationem antiquorum (satis enim illos
fama sua laudat), sed causas cur in tantum ab eloquentia
eorum recesserimus, cum praesertim centum et viginti annos
ab interitu Ciceronis in hunc diem effici ratio temporum
collegerit.'

Tum Messalla: 'sequar praescriptam a te, Materne, **25**
formam; neque enim diu contra dicendum est Apro, qui
primum, ut opinor, nominis controversiam movit, tamquam
parum proprie antiqui vocarentur, quos satis constat ante
centum annos fuisse. mihi autem de vocabulo pugna non 2
est; sive illos antiquos sive maiores sive quo alio mavult
nomine appellet, dum modo in confesso sit eminentiorem
illorum temporum eloquentiam fuisse; ne illi quidem parti
sermonis eius repugno, si comminus fatetur pluris formas
dicendi etiam isdem saeculis, nedum diversis extitisse. sed 3
quo modo inter Atticos oratores primae Demostheni tri-
buuntur, proximum [autem] locum Aeschines et Hyperides
et Lysias et Lycurgus obtinent, omnium autem concessu
haec oratorum aetas maxime probatur, sic apud nos Cicero
quidem ceteros eorundem temporum disertos antecessit,
Calvus autem et Asinius et Caesar et Caelius et Brutus iure
et prioribus et sequentibus anteponuntur. nec refert quod 4
inter se specie differunt, cum genere consentiant. adstrictior

4 nostrum *Acidalius*: nostrorum *codd.* 6 nostris *AB*: vestris *cett.*: veteribus *Nipperdey*: *del. Muretus* 9 in *om. AB* 21 quominus fatear *V*: comminans *Nissen*: qua quasi comminus nisus *J. Müller* 24 autem *secl. Ritter* 25 autem] tamen *Gud.* 26 sic *B*[2]: sicut *cett.*: sic et *Baehrens* 30 differunt *Halm*: differant *codd.*

Calvus, numerosior Asinius, splendidior Caesar, amarior
Caelius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior
Cicero : omnes tamen eandem sanitatem eloquentiae *prae se*
ferunt, ut si omnium pariter libros in manum sumpseris,
scias, quamvis in diversis ingeniis, esse quandam iudicii ac
5 voluntatis similitudinem et cognationem. nam quod invicem
se obtrectaverunt et sunt aliqua epistulis eorum inserta, ex
quibus mutua malignitas detegitur, non est oratorum vitium,
6 sed hominum. nam et Calvum et Asinium et ipsum Cicero-
nem credo solitos et invidere et livere et ceteris humanae
infirmitatis vitiis adfici : solum inter hos arbitror Brutum
non malignitate nec invidia, sed simpliciter et ingenue iudi-
7 cium animi sui detexisse. an ille Ciceroni invideret, qui mihi
videtur ne Caesari quidem invidisse ? quod ad Servium
Galbam et C. Laelium attinet, et si quos alios antiquiorum
agitare non destitit, non exigit defensorem, cum fatear quae-
dam eloquentiae eorum ut nascenti adhuc nec satis adultae
defuisse.

26 Ceterum si omisso optimo illo et perfectissimo genere
eloquentiae eligenda sit forma dicendi, malim hercule
C. Gracchi impetum aut L. Crassi maturitatem quam cala-
mistros Maecenatis aut tinnitus Gallionis : adeo melius est
orationem vel hirta toga induere quam fucatis et meretriciis
2 vestibus insignire. neque enim oratorius iste, immo hercule
ne virilis quidem cultus est, quo plerique temporum nostro-
rum actores ita utuntur, ut lascivia verborum et levitate
sententiarum et licentia compositionis histrionalis modos
3 exprimant. quodque vix auditu fas esse debeat, laudis et
gloriae et ingenii loco plerique iactant cantari saltarique
commentarios suos. unde oritur illa foeda et praepostera,

1 nervosior *Meiser* 3 prae se ferunt *And.* : praeferunt *Acidalius* 5 scias *B* : sciam *cett.* 7 se *del. Nipperdey* 10 et invidere *del. idem* livore *Ritter* 11 Brutum *Put.* : utrum, uerum *codd.* 16 Aper *ante* agitare *add. P. Voss.* 23 orationem *And.* : oratorem *codd.*

sed tamen frequens †sicut his çla . . . et exclamatio, ut
oratores nostri tenere dicere, histriones diserte saltare dican-
tur. equidem non negaverim Cassium Severum, quem solum 4
Aper noster nominare ausus est, si iis comparetur, qui postea
fuerunt, posse oratorem vocari, quamquam in magna parte
librorum suorum plus bilis habeat quam sanguinis. primus 5
enim contempto ordine rerum, omissa modestia ac pudore
verborum, ipsis etiam quibus utitur armis incompositus et
studio feriendi plerumque deiectus, non pugnat, sed rixatur.
ceterum, ut dixi, sequentibus comparatus et varietate erudi- 6
tionis et lepore urbanitatis et ipsarum virium robore multum
ceteros superat, quorum neminem Aper nominare et velut
in aciem educere sustinuit. ego autem exspectabam, ut in- 7
cusato Asinio et Caelio et Calvo aliud nobis agmen produ-
ceret, plurisque vel certe totidem nominaret, ex quibus alium
Ciceroni, alium Caesari, singulis deinde singulos oppo-
neremus. nunc detrectasse nominatim antiquos oratores 8
contentus neminem sequentium laudare ausus est nisi in
publicum et in commune, veritus credo, ne multos offenderet,
si paucos excerpsisset. quotus enim quisque scholasticorum 9
non hac sua persuasione fruitur, ut se ante Ciceronem nu-
meret, sed plane post Gabinianum? at ego non verebor
nominare singulos, quo facilius propositis exemplis appareat,
quibus gradibus fracta sit et deminuta eloquentia.'

'At parce' inquit Maternus 'et potius exsolve promissum. **27**
neque enim hoc colligi desideramus, disertiores esse anti-
quos, quod apud me quidem in confesso est, sed causas
exquirimus, quas te solitum tractare *dixisti*, paulo ante
plane mitior et eloquentiae temporum nostrorum minus

1 quibusdam *Rhen.*: si dis placet *And.* 2 tenere *Lips.* : temere *codd.* 6 bilis *Wopkens*: uis *codd.* 9 studio *E*: studiis *cett.* devectus *CD*: detectus *Lips.* 17 nunc *V*: non *cett.* 22 sed] etsi *Schoell* 24 fracta *B*: freta *cett.* 25 at parce *Michaelis*: apparate, aparte *codd.*: parce *And.*: appara te *Peterson* 28 dixisti (*post* ante) *add. Lips.* 29 mitior et eloquentiae *Schele*: mitiore eloquentia et *codd.* minus *Nissen*: miratus *codd.*

iratus, antequam te Aper offenderet maiores tuos lacessendo.'

2 'Non sum' inquit 'offensus Apri mei disputatione, nec vos offendi decebit, si quid forte auris vestras perstringat, cum sciatis hanc esse eius modi sermonum legem, iudicium animi citra damnum adfectus proferre.'

3 'Perge' inquit Maternus 'et cum de antiquis loquaris, utere antiqua libertate, a qua vel magis degeneravimus quam ab eloquentia.'

28 Et Messalla 'non reconditas, Materne, causas requiris, nec
aut tibi ipsi aut huic Secundo vel huic Apro ignotas, etiam
si mihi partis adsignatis proferendi in medium quae omnes
2 sentimus. quis enim ignorat et eloquentiam et ceteras artis
descivisse ab illa vetere gloria non inopia hominum, sed
desidia iuventutis et neglegentia parentum et inscientia
praecipientium et oblivione moris antiqui? quae mala pri-
mum in urbe nata, mox per Italiam fusa, iam in provincias
3 manant. quamquam vestra vobis notiora sunt: ego de
urbe et his propriis ac vernaculis vitiis loquar, quae natos
statim excipiunt et per singulos aetatis gradus cumulantur,
si prius de severitate ac disciplina maiorum circa educandos
4 formandosque liberos pauca praedixero. nam pridem suus
cuique filius, ex casta parente natus, non in cellula emptae
nutricis, sed gremio ac sinu matris educabatur, cuius prae-
5 cipua laus erat tueri domum et inservire liberis. eligebatur
autem maior aliqua natu propinqua, cuius probatis spectatis-
que moribus omnis eiusdem familiae suboles committeretur;
coram qua neque dicere fas erat quod turpe dictu, neque
6 facere quod inhonestum factu videretur. ac non studia
modo curasque, sed remissiones etiam lususque puerorum

3 Apri mei *Schurzfleisch*: a prima *codd.*: Aprina *Lips.* nec *Put.*: nam et, nam nec *codd.*: nec nunc *Peterson* 8 a qua B^2: qua *cett.* 10 et] qui *AB*: cui *Halm* 17 in *BEH*: *om. cett.* 21 de B^2: a *cett.* 23 cella (cellula) *D*: cellam *cett.*: cella *Put.* 24 in gremio *And.* 25 aut eligebatur *Meiser*

sanctitate quadam ac verecundia temperabat. sic Corneliam
Gracchorum, sic Aureliam Caesaris, sic Atiam Augusti
[matrem] praefuisse educationibus ac produxisse principes
liberos accepimus. quae disciplina ac severitas eo pertine- 7
bat, ut sincera et integra et nullis pravitatibus detorta unius
cuiusque natura toto statim pectore arriperet artis honestas,
et sive ad rem militarem sive ad iuris scientiam sive ad elo-
quentiae studium inclinasset, id solum ageret, id universum
hauriret.

At nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae, **29**
cui adiungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque
vilissimus nec cuiquam serio ministerio adcommodatus.
horum fabulis et erroribus [et] virides [teneri] statim et
rudes animi imbuuntur; nec quisquam in tota domo pensi
habet, quid coram infante domino aut dicat aut faciat.
quin etiam ipsi parentes non probitati neque modestiae 2
parvulos adsuefaciunt, sed lasciviae et dicacitati, per quae
paulatim impudentia inrepit et sui alienique contemptus.
iam vero propria et peculiaria huius urbis vitia paene in 3
utero matris concipi mihi videntur, histrionalis favor et
gladiatorum equorumque studia: quibus occupatus et ob-
sessus animus quantulum loci bonis artibus relinquit?
quotum quemque invenies qui domi quicquam aliud loqua-
tur? quos alios adulescentulorum sermones excipimus, si
quando auditoria intravimus? ne praeceptores quidem ullas 4
crebriores cum auditoribus suis fabulas habent; colligunt
enim discipulos non severitate disciplinae nec ingenii ex-
perimento, sed ambitione salutationum et inlecebris adula-
tionis.

Transeo prima discentium elementa, in quibus et ipsis **30**

3 matrem *del. Sauppe* 5 et nullis *Rhen.*: et in nullis *codd.* 13 uiles *C*: uires C^2D: et virides *del.* B^2H, *Put.*: teneri *del. Kraut*: [et] vir. stat. et ten. [rudes] *Gud.* 16 non probitati *Vahlen*: improbitati, nec probitati *codd.* 17 dicacitati B^2: bibacitati *cett.* 18 et . . . contemptus *secl. Gud.* 25 ne *E*: nec *cett.*

parum laboratur: nec in auctoribus cognoscendis nec in
evolvenda antiquitate nec in notitiam vel rerum vel homi-
2 num vel temporum satis operae insumitur. sed expetuntur
quos rhetoras vocant; quorum professio quando primum in
hanc urbem introducta sit quamque nullam apud maiores
nostros auctoritatem habuerit, statim dicturus referam ne-
cesse est animum ad eam disciplinam, qua usos esse eos
oratores accepimus, quorum infinitus labor et cotidiana
meditatio et in omni genere studiorum assiduae exercita-
3 tiones ipsorum etiam continentur libris. notus est vobis
utique Ciceronis liber, qui Brutus inscribitur, in cuius ex-
trema parte (nam prior commemorationem veterum oratorum
habet) sua initia, suos gradus, suae eloquentiae velut quan-
dam educationem refert: se apud Q. Mucium ius civile
didicisse, apud Philonem Academicum, apud Diodotum
Stoicum omnis philosophiae partis penitus hausisse; neque
iis doctoribus contentum, quorum ei copia in urbe contigerat,
Achaiam quoque et Asiam peragrasse, ut omnem omnium
4 artium varietatem complecteretur. itaque hercule in libris
Ciceronis deprehendere licet, non geometriae, non musicae,
non grammaticae, non denique ullius ingenuae artis scientiam
ei defuisse. ille dialecticae subtilitatem, ille moralis partis
5 utilitatem, ille rerum motus causasque cognoverat. ita est
enim, optimi viri, ita: ex multa eruditione et plurimis
artibus et omnium rerum scientia exundat et exuberat illa
admirabilis eloquentia; neque oratoris vis et facultas, sicut
ceterarum rerum, angustis et brevibus terminis cluditur, sed
is est orator, qui de omni quaestione pulchre et ornate et ad
persuadendum apte dicere pro dignitate rerum, ad utilitatem
temporum, cum voluptate audientium possit.

31 Hoc sibi illi veteres persuaserant, ad hoc efficiendum

2 notitia B^2E^2 6 statim dicturus *J. F. Gronovius*: de curiis statim *codd.* 9 exercitationes B^2EV: exercitationis *cett.* 10 vobis *Rhen.*: nobis *codd.* 14 refert B^2: referre *cett.* 26 orationis *Goelzer*: oratoria *J. Müller*

intellegebant opus esse, non ut in rhetorum scholis declama-
rent, nec ut fictis nec ullo modo ad veritatem accedentibus
controversiis linguam modo et vocem exercerent, sed ut iis
artibus pectus implerent, in quibus de bonis et malis, de
honesto et turpi, de iusto et iniusto disputatur; haec enim
est oratori subiecta ad dicendum materia. nam in iudiciis 2
fere de aequitate, in deliberationibus *de utilitate*, *in lauda-
tionibus* de honestate disserimus, ita *tamen* ut plerumque
haec ipsa in vicem misceantur: de quibus copiose et varie
et ornate nemo dicere potest, nisi qui cognovit naturam
humanam et vim virtutum pravitatemque vitiorum et intel-
lectum eorum, quae nec in virtutibus nec in vitiis nume-
rantur. ex his fontibus etiam illa profluunt, ut facilius iram 3
iudicis vel instiget vel leniat, qui scit quid ira, promptius
ad miserationem impellat, qui scit quid sit misericordia et
quibus animi motibus concitetur. in his artibus exercitationi- 4
busque versatus orator, sive apud infestos sive apud cupidos
sive apud invidentis sive apud tristis sive apud timentis
dicendum habuerit, tenebit venas animorum, et prout cuius-
que natura postulabit, adhibebit manum et temperabit ora-
tionem, parato omni instrumento et ad omnem usum reposito.
sunt apud quos adstrictum et collectum et singula statim 5
argumenta concludens dicendi genus plus fidei meretur:
apud hos dedisse operam dialecticae proficiet. alios fusa
et aequalis et ex communibus ducta sensibus oratio magis
delectat: ad hos permovendos mutuabimur a Peripateticis
aptos et in omnem disputationem paratos iam locos. dabunt 6
Academici pugnacitatem, Plato altitudinem, Xenophon iu-
cunditatem; ne Epicuri quidem et Metrodori honestas
quasdam exclamationes adsumere iisque, prout res poscit,

3 iis *Put.*: in iis *codd.* 4 et *D*: ac *cett.* 7 de utilitate in laudationibus *add. Ursinus* 8 sed ita *vel* ita tamen *Acidalius* 9 ipsa *om. AB* 11 intellectum habet *Schopen* 14 ira *D*: irae *cett.*: ira et *F. Jacob* 17 uersatus *EV*: uersatur *cett.* 19 cuiusque causae *And.* 23 fidei *Put.*: fidem *codd.*

7 uti alienum erit oratori. neque enim sapientem informamus
neque Stoicorum comitem, sed eum qui quasdam artis
haurire, omnes libare debet. ideoque et iuris civilis scien-
tiam veteres oratores comprehendebant, et grammatica
8 musica geometria imbuebantur. incidunt enim causae,
plurimae quidem ac paene omnes, quibus iuris notitia de-
sideratur, pleraeque autem, in quibus haec quoque scientia
requiritur.

32 Nec quisquam respondeat sufficere, ut ad tempus simplex
quiddam et uniforme doceamur. primum enim aliter utimur
propriis, aliter commodatis, longeque interesse manifestum
est, possideat quis quae profert an mutuetur. deinde ipsa
multarum artium scientia etiam aliud agentis nos ornat,
2 atque ubi minime credas, eminet et excellit. idque non
doctus modo et prudens auditor, sed etiam populus intellegit
ac statim ita laude prosequitur, ut legitime studuisse, ut per
omnis eloquentiae numeros isse, ut denique oratorem esse
fateatur; quem non posse aliter existere nec extitisse um-
quam confirmo, nisi eum qui, tamquam in aciem omnibus
armis instructus, sic in forum omnibus artibus armatus
3 exierit. quod adeo neglegitur ab horum temporum disertis,
ut in actionibus eorum huius quoque cotidiani sermonis
foeda ac pudenda vitia deprehendantur; ut ignorent leges,
non teneant senatus consulta, ius *huius* civitatis ultro deri-
deant, sapientiae vero studium et praecepta prudentium
4 penitus reformident. in paucissimos sensus et angustas
sententias detrudunt eloquentiam velut expulsam regno suo,
ut quae olim omnium artium domina pulcherrimo comitatu
pectora implebat, nunc circumcisa et amputata, sine appa-

2 comitem *Vahlen*: citem *A*: civitatem *cett.* 3 haurire *Lips.*: audire *codd.* libare *Bekker*: liberaliter *codd.* 4 grammatice musice et geometrie (*vel* -ice) *codd.*: *em. Rhen.* 5 incidunt . . . requiritur *secl. And.* 7 pleraeque *Rhen.*: plerumque *codd.* 10 enim *Rhen.*: autem *codd.* 22 huius *Halm*: uis, ius *codd.* 24 huius *add. Peterson*: suae *Gud.*

ratu, sine honore, paene dixerim sine ingenuitate, quasi una
ex sordidissimis artificiis discatur. ergo hanc primam et 5
praecipuam causam arbitror, cur in tantum ab eloquentia
antiquorum oratorum recesserimus. si testes desiderantur,
quos potiores nominabo quam apud Graecos Demosthenem,
quem studiosissimum Platonis auditorem fuisse memoriae
proditum est? et Cicero his, ut opinor, verbis refert, quid- 6
quid in eloquentia effecerit, id se non rhetorum *officinis*, sed
Academiae spatiis consecutum. sunt aliae causae, magnae 7
et graves, quas vobis aperiri aequum est, quoniam quidem
ego iam meum munus explevi, et quod mihi in consuetudine
est, satis multos offendi, quos, si forte haec audierint, certum
habeo dicturos me, dum iuris et philosophiae scientiam tamquam oratori necessariam laudo, ineptiis meis plausisse.'

Et Maternus 'mihi quidem' inquit 'susceptum a te munus 33
adeo peregisse nondum videris, ut incohasse tantum et velut
vestigia ac liniamenta quaedam ostendisse videaris. nam 2
quibus *artibus* instrui veteres oratores soliti sint, dixisti differentiamque nostrae desidiae et inscientiae adversus acerrima
et fecundissima eorum studia demonstrasti: cetera exspecto,
ut quem ad modum ex te didici, quid aut illi scierint aut nos
nesciamus, ita hoc quoque cognoscam, quibus exercitationibus iuvenes iam et forum ingressuri confirmare et alere ingenia sua soliti sint. neque enim solum arte et scientia, sed 3
longe magis facultate et *usu* eloquentiam contineri, nec tu
puto abnues et hi significare vultu videntur.'

Deinde cum Aper quoque et Secundus idem adnuissent, 4
Messalla quasi rursus incipiens: 'quoniam initia et semina
veteris eloquentiae satis demonstrasse videor, docendo quibus
artibus antiqui oratores institui erudirique soliti sint, perse-

2 ego *AB* 8 non ex . . . sed ex *Gud.* officinis *add. Haase* 10 a uobis B^2 12 quos *Pithoeus*: quod *codd.* 18 artibus *add. Schopen* 21 scierint *Schurzfleisch*: scirent *codd.* 23 ingressi *CD* 24 solum *Dronke*: dum *codd.* 25 usu *add. Tyrwhitt*: et *del. Put.* 26 hi *H*, *Rhen.*: ii *cett.* 29 uideor B^2: uidetur *cett.*

5 quar nunc exercitationes eorum. quamquam ipsis artibus
inest exercitatio, nec quisquam percipere tot tam reconditas
tam varias res potest, nisi ut scientiae meditatio, meditationi
facultas, facultati usus eloquentiae accedat. per quae colli-
gitur eandem esse rationem et percipiendi quae proferas
6 et proferendi quae perceperis. sed si cui obscuriora haec
videntur isque scientiam ab exercitatione separat, illud certe
concedet, instructum et plenum his artibus animum longe
paratiorem ad eas exercitationes venturum, quae propriae
esse oratorum videntur.

34 Ergo apud maiores nostros iuvenis ille, qui foro et elo-
quentiae parabatur, imbutus iam domestica disciplina, re-
fertus honestis studiis deducebatur a patre vel a propinquis
ad eum oratorem, qui principem in civitate locum obtinebat.
2 hunc sectari, hunc prosequi, huius omnibus dictionibus in-
teresse sive in iudiciis sive in contionibus adsuescebat, ita
ut altercationes quoque exciperet et iurgiis interesset utque
3 sic dixerim, pugnare in proelio disceret. magnus ex hoc
usus, multum constantiae, plurimum iudicii iuvenibus statim
contingebat, in media luce studentibus atque inter ipsa dis-
crimina, ubi nemo inpune stulte aliquid aut contrarie dicit,
quo minus et iudex respuat et adversarius exprobret, ipsi
4 denique advocati aspernentur. igitur vera statim et incor-
rupta eloquentia imbuebantur; et quamquam unum seque-
rentur, tamen omnis eiusdem aetatis patronos in plurimis et
causis et iudiciis cognoscebant; habebantque ipsius populi
diversissimarum aurium copiam, ex qua facile deprehende-
5 rent, quid in quoque vel probaretur vel displiceret. ita nec
praeceptor deerat, optimus quidem et electissimus, qui faciem
eloquentiae, non imaginem praestaret, nec adversarii et

2 tot tam reconditas tam varias *Muretus*: aut reconditas tam (aut B^2) uarias *codd.*: tam var. ac recond. *Gud.* 9 paratiorem *Lips.*: parate, paratum, &c. *codd.* 10 esse oratorum *Rud. Agricola*: et ornaturum (-orum) *codd.* 17 exciperet . . . interesset *Bekker*: excipere . . . interesse *codd.* 18 magnus B^1: magnos *cett.*

aemuli ferro, non rudibus dimicantes, nec auditorium semper
plenum, semper novum, ex invidis et faventibus, ut nec bene
nec male dicta dissimularentur. scitis enim magnam illam
et duraturam eloquentiae famam non minus in diversis sub-
selliis parari quam suis; inde quin immo constantius surgere,
ibi fidelius corroborari. atque hercule sub eius modi prae- 6
ceptoribus iuvenis ille, de quo loquimur, oratorum discipulus,
fori auditor, sectator iudiciorum, eruditus et adsuefactus
alienis experimentis, cui cotidie audienti notae leges, non
novi iudicum vultus, frequens in oculis consuetudo contio-
num, saepe cognitae populi aures, sive accusationem susce-
perat sive defensionem, solus statim et unus cuicumque
causae par erat. nono decimo aetatis anno L. Crassus 7
C. Carbonem, unoetvicesimo Caesar Dolabellam, altero et
vicesimo Asinius Pollio C. Catonem, non multum aetate
antecedens Calvus Vatinium iis orationibus insecuti sunt,
quas hodieque cum admiratione legimus.

At nunc adulescentuli nostri deducuntur in scholas isto- **35**
rum, qui rhetores vocantur, quos paulo ante Ciceronis
tempora extitisse nec placuisse maioribus nostris ex eo
manifestum est, quod a Crasso et Domitio censoribus clau-
dere, ut ait Cicero, "ludum impudentiae" iussi sunt. sed 2
ut dicere institueram, deducuntur in scholas, *in* quibus non
facile dixerim utrumne locus ipse an condiscipuli an genus
studiorum plus mali ingeniis adferant. nam in loco nihil 3
reverentiae est, in quem nemo nisi aeque imperitus intret;
in condiscipulis nihil profectus, cum pueri inter pueros et
adulescentuli inter adulescentulos pari securitate et dicant
et audiantur; ipsae vero exercitationes magna ex parte con-

1 rudibus *P. Faber*: sudibus *codd.* nec *Schele*, *Haase*: sed *codd.*: sic *Michaelis* 3 nec male *hic add. Pithoeus*, *post* ut *Agricola* 5 in suis *And.* 13 nono decimo] uno et vicesimo *Nipperdey* 14 unoetvicesimo] tertio et vicesimo *Pichena* 17 que] quoque *AB* 18 scholas istorum *Haupt*: seni (sein, scenam, &c.) scholasticorum *codd.* 21 a *Michaelis*: M. *codd.* 23 in *add. Schurzfleisch* 25 adferat *Gud.* 26 est *vel* scilicet *Acidalius*: sed *codd.*

4 trariae. nempe enim duo genera materiarum apud rhetoras tractantur, suasoriae et controversiae. ex his suasoriae quidem etsi tamquam plane leviores et minus prudentiae exigentes pueris delegantur, controversiae robustioribus adsignantur, quales, per fidem, et quam incredibiliter compositae! sequitur autem, ut materiae abhorrenti a veritate
5 declamatio quoque adhibeatur. sic fit ut tyrannicidarum praemia aut vitiatarum electiones aut pestilentiae remedia aut incesta matrum aut quidquid in schola cotidie agitur, in foro vel raro vel numquam, ingentibus verbis persequantur: cum ad veros iudices ventum . . .

36 . . . rem cogitant. nihil humile, nihil abiectum eloqui poterat. magna eloquentia, sicut flamma, materia alitur et motibus excitatur et urendo clarescit. eadem ratio in nostra
2 quoque civitate antiquorum eloquentiam provexit. nam etsi horum quoque temporum oratores ea consecuti sunt, quae composita et quieta et beata re publica tribui fas erat, tamen illa perturbatione ac licentia plura sibi adsequi videbantur, cum mixtis omnibus et moderatore uno carentibus tantum quisque orator saperet, quantum erranti populo per-
3 suaderi poterat. hinc leges assiduae et populare nomen, hinc contiones magistratuum paene pernoctantium in rostris, hinc accusationes potentium reorum et adsignatae etiam domibus inimicitiae, hinc procerum factiones et assidua senatus ad-
4 versus plebem certamina. quae singula etsi distrahebant rem publicam, exercebant tamen illorum temporum eloquentiam et magnis cumulare praemiis videbantur, quia quanto quisque plus dicendo poterat, tanto facilius honores adsequebatur, tanto magis in ipsis honoribus collegas suos anteibat, tanto plus apud principes gratiae, plus auctoritatis apud patres,

3 quidem etsi *C*Δ: quid (quod) etsi *cett.*: etsi *del.* B^2 9 quidquid aliud *And.* 10 persequantur *Put.*: prosequuntur (perse-) *codd.* 11 hic desunt sex pagelle *A marg.*: *lacunam notant cett.* 12 cogitant *AB*: cogitare *cett.*: cogitaret *Halm* vel abiectum *AB* 17 nefas *And.* 20 persuadere *Heumann*

plus notitiae ac nominis apud plebem parabat. hi clientelis 5
etiam exterarum nationum redundabant, hos ituri in pro-
vincias magistratus reverebantur, hos reversi colebant, hos
et praeturae et consulatus vocare ultro videbantur, hi ne
privati quidem sine potestate erant, cum et populum et
senatum consilio et auctoritate regerent. quin immo sibi 6
ipsi persuaserant neminem sine eloquentia aut adsequi posse
in civitate aut tueri conspicuum et eminentem locum. nec 7
mirum, cum etiam inviti ad populum producerentur, cum
parum esset in senatu breviter censere, nisi qui ingenio et
eloquentia sententiam suam tueretur, cum in aliquam invi-
diam aut crimen vocati sua voce respondendum haberent,
cum testimonia quoque in publicis *iudiciis* non absentes nec
per tabellam dare, sed coram et praesentes dicere cogeren-
tur. ita ad summa eloquentiae praemia magna etiam neces- 8
sitas accedebat, et quo modo disertum haberi pulchrum et
gloriosum, sic contra mutum et elinguem videri deforme
habebatur.

Ergo non minus rubore quam praemiis stimulabantur, ne **37**
clientulorum loco potius quam patronorum numerarentur,
ne traditae a maioribus necessitudines ad alios transirent, ne
tamquam inertes et non suffecturi honoribus aut non impe-
trarent aut impetratos male tuerentur. nescio an venerint 2
in manus vestras haec vetera, quae et in antiquariorum biblio-
thecis adhuc manent et cum maxime a Muciano contra-
huntur, ac iam undecim, ut opinor, Actorum libris et tribus
Epistularum composita et edita sunt. ex his intellegi potest 3
Cn. Pompeium et M. Crassum non viribus modo et armis,
sed ingenio quoque et oratione valuisse; Lentulos et Metel-
los et Lucullos et Curiones et ceteram procerum manum
multum in his studiis operae curaeque posuisse, nec quem-

1 parabat *B*[2]: probabat *cett.* 7 ipsi *om. B* 10 quis *Lips.*: qui *codd.* 13 iudiciis *add. Agricola* 16 quomodo . . . sic *Acidalius*: commoda . . . sed *codd.* 22 honores *Schopen* 24 antiquariorum (-oriorum *C*) *CV*: antiquorum *cett.*

quam illis temporibus magnam potentiam sine aliqua elo-
4 quentia consecutum. his accedebat splendor reorum et
magnitudo causarum, quae et ipsa plurimum eloquentiae
praestant. nam multum interest, utrumne de furto aut for-
mula et interdicto dicendum habeas, an de ambitu comitio-
5 rum, expilatis sociis et civibus trucidatis. quae mala sicut non
accidere melius est isque optimus civitatis status habendus
est, in quo nihil tale patimur, ita cum acciderent, ingentem
eloquentiae materiam subministrabant. crescit enim cum
amplitudine rerum vis ingenii, nec quisquam claram et in-
lustrem orationem efficere potest nisi qui causam parem
6 invenit. non, opinor, Demosthenem orationes inlustrant, quas
adversus tutores suos composuit, nec Ciceronem magnum
oratorem P. Quintius defensus aut Licinius Archias faciunt:
Catilina et Milo et Verres et Antonius hanc illi famam cir-
cumdederunt, non quia tanti fuerit rei publicae malos ferre
cives, ut uberem ad dicendum materiam oratores haberent,
sed, ut subinde admoneo, quaestionis meminerimus scia-
musque nos de ea re loqui, quae facilius turbidis et inquietis
7 temporibus existit. quis ignorat utilius ac melius esse frui
pace quam bello vexari? pluris tamen bonos proeliatores
8 bella quam pax ferunt. similis eloquentiae condicio. nam
quo saepius steterit tamquam in acie quoque pluris et in-
tulerit ictus et exceperit quoque maiores adversarios acrio-
resque pugnas sibi ipsa desumpserit, tanto altior et excelsior
et illis nobilitata discriminibus in ore hominum agit, quorum
ea natura est, ut secura †velint.

38 Transeo ad formam et consuetudinem veterum iudicio-

2 accedat *CDΔ* 6 de expilatis *CDΔ*: aut expilatis *Gud.* civibus *Put.*: comitibus *codd.* 8 est *om. CΔEV* 16 fuerit *Madvig*: fuit *codd.* 20 existit *Lips.*: exstitit *codd.* 24 maiores adversarios acrioresque pugnas sibi *Boetticher*: maior aduersarius eo (ei, et) acrior qui pugnas sibi *codd.* 25 ipsa *Orelli*: ipsas (ipse *B*) *codd.* 26 nobilitata *Latinius*: discriminibus *Lips.*: nobilitatus criminibus *codd.* 27 nolint *Rhen.*: periculosa extollant (*vel* mirentur) *add. John*: *lacunam notant alii*

rum. quae etsi nunc aptior est [ita erit], eloquentiam tamen
illud forum magis exercebat, in quo nemo intra paucissimas
horas perorare cogebatur et liberae comperendinationes
erant et modum in dicendo sibi quisque sumebat et numerus
neque dierum neque patronorum finiebatur. primus haec 2
tertio consulatu Cn. Pompeius adstrinxit imposuitque veluti
frenos eloquentiae, ita tamen ut omnia in foro, omnia legi-
bus, omnia apud praetores gererentur: apud quos quanto
maiora negotia olim exerceri solita sint, quod maius argu-
mentum est quam quod causae centumvirales, quae nunc
primum obtinent locum, adeo splendore aliorum iudiciorum
obruebantur, ut neque Ciceronis neque Caesaris neque Bruti
neque Caelii neque Calvi, non denique ullius magni oratoris
liber apud centumviros dictus legatur, exceptis orationibus
Asinii, quae pro heredibus Urbiniae inscribuntur, ab ipso
tamen Pollione mediis divi Augusti temporibus habitae, post-
quam longa temporum quies et continuum populi otium et
assidua senatus tranquillitas et maxime principis disciplina
ipsam quoque eloquentiam sicut omnia alia pacaverat.

Parvum et ridiculum fortasse videbitur quod dicturus **39**
sum, dicam tamen, vel ideo ut rideatur. quantum humili-
tatis putamus eloquentiae attulisse paenulas istas, quibus ad-
stricti et velut inclusi cum iudicibus fabulamur? quantum
virium detraxisse orationi auditoria et tabularia credimus, in
quibus iam fere plurimae causae explicantur? nam quo 2
modo nobilis equos cursus et spatia probant, sic est aliquis
oratorum campus, per quem nisi liberi et soluti ferantur,
debilitatur ac frangitur eloquentia. ipsam quin immo curam 3
et diligentis stili anxietatem contrariam experimur, quia

1 ita erit *secl. Dronke*: extiterit *Walther*: extitit, existit *alii* eloquentiam *Agricola*: eloquentia *codd.* 3 horas *om.* A^1BD: perorare horas *Halm* 4 in *add. Gud.*: dicendi *H*, *Put.* 15 Urbiniae *Lips.*: urbine, uruie, &c. *codd.* 18 maxime *Haase*: maxima (-mi) *codd.* 19 alia omnia *E*: omnia depacaverat *AB* 20 videbitur *Ursinus*: uidetur *codd.* 21 ridear *AB*

saepe interrogat iudex, quando incipias, et ex interrogatione
eius incipiendum est. frequenter probationibus et testibus
silentium †patronus indicit. unus inter haec dicenti aut alter
4 adsistit, et res velut in solitudine agitur. oratori autem cla-
more plausuque opus est et velut quodam theatro; qualia
cotidie antiquis oratoribus contingebant, cum tot pariter ac
tam nobiles forum coartarent, cum clientelae quoque ac
tribus et municipiorum etiam legationes ac pars Italiae
periclitantibus adsisteret, cum in plerisque iudiciis crederet
5 populus Romanus sua interesse quid iudicaretur. satis con-
stat C. Cornelium et M. Scaurum et T. Milonem et L. Be-
stiam et P. Vatinium concursu totius civitatis et accusatos
et defensos, ut frigidissimos quoque oratores ipsa certantis
populi studia excitare et incendere potuerint. itaque hercule
eius modi libri extant, ut ipsi quoque qui egerunt non aliis
magis orationibus censeantur.

40 Iam vero contiones assiduae et datum ius potentissimum
quemque vexandi atque ipsa inimicitiarum gloria, cum se
plurimi disertorum ne a Publio quidem Scipione aut *L.* Sulla
aut Cn. Pompeio abstinerent, et ad incessendos principes
viros, ut est natura invidiae, populi quoque †et histriones
auribus uterentur, quantum ardorem ingeniis, quas oratori-
bus faces admovebant.

2 . . non de otiosa et quieta re loquimur et quae probitate et
modestia gaudeat, sed est magna illa et notabilis eloquentia
alumna licentiae, quam stulti libertatem vocitant, comes
seditionum, effrenati populi incitamentum, sine obsequio, sine
severitate, contumax, temeraria, adrogans, quae in bene con-
3 stitutis civitatibus non oritur. quem enim oratorem Lacedae-

1 quando *H*, *Put.* : quam quando *cett.* 3 patronus] praetor *Orelli* : inpatiens *Haupt* : protinus *Nolte* : audiendis silentium patronis *Peterson* 19 L. *add. Ritter* 21 et] ut *Halm* : ut histriones, plausibus *Haase* 24 *lacunam notant Heumann*, *And.*, *Gud.* 26 vocitant *Hess* : uocabant *codd.* 28 severitate *Pithoeus* : servitute *codd.* : veritate, virtute *alii*

monium, quem Cretensem accepimus? quarum civitatum
severissima disciplina et severissimae leges traduntur. ne
Macedonum quidem ac Persarum aut ullius gentis, quae
certo imperio contenta fuerit, eloquentiam novimus. Rhodii
quidam, plurimi Athenienses oratores extiterunt, apud quos
omnia populus, omnia imperiti, omnia, ut sic dixerim, omnes
poterant. nostra quoque civitas, donec erravit, donec se 4
partibus et dissensionibus et discordiis confecit, donec nulla
fuit in foro pax, nulla in senatu concordia, nulla in iudiciis
moderatio, nulla superiorum reverentia, nullus magistratuum
modus, tulit sine dubio valentiorem eloquentiam, sicut indo-
mitus ager habet quasdam herbas laetiores. sed nec tanti rei
publicae Gracchorum eloquentia fuit, ut pateretur et leges,
nec bene famam eloquentiae Cicero tali exitu pensavit.

Sic quoque quod superest †antiquis oratoribus forum **41**
non emendatae nec usque ad votum compositae civitatis
argumentum est. quis enim nos advocat nisi aut nocens aut 2
miser? quod municipium in clientelam nostram venit, nisi
quod aut vicinus populus aut domestica discordia agitat?
quam provinciam tuemur nisi spoliatam vexatamque? atqui
melius fuisset non queri quam vindicari. quod si inveniretur 3
aliqua civitas, in qua nemo peccaret, supervacuus esset inter
innocentis orator sicut inter sanos medicus. quo modo
tamen minimum usus minimumque profectus ars medentis
habet in iis gentibus, quae firmissima valetudine ac salu-
berrimis corporibus utuntur, sic minor oratorum honor ob-
scuriorque gloria est inter bonos mores et in obsequium
regentis paratos. quid enim opus est longis in senatu sen- 4
tentiis, cum optimi cito consentiant? quid multis apud popu-

2 ne *D*: nec *cett.* 11 modus] metus *Orelli* sicut indomitus *Aldus*: sicuti domitus *codd.* 15 horum *CΔEV*: antiqui . . . fori *Spengel*: antiqui oratoribus horum temporum *Baehrens* 16 emendatae *Lips.*: emendare *codd.* 17 quid enim (quis enim, quis enim quidem) quod nemo *ABD* 18 clientelam *Pithoeus*: civitatem *codd.* 24 tamen] inde *AB*: enim *Heumann* 26 honor *Orelli*: horum *codd.*

lum contionibus, cum de re publica non imperiti et multi deliberent, sed sapientissimus et unus? quid voluntariis accusationibus, cum tam raro et tam parce peccetur? quid invidiosis et excedentibus modum defensionibus, cum cle-
5 mentia cognoscentis obviam periclitantibus eat? credite, optimi et in quantum opus est disertissimi viri, si aut vos prioribus saeculis aut illi, quos miramur, his nati essent, ac deus aliquis vitas ac [vestra] tempora repente mutasset, nec vobis summa illa laus et gloria in eloquentia neque illis modus et temperamentum defuisset: nunc, quoniam nemo eodem tempore adsequi potest magnam famam et magnam quietem, bono saeculi sui quisque citra obtrectationem alterius utatur.'

42 Finierat Maternus, cum Messalla: 'erant quibus contra dicerem, erant de quibus plura dici vellem, nisi iam dies esset exactus.' 'fiet' inquit Maternus 'postea arbitratu tuo, et si qua tibi obscura in hoc meo sermone visa sunt, de iis
2 rursus conferemus.' ac simul adsurgens et Aprum complexus 'ego' inquit 'te poetis, Messalla autem antiquariis criminabimur.' 'at ego vos rhetoribus et scholasticis' inquit. Cum adrisissent, discessimus.

7 illi *Halm*: isti *codd.* 8 vestra *secl. Halm*: vitas vestras ac tempora *Bekker* 19 autem *Weissenborn*: cum *codd.*; *del. Put.*

INDEX NOMINUM

Numeri capita et sectiones indicant

OXONII

Excudebat Horatius Hart

Typographus academicus